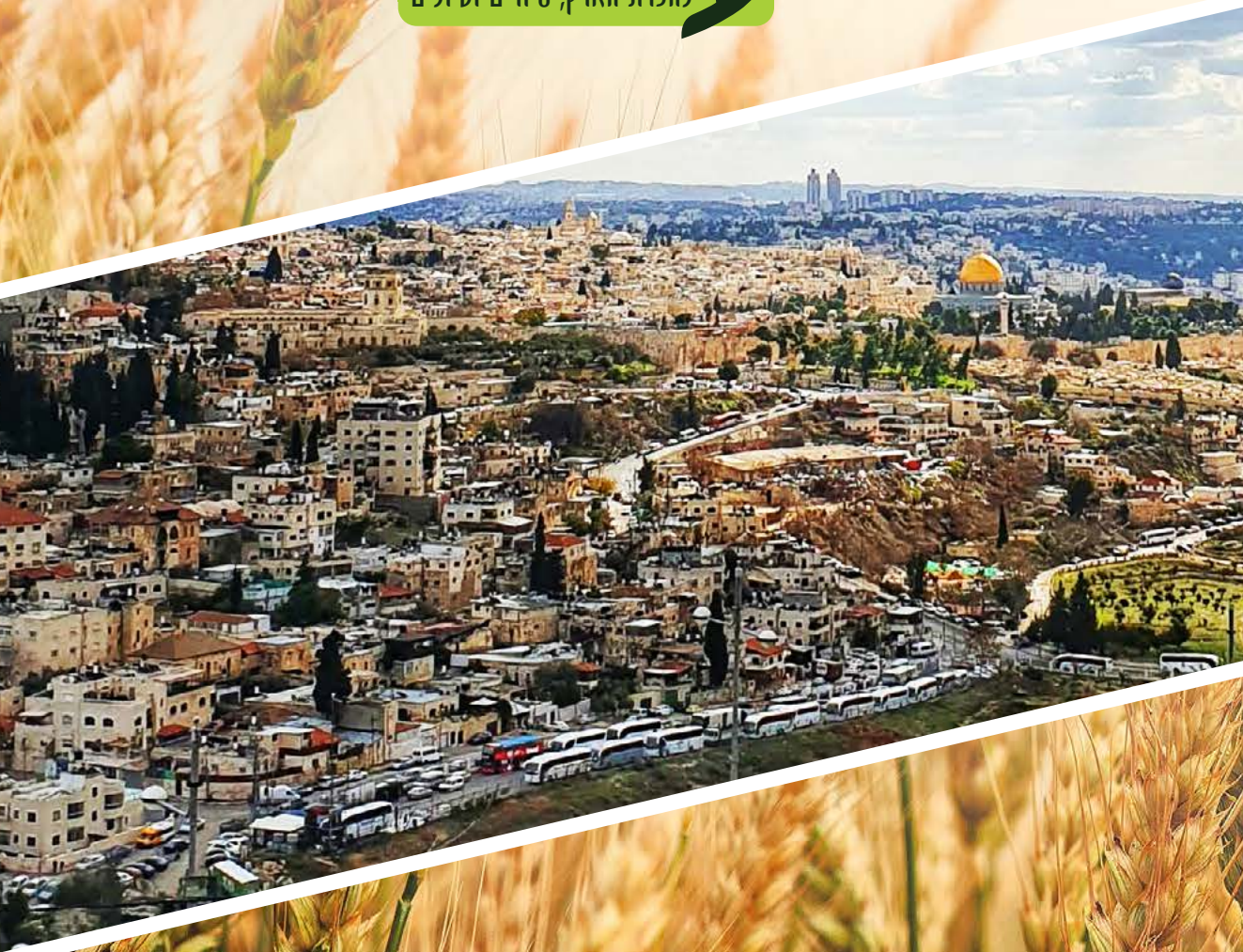

חדש

על"ה

עלון לרכז
הטיולים

להכרת הארץ, סיורים וטיולים

גליון מס' 4

אייר תשפ"א
מאי 2021

מרכז נע"ם

אקולוגיה של ירושלים / יהודה עמיחי

האור מעל ירושלים רוי תפלות
וחלומות
כמו האור מעל לערי תעשייה כבדה
קשה לנשם

ומזמן לזמן מגיע משלוח חדש של
היסקטוריה
והבתים והמגדלים הם חמרי אריזה,
שאחר כך משלכים ונערמים בערימות
ולפעמים באים גרות במקום בני אדם,
אז שקט
ולפעמים באים בני אדם במקום גרות,
ואז רעש

ובתוך גנים סגורים, בין שיחי יסמין
מלאי בשם, קונסוליות זרות,
כמו כלות רעות שנדחו,
אורבות לשעתן

מתוך: שלוה גדולה: שאלות ותשובות.

עורכים: ד"ר שיש אלי, שפירא עדי
חברי המערכת: אברגיל חיליק, ארליך אורי, בדש יהודית, בן סיני חדוה,
גרינברג טל, ניומן איל, פז חדד אתי, קימלפלד אדוה, ורד סבאג, שניט אורית.
עריכה לשונית: אפרת חבה
הפקה: מרכז נע"ם (נוף, עם, מורשת), משה סיטבון
עיצוב והדפסה: דפוס סביונים
כתובת המערכת: ע.לה חדש - מרכז נע"ם, רחוב קפלן 42, פתח תקווה
ע.לה חדש' במרשתת: מינהלת הטיולים, של"ח וידעת הארץ -
<https://edu.gov.il/noar/tiulim/Pages/homepage.aspx>

צילום שער: זאביק זמין.

"לירושלים עירי רציתי לומר בקול
חילאים שאני לוחם על לכה
תשמענה גם אנני אשר רוח
לה לבי"י
(אמיר גלבוע)

מחנכים, מדריכים, קוראים יקרים, שלום רב,

אנו שמחים להביא בפניכם את "על"ה חדש" גיליון מספר 4. בגיליון זה בחרנו להתמקד בשני נושאים - האביב וירושלים.

בחודש אייר אנו מציינים את ימי הזיכרון (לשואה ולגבורה ולחללי מערכות ישראל), את חג העצמאות ואת איחודה של ירושלים. בחודש זה, שלהי האביב עוד פזור במרחבים, בצידי השבילים עוד לובש לו הנוף צבעי ירוק זהוב, ופרגים וחרציות אחרונים מקשטים את המדרון. קיבצנו למענכם, במיוחד לחודש זה, מגוון סיורים וסיפורים בדרך לירושלים, באתריה ובשכונותיה.

בין סמטאותיה הצרות של ירושלים, חבויים סיפורים מרגשים על מלכות ועל מלכים, על קרבות ועל לוחמים, על קדושה ועל מפגש בין דתות. בירושלים נכרכים תולדות האבן עם דמותו של האדם שהניח אותה ושהעמיק את הזיקה אליה בלבבות. "אם לארץ נשמה - הרי ירושלים נשמתה של ארץ ישראל", אמר דוד בן גוריון. עשרות שנים חלפו מאז, וכמו אז גם היום ברורה אחריותנו לירושלים. בסיוורנו, נתבונן ונדון ביחס שבין חדש וישן ושבין עתיק ומתחדש כהזדמנות לחוות וללמוד עוד על עיר ייחודית זו.

אנו מקווים שתיהנו ממכלול הכתבות ושתנצלו את סממניה האחרונים של העונה, על צבעיה המרהיבים, לטיולים ולסיורים רבים - במיוחד בסמטאותיה של ירושלים.

וראו בטוב ירושלים,

ד"ר אלי שיש,

מנהל אגף של"ח וידיעת הארץ

* מתוך: באר, ח' עורך, (1983). ירושלים בשירה העברית החדשה, הוצאת שבא, ירושלים.

6	 סיור בעקבות ההתחדשות העירונית במרכז ירושלים
9	 מחברים את דור העתיד אל העבר
12	 אסירים בפנים, לוחמים בחוץ
15	 מלכות בירושלים
18	 נעים להכיר - שלטים כחולים
20	 סיור נגיש בעיר העתיקה
23	 אתר לאומי - חאן שער הגיא
26	 סיפורו של עמק הצבאים
28	 באב אל ווד
31	 מיער רמות לנחל חלילים
36	 פתק בכיס
39	 עין אל חניה ונחל רפאים
42	 מקרית מנחם לעין כרם
45	 הקרבות ברמת רחל
48	 צמחי שלמה המלך
51	 עולים לירושלים - יומן מסע
54	 לפגוש את ירושלים בתל אביב
57	 התמודדות עם נושאים מורכבים בטיול
59	 צפרים וצפרות
61	 מתודות בשדה
64	 ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו
67	 בישולי שדה
69	 חידות בנושא ירושלים

"להיוולד כל בוקר מחדש" (אהוד מנור)

סיור בעקבות ההתחדשות העירונית במרכז ירושלים

ליאור שמש *

אנ"א אגרון

אביב! כמה חיינו לו, עונת ההתחדשות. לא רק הטבע, גם ערים יכולות להתחדש. כיצד יכולה עיר בת אלפי שנים להתחדש?

ירושלים היא מוקד משיכה הודות למורשת ההיסטורית ולממצאים הארכיאולוגיים המפוארים שבה. בעת הנוכחית, העיר מספקת שירותים לכמעט מיליון תושבים. במרכז ירושלים, בתפר שבין העיר העתיקה והחדשה, ממוקמת **אכסניית אנ"א אגרון**. הן המיקום הייחודי והן שני המבנים המרכיבים את האכסניה מסמלים את תהליכי ההתחדשות שעברה העיר, ומכאן התאמתה הטבעית לתחילת סיורנו.

שני מבנים העומדים זה לצד זה משרתים את אנ"א אגרון כיום, הראשון הוקם בסוף המאה ה-19 כאכסניה לצליינים, והשני צעיר ממנו במאה שנים. בית ההארכה מציע לא רק

המפעל. צילום: ליאור שמש

אירוח במבנה בעל ערך היסטורי, אלא גם סיורים ופעילויות חינוכיות אינטראקטיביות לנוער העוסקות במגוון האנושי והתרבותי בעיר, במנהיגות, ביזמות בירושלים ועוד.

מהאכסנייה נלך מזרחה לאורך רחוב אגרון עד לסמטת המערבים, שם נמצא **"המפעל"**.

לפני שנים מספר, קיבלה קבוצת "בית ריק" את המפתחות לבניין הערבי העתיק שעמד שומם.

המפעל. צילום: ליאור שמש

הקבוצה, המורכבת ממתנדבים, בונה היכלי תרבות זמניים בחללים נטושים בעיר ללא תוכנית סדורה-הרפתקה מלאת הזדמנויות להתחדשות ולדיאלוג בין אנשים ובין חומרים. כך החלל הריק והבלתי נגיש שבלב העיר היה למרכז פתוח לקהילה שמארח ערבי שירה, סדנאות, תערוכות ועוד, כשהוא שומר על האדריכלות המקורית.

משם נמשיך אל בית הקברות ואל בריכת ממילא. למרבה האירוניה, דווקא בזכות הזנחתם, אתרים אלו הם פנינה של טבע עירוני. במאות השנים האחרונות, נקברה בבית הקברות האליטה

שולית החורף בבריכת ממילא. צילום: ליאור שמש.

קבר בבית הקברות ממילא על רקע מוזיאון הסובלנות החדש. צילום: ליאור שמש.

המוסלמית המקומית, ומכאן חשיבותו. לצידו בריכת ממילא, שהייתה חלק ממערכת המים העתיקה לירושלים. כיום הבריכה מארחת בקרקעיתה בכל חורף מיני דו חיים הודות למים המתנקזים אליה. עם התפתחות העיר ועם עליית ערך הקרקע, עלו על הפרק הצעות שונות לפיתוח המרחב - עלו וירדו. בין היתר בגלל השאלה כיצד אפשר להכשיר ולפתח את המרחב ובה בעת לשמור על ערכו הסביבתי וההיסטורי.

בהליכה צפונה, נחלוף על פני מבנה כביר, הוא מוזיאון הסובלנות. הקמת המוזיאון עוררה מחלוקת בעיר לאחר שבחפירת ההצלה התגלו במקום למעלה מאלף קברים עתיקים. הפעם, החדש גבר על הישן: בג"ץ דחה עתירה שהוגשה למניעת בנייה במקום, ובניית המוזיאון הושלמה.

נשים פעמינו אל רחוב בן שטח, שם מסתתר ציור קיר צבעוני ובו שבע דמויות: ז'בוטינסקי, אנה טיכו, מונטיפיורי, גולדה מאיר, עגנון, יוסי בנאי וטדי קולק מזמינים אותנו לשבת ולהצטלם.

לפרויקט נרתמה קבוצת אומנים צרפתית שעבודותיה מקשטות קירות ערים בעולם, תמיד בהתאמה לרוח המקום ולאופי האוכלוסייה. ציורי הקיר מעוררים עניין חדש בקירות ישנים ומנגישים אומנות גם לתושבים שידם אינה משגת.

ציורי הקיר ברחובות. צילום: ליאור שמש.

*מורת דרך, תכניות חינוכיות, אנ"א.

מחברים את דור העתיד אל העבר

אתרי תיירות חינוכית חדשים וחידושים
ברחבת הכותל המערבי
יחיאל פומרנץ *

מרכז שרשרת הדורות החדש נפתח

מרכז שרשרת הדורות מציע מיצג חווייתי שממוקם בחללים תת קרקעיים המאפשר למבקר להכיר את הערכים הבסיסיים שהעם היהודי מעביר מדור לדור ואת שרשרת הדורות היהודית.

דמותו של אביתר בנאי מוליכה את הסיור הייחודי שמשולבים בו שירים מקוריים, הקרנות וידאו על קירות עתיקים ועוד. דרך סיפורו של אביתר ושל שושלת בנאי שזכתה לעלות לארץ ישראל, מועבר המסר: "אתה/ה בשרשרת הדורות" - המשכיותה של שרשרת הדורות היהודית ושל הערכים המשותפים לחבריה תלויה בכל אחד מאיתנו, כאשר ירושלים היא הציר המחבר בין כל קצוות העם לאורך ההיסטוריה.

במהלך הסיור החווייתי, המבקרים נכנסים לחללים שבהם מיצגים מתקופות שונות: החל מימי האבות והאימהות וכלה בהיכל הזיכרון לחללי צה"ל שנפלו במערכה לשחרור ירושלים. הביקור מסתיים בכניסה להיכל האור, שבו נשזרות התקופות ונשזרים הערכים שמלווים אותנו בדרך מפתיעה ואותנטית.

משך הביקור: כארבעים דקות

הכותל המערבי אינו רק סמל לגעגועי העם היהודי לארצו בשנות הגלות, כי אם גם סמל לתקומת ישראל בארצו ולהגשמת חזון השיבה לארץ ישראל. מאמר זה, מציע ביקור באתרי התיירות החינוכיים שברחבת הכותל המערבי, המאפשרים לתלמידי ישראל "להיפגש" עם עברם המפואר, לחיזוק תחושת השייכות והאחריות לשרשרת הדורות הארוכה שלנו כעם.

* יועץ לפרויקטים בתחום התיירות והחינוך ומנהל מח' לקוחות אסטרטגים בקרן למורשת הכותל.

הציור מייצג את שילוב העבר וההווה בעיר, והוא חלק מפרויקט ציורי קיר שיזמו הרשויות בשנת 2000.

בהמשך הסיור, נראה יצירות נוספות של הפרויקט.

נמשיך לעלות ונעיף מבט ברחובות שושן וכורש, שהועמדו לרשות אומני גרפיטי ואלו יצרו בהם אומנות רחוב מרהיבה. את העלייה נסיים במיצג הכריות שבכיכר ספרא. נסו להתגבר על היצר לקפוץ כיוון שהכריות עשויות בטון. הפסלת סמדר כרמלי הצליחה להכניס מראה רך של כרית בבטון הנוקשה ויצרה מרחב חמים ומזמין המציג הכנסת אורחים ירושלמית.

מכאן נמשיך לאורך רחוב יפו לכיכר ציון. בכיכר מחכה הפתעה: פסנתר! איך הגיע פסנתר לרחוב? כלי הנגינה המעונב מצא דרכו לכאן בזכות מיזם שמכניס מוזיקה למרחב הציבורי. בטכנולוגיה חדשנית, פותח והוצב לצמיתות ברחוב פסנתר עמיד, והוא מושך אליה את כל סוגי העוברים והשבים ויוצר סביבו אינטראקציה אנושית. כמו ציורי הקיר ומיצג הכריות, גם כאן נועד החדש לגרום למרחב הישן להיות מסביר פנים ומזמין ונועד להנגיש אומנות לכלל הציבור.

נתקדם לאורך רחוב יפו ונחפש ציורי קיר נוספים. במפגש רחוב יפו עם רחוב קינג ג'ורג', מתחבא ציור קיר של הרכבת הקלה. הקמת הרכבת לוותה בחבלי לידה קשים. המקומיים סבלו מעבודות מתמשכות בעורק התחבורה הראשי ומפגיעה במסחר ובתנועה. אולם, משהושלם המהלך, נהיה רחוב יפו למרחב הולכי רגל שוקק.

בהמשך ההליכה ברחוב יפו, נבחין בציור המשמר את זיכרון הישן שנהרס מפני החדש. בשלהי המאה ה-19, בנתה כאן חברת כי"ח בתי ספר לילדי המקום. אחד מהם נהרס בשנות השבעים של המאה ה-20 לטובת הקמת מרכז הקניות המקורה הראשון בירושלים, קונספט חדשני לתקופתו, הוא "מרכז כלל". הצלחתו של המרכז הייתה רגעית, והוא ננטש במשך השנים. הריסת בית הספר ההיסטורי לוותה בביקורות מצד גופי שימור, ושער הכניסה המקורי הוא אחת התזכורות הבודדות שנותרו ממבנה בית הספר, דרכו ניכנס לבניין.

התחנה האחרונה בסיורנו היא "המרפסת" שבקצה המדרגות, דוגמה נפלאה להפיכת "פיל לבן" במרכז העיר לרלוונטי.

בהובלת קהילת "מוסללה", נהיה הגג האפור והישן של מרכז כלל למרחב ציבורי תוסס ורב שימושי, המחבר בין אומנות, מודעות סביבתית וחשיבה מקיימת. מתוך רצון לחזק את הקיים מחד גיסא ולאפשר התחדשות יצירתית מאידך גיסא, נוצרו בין היתר גג ירוק ייחודי, גלריה וספרייה שמתכתבים עם צורכי הקהילה המקומית והמאפשרים שימוש חדש במונומנט ישן.

המרפסת. צילום: מוסללה.

המרפסת. צילום: מוסללה.

להרחבה ומידע נוסף:

אנ"א אגרון - <https://www.iyha.org.il/agron-jerusalem-hostel>

המפעל - <https://museum.imj.org.il/magazine/?p=5196>

המרפסת - <https://muslala.org/mirpeset>

המסע לירושלים - מסע אישי בזמן

מסע המתאר את מסלול הנדודים של מרבית קהילות ישראל לאורך ההיסטוריה - מחורבן בית שני ועד העלייה לארץ ישראל בדורות האחרונים.

אנו נוהגים ללמוד היסטוריה על פי תקופות רחביות: תקופת המקרא, ימי הבית השני, ימי שיבת ציון ועוד. באתר המסע לירושלים, שמנו לנו למטרה לאפשר לבני הנוער להכיר את ההיסטוריה של הקהילה שאליה הם משתייכים לאורך ההיסטוריה.

לאחר שבע שנות מחקר, מיפינו את מסלול הנדודים של הקהילות היהודיות בעולם כולו, ניפינו את הסיפורים המבטאים את הקשר שלהן לירושלים ודרמות שמציגות את האתגרים שעומדים בפני הקהילות השונות.

המסע לירושלים

החווייה, המציגה דרמות והיסטוריה עולמית ומקומית, מותירה את המבקר משתאה לנוכח דבקותן של החוליות שקדמו לו בשמירת המשכיותה של השרשרת ומעבירה אליו את האחריות לשמירת רציפותה גם בעתיד - כל אחד על פי תפיסת עולמו ובהתאם לאמונותיו.

כל מסע מסתיים בסב המסייע לנכדו לכתוב את עבודת השורשים. אינו דומה סיפורו של הסב שעלה מאתיופיה לסיפורו של הסב שעלה ממרוקו, מרוסיה או מארצות הברית.

הביקור מומלץ מאוד לקראת כתיבת עבודת שורשים, לשנת מצווה וכד'.

משך הביקור: כשעה

מנהרות הכותל - הסיור הקלאסי

אתר מנהרות הכותל היה מזמן לאתר חובה בעת ביקור בירושלים. האתר שודרג במהלך השנים האחרונות: נבנו בו חדרי הדרכה ובהם דגמים וירטואליים חדישים, נחשפו בו חללים חדשים המאפשרים לגעת בעבר ושופרו התשתיות הפיזיות והתאורה הייחודית.

מנהרות הכותל

לפני כשנתיים, נחנך לובי הכניסה החדש למנהרות הכותל, ובו ניתן ביטוי ארכיטקטוני למבנה בית שטראוס - בית התמחוי הגדול שנבנה בראשית המאה ה-20 למען יהודי ירושלים ושהיה מפעל חסד מרכזי בעיר.

משך הסיור: כשעה-שעה ורבע

מנהרות הכותל 2 - הסיור החדש (הפתיחה בקרוב)

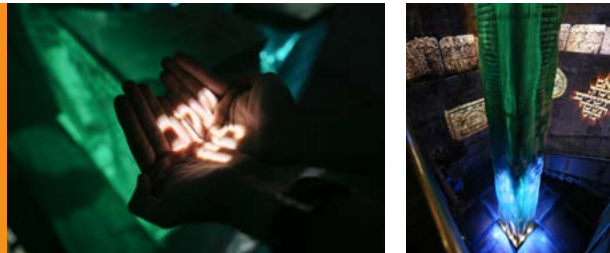
לאחר שנים של עבודות חפירה ופיתוח, אנו נרגשים להשיק את מסלול מנהרות הכותל 2, שייפתח לביקור במהלך החודשים הקרובים. המסלול החדש עובר מתחת למסלול מנהרות הכותל הקלסי ומאפשר הצצה להווי החיים בירושלים לפני אלפיים שנים.

עם כניסתנו למסלול, נצפה בסרט שיכניס אותנו לאווירת ימי הבית השני רגע לפני החורבן. לאחר מכן, נרד לעומק של כעשרים מטרים מתחת לאדמה ונפגוש תגליות מרתקות וממצאים ששופכים אור על ימי הזהר של תקופת הבית השני כמו גם על ימי החורבן והטרגדיה.

רחבת הכותל המערבי - לא רק זמן חופשי

אנו עדים לכך שפעמים רבות הביקור ברחבת הכותל מוגדר לתלמידים כזמן חופשי ואינו כולל הדרכה מסודרת. אין חולק על כך שאי אפשר להגיע אל הכותל ולא לתת זמן אישי, אך מומלץ מאוד לייחד גם כמה דקות להדרכה שתבהיר לתלמידים מהו הכותל המערבי ומה משמעותו לנו כעם וכחברה. לא אחת, אנו פוגשים תלמידים המתארים את הביקור בכותל כחווייה משמעותית, אך בד בבד ככזו שקשה להם מאוד להגדיר במילים. רבים מהם מתקשים לתאר מה מסמל הכותל בעיניהם, ואפילו מהו הכותל ברמה ההיסטורית לאומית.

כחלק מהמאמץ להעצים את הביקור בכותל ולעשותו למשמעותי גם בהיבט החינוכי, הגדרנו את הביקור בכותל בכל התוכניות שאנו מציעים כביקור הדרכה וזמן אישי. אנו ממליצים לעמוד מול אבני הכותל ובעת ההתבוננות בהן למסור מידע ותוכן היסטורי, ערכי וחינוכי, כך, למשל, מול מקום כתובת הרחוב (סמטת אל-בורק), אפשר לתאר את הכותל בימי המנדט. באמצעות ראיית נדבכי הכותל השונים, אפשר לעסוק ברצף ההיסטורי ועוד. הזרעים שנורעים בעת הביקור ברחבת הכותל מאפשרים למורים ולמחנכים לפתח שיח המשכי ודינמי עומק בבית הספר לאחר הביקור.

בין היתר, נראה חדשים מפוארים ומקוואות טהרה מרהיבים - מערכות המים בחלק מהם פועלות עד היום. נגיע אל רחוב השוק של ימי הבית השני ונעמוד למרגלות שרידי הכותל המערבי שנחשפו מתחת לרחבת התפילה לאחר 1,600 שנים שבהן לא נגעה בהם יד אדם. הביקור כולל צפייה בדגם חדשני של הר הבית ושל המקדש.

משך הביקור: כשעה - שעה ורבע

מבט אל העבר - בית המקדש והר הבית בתלת ממד

הצורך להעביר זיכרון מדור לדור על אף שאין יכולת לראותו מציב אתגר גדול ומשמעותי - ודאי במציאות של המאה ה-21 שבה אנו מוגלים ללמידה חווייתית הנעזרת בהמחשה ויזואלית.

"מבט אל העבר" הוא אתר ייחודי שנועד לאפשר לכל תלמיד ולכל תלמידה לראות בעיניים את מה שאיננו קיים עוד במציאות, בקנה מידה המדמה את המציאות הממשית. לאחר מחקר ארוך שהתבסס על מקורות היסטוריים וארכיאולוגיים ועל מסורת שעברה מדור לדור, פיתחנו חוויית מציאות מדומה שבמהלכה כל משתתף מבקר בהר הבית ובבית המקדש. משקפי התלת ממד מאפשרים תנועה של

360 במרחב והצצה אל הפאר ואל ההדר של המבנה החשוב ביותר בימים עברו.

לאחר הביקור, קל יותר להבין מהו הכותל המערבי של הר הבית ומהם ממדי החורבן, לדון בסוגיות שונות שהביאו לחורבן הבית ושרלונטיות גם לימינו אנו ועוד.

משך הביקור: כרבע שעה

הקרן למורשת הכותל המערבי, הפועלת מטעם משרד ראש הממשלה ובשיתוף משרד החינוך, חרתה על דגלה את הרצון להפגיש את בני הנוער עם ההיסטוריה, עם הערכים ועם המורשת הגלומים בכותל המערבי בדרך בלתי אמצעית. כגוף חינוכי ממלכתי, אנו פועלים לאפשר לכל אחד לפגוש את ירושלים שלו ולהרגיש בה בבית, זאת באמצעות הדרכה מותאמת לכל קהל יעד.

<https://thekotel.org/he/tours/minharot>

אסירים בפנים, לוחמים בחוץ

יורם תמיר, אביגיל רוזנשטיין והדר קמון*

עם סיום מלחמת העולם השנייה, על רקע סירובה של בריטניה לפתוח את שערי ארץ ישראל לפליטים יהודים והמשך מדיניות הספר הלבן השלישי, חליט ארגוני כוחות המגן העבריים לשתף פעולה במאבק להקמת המדינה. סיום זה, אשר מתחיל בביקור במוזיאון אסירי המחנות בירושלים ומסתיים בשכונתה ימין משה, מתמקד בכמה מוקדים חשובים במאבק לעצמאות היהודים בארצם.

סיום בעקבות פעולות המחנות בירושלים בימי המאבק להקמת המדינה

תחנה מספר 1:

מוזיאון אסירי המחנות - ירושלים

כתובת: רחוב משעול הגבורה 1
בשלהי תקופת השלטון העות'מאני בארץ ישראל, ביקשו מעצמות אירופה להעמיק את אחיזתן בארץ הקודש באמצעים שונים, ובהם עידוד ביקורי צליינים נוצריים בארץ. לצורך כך, בנו הרוסים בירושלים, בשנות השישים של המאה ה-19, את מתחם "מגרש הרוסים" בסמוך לעיר העתיקה. במרכז המתחם, הוצבה כנסייה, ולצידה מבנים שונים ובהם בית חולים, אכסניה לגברים ואכסניה לנשים על שם מריה (מרינסקיה).

בשלהי מלחמת העולם הראשונה (1917), כבשו הבריטים את הארץ מידי העות'מאנים ושלטו בה במנדט עד 1948. בתקופה זו, היה המתחם למרכז שלטוני ביטחוני בריטי, והוא נודע בכינויו "בווינגרד". אכסניית הנשים הוסבה לבית הסוהר המרכזי הבריטי, ובו נכלאו לאורך השנים - לצד אסירים פליליים, ערבים ויהודים - גם מאות מלוחמי המחנות ההגנה, האצ"ל והלח"י.

* יורם תמיר - מנהל המוזיאון | הדר קמון - רכזת הדרכה | אביגיל רוזנשטיין - מדריכה

לקראת תום המנדט, פונה בית הסוהר מיושביו. במבצע "קלשון", במהלך מלחמת העצמאות, ב-14 במאי 1948, כבשה ההגנה בסיוע האצ"ל והלח"י את מגרש הרוסים. בשנת 1991, עבר המבנה לידי משרד הביטחון, וזה שחזר את בית הכלא והקים בו מוזיאון המתאר את מאבקו של היישוב היהודי להקמת המדינה באמצעות סיפורם הייחודי של אסירי המחנות.

תחנה מספר 2:

מרד האצ"ל וההתקפה על מחלקת העלייה, המשרד הראשי

כתובת: הלני המלכה 9 (בניין בנק טפחות בעבר)

כרוז המרד

תצוגת המוזיאון

הכרזת המרד גרמה לפגיעה פיזית ותדמיתית בשלטון הבריטי, ובמיוחד במשרדים הממשלתיים שהיו אחראיים למניעת עלייה של יהודים לארץ. משרדי העלייה היו היעד הראשון למרד האצ"ל. הוחלט לפגוע במשרדים בשלוש הערים הגדולות: ירושלים, תל אביב וחיפה. המשרדים סימלו את החמורה שבגזרות הספר הלבן - מניעת עליית יהודים לארץ. הפעולה בוצעה ב-12 בפברואר 1944, במוצאי שבת, כאשר המשרדים היו ריקים מאדם, כדי לא לפגוע בחיי אדם. מטעני הנפץ נתלו במסדרונות ועל הקיר החיצוני והופעלו על ידי מנגנון השהייה. כתוצאה מן הפעולה, חלק מהבניין שבירושלים קרס. להלן לשון ההודעה שפורסמה בעיתון "הארץ" ב-13 בפברואר 1944: "במוצאי שבת 12 בפברואר, בין השעה 9:40 ו-11:37 בערך אירעו שבע התפוצצויות בבניין מחלקת העלייה בירושלים... כל ירושלים הוחרדה במוצאי שבת לקולות נפץ אדירים, שנשמעו בכל קצווי העיר. המשטרה החלה מיד בחקירות, ובעוד החקירות נמשכו נשמעו עוד התפוצצויות חזקות, בהפסקות של חמש דקות עד רבע שעה בערך. כתוצאה מן הפיצוצים נהרס חלק מן

הקיר של בניין מחלקת העלייה. המשטרה פינתה את דיירי הרחוב הסמוך... למחרת פעולת האצ"ל, פורקו 5 פצצות שלא התפוצצו. עקב ההתפוצצויות במשרדי העלייה נופצו שמשות של חלונות בבתים הסמוכים".

תחנה מספר 3:

פיצוץ בניין הבולשת

כתובת: רחוב חשין פינת רחוב יפו
את בניין הבולשת הבריטית פוצצו המחנות פעמיים: ב-23 במרס 1944, פוצץ אותו האצ"ל, וב-27 בדצמבר 1945, פוצצה אותו תנועת המרי העברי בפעולה משולבת של האצ"ל ושל הלח"י.

הבולשת הבריטית בארץ ישראל סימלה בעיני המחנות, יותר מכול, את השלטון הבריטי הזר - בבניין הבולשת אוכסנו תיקים ומידע על אודות חברי המחנות.

מטרת הפעולה הראשונה הייתה כפולה: פגיעה בכוח המנדט ובעוצמתו ופגיעה במידע השמור בבניין. בפעולה זו, פעל האצ"ל בו בזמן במשרדי הבולשת בירושלים, בחיפה ובתל אביב. פיצוץ בניין הבולשת גרם נזק רב: מערכת הטלפון חובלה, נהרסו חדרים, קיר חיצוני נהרס וחלק גדול מארכיון הבולשת הושמד.

בניין הבולשת לאחר הפיצוץ

מלכות בירושלים

שמוליק מייזליש*

בית הקיסרית האתיופית תאיטו. מתוך ויקיפדיה.

בסיוור ה"מלכות", נטייל ברחבי העיר באתרים הקשורים למלכות, נתוודע למלכות עצמן, לסיפורים שמאחורי הדמויות, ונכיר פרקים, לעיתים קצת עלומים, בתולדות העיר.

בית הקיסרית האתיופית תאיטו

הסיוור מתחיל בכיכר ציון שבמרכז ירושלים. מהכיכר נעלה ברחוב הלני המלכה לכיוון רחוב הנביאים, עד לביתה של הקיסרית האתיופית טאיטו, ברחוב שאול אדלר מספר 7.

הבית, שנמצא סמוך לרחוב הנביאים, שימש בסוף המאה ה-19 אכסנייה לצליינים ולעולי רגל שבאו מאתיופיה לארץ הקודש. הקיסרית תאיטו, אשתו של מלניק השני מלך אתיופיה, אומנם לא ביקרה ולא נקברה בירושלים, אך השפעתה על המלך הייתה רבה, והיא לחצה עליו לבנות את המבנה המפואר בירושלים בסמוך לכנסייה כדי שיספק שירותי אכסניה הולמים לצליינים, כיאה לאימפריה שיש לה אחיזה בעיר. בשנים 1906-1904, נבנו בית הקיסרית טאיטו ובית מלניק השני (שגם דומה לו בעיצובו ובגודלו) משני צידיה של חצר הכנסייה. הבניין כולל שלוש קומות, ובראש חזיתו הראשית (מצד מערב) קבוע סמלה של הקיסרית, פנים בתוך שמש זורחת, וסביבם כתובת באמהרית: "מלניק השני, מלך המלכים, בנה את הבית הזה לכבודו של אשתו, הקיסרית טאיטו." בגלל מיעוט צליינים, הושכר הבית ב-1906 לבוריס ש"ץ, מייסד "בצלאל". מאוחר יותר גר בבית זה מי שעתידי להיות הנשיא השני של מדינת ישראל - יצחק בן צבי.

לאורך ההיסטוריה, ידעה ירושלים תהפוכות שלטוניות רבות. עמים רבים כבשו אותה, שלטו בעיר, בנו והרסו אותה חליפות. הסיוור המוצע במאמר זה, יעקוב אחרי כמה מלכות הקשורות בקשר עמוק לירושלים, מתקופת בית שני ועד ימינו - חלקן שלטו בפועל בעיר וחלקן נקברו בירושלים לפי בקשתן. אלו נשים חזקות, ממסורות שונות וממקומות שונים בעולם, אשר הטמיעו את חותמן בדפי ההיסטוריה ובירושלים עצמה.

*מפקח של"ח וידיעת הארץ לשעבר.

¹מסלול הסיוור אינו לפי סדר כרונולוגי היסטורי, אלא על פי רצף אתרי הביקור.

מלאים ב-350 ק"ג חומר נפץ לאגף הדרומי, בו מוקמה מזכירות הממשל הבריטי בארץ. ששה אנשי אצ"ל מחופשים לסבלים פרקו את חומר הנפץ והפעילו את פתיל ההשהייה של הפצצה. שתי חברות האצ"ל שהמתינו מחוץ לבניין זיהו כמוסכם את הסימן להפעלת המטענים ומיהרו למסור שלוש אזהרות טלפוניות לפינוי הבניין - למרכזיית המלון, למערכת עיתון ה"פלסטין פוסט" ולקונסוליה הצרפתית הסמוכה למבנה מצפון. בה בעת פוצצו שתי פצצות מחוץ למלון בתור פעולת הסחה.

לרוע המזל, האזהרות נחשבו לאזהרות סרק והמלון לא פונה. בשעה 12.55, נשמעה התפוצצות עזה. האגף הדרומי, על שבע קומותיו, קרס. 91 איש ואישה נהרגו, רובם פקידי ממשל, בהם 28 בריטים, 41 ערבים, 17 יהודים וחמישה אחרים.

היישוב העברי הזדעזע מן הפיצוץ שזכה לגיוויים בעולם, גרם לקרעים בין המחתרות שתכננו אותו ביחד ובין היישוב לשלטונות המנדט. לפעולה הייתה השפעה ישירה על חוסנו של השלטון הבריטי בארץ - הפעולה הבהירה לבריטים שהם פגיעים ושניתן לחדור ללב הממסד שלהם.

בעקבות הפיצוץ נעשה מלון המלך דוד למבצר מבודד ומאובטח ששירת רק את הבריטים. רק אחרי מלחמת העצמאות חזר המבנה לתפקד כמלון.

תחנה 5:

פעולות ההגנה בשכונת ימין משה

כתובת: נקודת תצפית בגן חנה רבינוביץ (רחוב אמיל בוטה)

הגן השקט, המצוי בלב האזור המטופח והיוקרתי בירושלים, ונקודת התצפית הפסטורלית - אין בהם לרמז על האירועים שהתרחשו במקום בימי המנדט הבריטי.

בשלהי תקופת המנדט, נותקה ימין משה משאר השכונות היהודיות מפני שהייתה ממוקמת בין אזור ערבי לאזור ביטחון הבריטיים, ורק מסדרון צר הוליך אליה. כבר בשנת 1936, ביצרה ההגנה את השכונה. בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות, הייתה שכונת ימין משה לשכונת משלט שחלשה על התנועה הערבית ברחבת שער יפו ובכביש המוביל לבית לחם. השליטה על מקומות אלו סייעה להגנה בהדיפת התקפות ערביות. בפברואר 1948, נכשלו הערבים בכיבוש השכונה מכיוון שער יפו.

במהלך מבצע קלשון, התקרבו כוחותינו לעיר העתיקה. במאי 1948, בשל מצבו הנואש של הרובע היהודי הנצור, בוצע ניסיון פריצה משולבת לעיר העתיקה. המתקפה העיקרית, שכללה כוח מחטיבת עציני בשיתוף האצ"ל, כוונה לשער יפו ולמגדל דוד, אך היא נכשלה. דווקא פעולת ההסחה, של כיבוש הר ציון על ידי כוח פלמ"ח שיצא משכונת ימין משה, הוכתרה בהצלחה. ימין משה נשארה יהודית, אך הרובע היהודי נפל לידי הלגיון הירדני כעבור ימים.

את הפעולה השנייה, שנערכה ב-27 בדצמבר 1945, ביצעו האצ"ל והלח"י במשותף. מטרת הפעולה היו דומות למטרות הפעולה הראשונה. מפקד הפעולה היה שרגא עליס, חבר אצ"ל, וסגנו היה יעקב גרנק, חבר לח"י.

הכניסה לבניין הבולשת מרחוב יפו, שמשמשת גם כניסה למגרש הרוסים, נבחרה כנקודת הפריצה. על הכניסה הגנו תריס פלדה ומאחוריו קיר בלוקים. חוליית הפורצים תכננה לפרוץ את התריס ואת הבלוקים ואז לחדור לקומת הקרקע כך שתוכל להחדיר כמות גדולה של חומר נפץ לתוך הבניין ולגרור להרס רב יותר מהפעם הקודמת.

בפעולה נהרג לוחם לח"י צבי אהרונ. יעקב גרנק, לוחם לח"י, נפצע וששון לויט, לוחם האצ"ל, נפצע ונאסר על ידי הבריטים.

תחנה מספר 4:

פיצוץ מלון המלך דוד

כתובת: המלך דוד 23

בשנת 1938, הופקע האגף הדרומי של המלון לצורכי הצבא ומזכירות השלטון המנדטורי בארץ. במרתף המלון, הוקם מרכז קשר צבאי. אגף זה נשמר בקפדנות, הוא הוקף גדרות תיל ומוקשים. מדרום למלון, שכן מחנה צבאי ובו כמאתיים חיילים ששימשו כוח מסייע קבוע בהגנתו. ההחלטה שהאצ"ל יפוצץ את האגף הדרומי במלון המלך דוד באה בעקבות הקמת תנועת המרי ובעקבות השבת השחורה שבה נתפסו מסמכים רבים על ראשי היישוב והועברו לקינג דיויד. לאחר בחינת כמה חלופות, הוחלט לפעול באמצעות כדי החלב המסופקים קבע למטבח המלון.

בצהרי ה-22.7.46, שמונה לוחמים, מחופשים לעובדים ערבים, חדרו למלון והגניבו כדי חלב

מלון המלך דוד לאחר הפיצוץ - מתוך אוסף התצלומים, מחלקת הארכיונים, הספרייה הלאומית, ירושלים.

למידע נוסף: מוזיאון אסירי המחתרות בירושלים, טל: 02-6233166

קבר הלני המלכה

נרד במורד רחוב הנביאים לכיוון שכונת שייח' ג'ארה. ליד מלון אמריקן קולוני, נמצא מתחם קבורה מפואר חצוב בסלע מתקופת בית שני, המכונה "קברי המלכים". מקובל לזהות את קברי המלכים כקברייהם של הלני המלכה ושל מלכים שונים משושלת מלכי חדייב. זיהוי זה נעשה על סמך סרקופג שגילתה משלחת ארכיאולוגים צרפתים בראשותו של פליסיאן דה סוסי בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו במקום בשנת 1863. על הסרקופג נמצאו המילים "צדן מלכתא". יוסף בן מתתיהו, ההיסטוריון הנודע מתקופת בית שני, שפך אור על זהותם של הנקברים במערה. בספרו "מלחמת היהודים" תיאר: "ואחר כך ירדה החומה אל מול מצבת הלני שהייתה מלכת חדייב ובת המלך איזינו" (יוסף בן מתתיהו, מלחמות היהודים, ה, ד, ב).

קברי המלכים - קברה המשוער של הלני המלכה. מתוך ויקיפדיה

הלני המלכה הייתה מלכת חדייב שבאשור, שמצפון לסהר הפורה, במאה הראשונה לספירה. היא הייתה אשתו ואחותו של המלך מונבז הראשון. הלני המלכה ובנה המלך מונבז השני התגיירו בשנת שלושים לספירה לער, ובמקורות יהודיים היא מוזכרת לשבח כמלכה צדיקה שסייעה לעניים ושתרמה תרומות נדיבות לבית המקדש השני. בנה יורשה היה המלך מונבז, שגם הוא התגייר ושתרם את כל הונו לצדקה. הלני נפטרה בשנת 56 לספירה בקירוב. ונקברה יחד עם משפחתה בחלקת קבורה מפוארת שנקראת עד היום "קברי המלכים"². ארונה של הלני ושאר ממצאי הקבורה נמצאים במוזיאון הלובר בפריס.

המלכה אודוקיה

מקבר הלני נמשיך ברחוב הראשי הסמוך, הנקרא דרך שכם. סמוך לשער שכם, לא רחוק משכונת מוסררה הירושלמית, חומת אבנים גבוהה שמאחוריה מסתתר אחד המבנים המרשימים בירושלים - מנזר סנט אטיין. מתחם נוצרי קתולי המנציח את זכרו של המרטיר הראשון סטפנוס הקדוש, סנט אטיין. בקרפיטה (מערת קבורה), טמונה אודוקיה, קיסרית ירושלים.

² בעבר, היה המקום פתוח למבקרים. היום נדרש תיאום ביקור דרך הקונסוליה הצרפתית.
³ אפשר להגיע למקום בהקפצה ברכב או בהליכה רגלית.

מנזר סנט אטיין. צילום: תמר הירדני, מתוך ויקיפדיה

הקיסרית אליה אודוקיה, אשתו של קיסר ביזנטיון תאודוסיוס השני, נולדה באתונה במאה החמישית לסה"נ. היא עלתה לרגל לירושלים בשנת 438, התאהבה בעיר והשתקעה בה לצמיתות. היא שיתפה פעולה עם יובנאליס, בישוף ירושלים, והשקיעה משאבים רבים בבניית כנסיות, מבני ציבור ומוסדות צדקה. אחד המפעלים החשובים של אודוקיה היה בנייה מחדש של חומות ירושלים שחרבו בשנת שבעים לספירה. החומה המחודשת החזיקה מעמד עד 1033 לספירה אז התמוטטה ברעידת אדמה.

אודוקיה נחשבה למלכה חזקה ומשכילה וגומלת טוב ליהודים. היא הסירה את ההגבלות על תפילת יהודים בהר הבית, צעד שגרם ליהודים להאמין שהגאולה קרובה לבוא. אודוקיה מתה בשנת 460 לסה"נ בירושלים ונקברה במנזר סנט אטיין שבמקום.

המלכה מליסנדה

ממנזר סנט אטיין, נמשיך לתחנה הבאה: קברה של מרים, אימו של ישו, בשיפולי הר הזיתים, בקרבת קבר אבשלום³. בתוך מערת הקבורה, המעניינת בפני עצמה, נמצא קברה של המלכה הצלבנית מהמאה ה-12 - מליסנדה, מלכת ממלכת ירושלים משנת 1131 ועד 1153, השליטה הצלבנית הראשונה שנולדה בירושלים וששלטה בה.

מליסנדה הייתה בתו של בלדווין השני ואשתו של פולק מנז'ו מלך ירושלים הצלבני. לאחר מותו של בעלה מלך ירושלים בתאונת ציד בשנת 1143, הושארו כל סמכויות השלטון בידי אשתו מליסנדה שהפכה למלכה חזקה ותקיפה. היא שלטה ביד רמה וזכתה לתמיכת כל הכופים לה - מדינית, צבאית ודתית.

מלבד בניית מנזרים רבים ועזרה לכנסייה, עסקה מליסנדה גם בטיפוח האומנות בממלכה הצלבנית. היא תמכה באומנים ובסופרים וסייעה להתפתחות הסגנון הצלבני באומנות של התקופה. מליסנדה נפטרה בשנת 1161 והורישה את כל רכושה לטובת בניית כנסיות ומנזרים.

אליזבטה פידרובנה

נמשיך ונטפס במעלה הר הזיתים לכנסייה הציורית הרוסית מריה מגדלנה - מקום קבורתה של הנסיכה הרוסית אליזבטה, אשתו של סרגיי אלכסנדרוביץ', הנסיך הגדול של רוסיה, בנו החמישי של הצאר הרוסי אלכסנדר השני. אליזבטה הצטיינה ביופי רב והייתה אהודה בקרב העם בשל טוב ליבה ודאגתה לפשוטי העם העניים.

ב-1917, עם פרוץ המהפכה הבולשביקית ברוסיה, תפסו המורדים את משפחת הצאר הרוסי, אשר שלטה ברוסיה עד אוקטובר 1917, ואליזבטה, שהייתה אשתו של הצאר סרגיי, הוצאה להורג עם בעלה. בצוואתה היא ביקשה להיקבר בירושלים. הצבא הלבן מצא את גופות בני המשפחה בקתדרלה סמוכה למקום ההוצאה להורג, וכאשר נאלץ הצבא הלבן לסגת ב-1920, הועברו הגופות לבייג'ינג שבסין. בהוראת אחותה של אליזבט, ויקטוריה, הוצאו עצמותיה של הנסיכה הגדולה מקברן המשני בסין והובאו לירושלים, שם נקברו בפעם האחרונה בכנסיית מריה מגדלנה ב-15 בדצמבר 1920.

כנסייה זו נבנתה בשנת 1888 לזכרה של מארי, נסיכת הסה, אשתו של הצאר אלכסנדר השני וכן דודתה הגדולה וחמותה של הנסיכה אליזבט. סמוך אליה, נקברה אחותה של אליזבטה, הנסיכה אליס, שהוכרה כחסידת אומות העולם לאחר שהצילה יהודים במנזר שבו שירתה כנזירה במלחמת העולם השנייה. הנסיכה אליס ידועה גם כאימו של הנסיך הבריטי פיליפ, בעלה של מלכת אנגליה, שמת לאחרונה.

שלומציון המלכה

נרד חזרה לכביש הראשי בדרכנו לתחנה האחרונה: קברה של שלומציון המלכה. כשישים שנה קודם להלני המלכה, שלטה בירושלים מלכה חשמונאית: שלומציון אלכסנדרה, מלכת יהודה בשנים 67-76 לפני הספירה. שלומציון הייתה אשתו של יהודה אריסטובולוס הראשון, ולאחר מותו נישאה לאחיו ויורשו אלכסנדר ינאי. לפני מותו, מינה אותה ינאי ליורשתו. שלומציון קיבלה את שרביט המלוכה ושלטה ביד רמה.

שלטון אישה כמלכה אינו מעוגן במסורת היהודית. נשים מלכות היו מקובלות במסורת ההלניסטית, בייחוד במצרים התלמיית. למרות זאת, דווקא הפרושים קיבלו ברצון את מלכותה. שלומציון שמעה לעצתו של בעלה ינאי שאמר לה לפני מותו: "אל תתיראי לא מן הפרושים ולא מן הצדוקים אלא מהצבועים שעושים מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס" (סוטה כב ע"ב). היא קירבה אליה את חוגי הפרושים, שהיו מקובלים על רוב העם, והרחיקה את חוגי הצדוקים, שעליהם נמנה גם בעלה ינאי ושהיו האליטה של העם, השליטים והכהנים.

**העם אחד את שלומציון -
היא דאגה לפשר בין הזרמים
השונים ביהדות ותקופת
שלטונה אופיינה בשלטון חזק
ורגוע יחסית, אך לאחר מותה
החלה מלחמת אחים בין שני
בניה, הורקנוס ואריסטובולוס.
מלחמה שהביאה בסופו של
דבר לכיבוש ירושלים על ידי
רומא.**

סיוורינו מסיימם בנקודה זו. ניתן להמשיך ולסייר ברחוב ובבתי הקפה הנעימים באיזור.

נעים להכיר - שלטים כחולים נחמה אייגנר*

את השלטים הכחולים שמציבה המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל כולם מכירים. לפעמים הם תלויים על קיר ולפעמים מוצבים על שלד מתכת. אבל מה מטרתם ומה עומד מאחוריהם? למה הם הוצבו ולמה נועדו בארץ בכלל ובירושלים בפרט?

ברחבי הארץ בתים, מבנים ושרידים רבים הניצבים כעדות לסגנונות בנייה ייחודיים והנותנים ביטוי מוחשי למורשת שלנו, לאירועים היסטוריים משמעותיים ולאנשי המעשה שחיו ושפעלו בהם. היכולת לראות את המקומות שבהם חיו ופעלו דמויות משפיעות או שבהם התרחשו אירועים היסטוריים חשובים תורמת להבנת העבר ולחיבור שלנו למורשת.

כחלק מפעולות לשימור אתרים, המועצה לשימור אתרים מציבה שלטים כחולים ברחבי הארץ כבר עשרות שנים. שלטים אלה מציגים מידע על אודות בתים, מבנים, מתחמים וגנים שאת סיפורם ראוי להזכיר ולהכיר. הם מעוצבים כסמל המועצה וצבעם הכחול מדגיש את נוכחותם. בנוסף להעברת מידע, יש לשלטים מטרת רבות ומגוונות: להעלות את המודעות לחשיבות השימור בציבור הרחב, ליצור מעורבות קהילתית ואכפתיות כלפי המורשת הבנויה, לעצב עמדות ולהשפיע על קבלת החלטות המקדמות שימור ומורשת.

זאת ירושלים

ירושלים היא עיר רבת שנים וגוונים, עיר ששומרת על אופייה הארכיטקטוני הייחודי ובד בבד ממשיכה להיבנות ולהתפתח. הצועד ברחובותיה זוכה ללכת בין עבר, הווה ועתיד, והשלטים הכחולים הפרושים ברחבי העיר מאפשרים להכיר ולהבין את שהתרחש בה במשך השנים. שלטים ראשונים הוצבו בירושלים כבר לפני עשרות שנים, ובמשך הזמן התווספו אליהם עוד רבים. בשנה האחרונה, התעצם התהליך, ומאות שלטים מתווספים בזה אחר זה. להלן דוגמות לשלטים המספרים את סיפורה של ירושלים על פי מאפייניהם:

- **שלטים המציינים מבנים לשימור**, כמו מלון פאלאס ברחוב אגרון וטחנת הרוח בימין משה.
- **שלטים ליד בתים בעלי סגנונות אדריכליים מיוחדים**, כמו במושבה הגרמנית והיוונית.
- **שלטים שהוצבו בשכונות השונות**, כמו המושבה הגרמנית והמושבה היוונית, קטמון, רחביה וטלביה, בית הכרם, תלפיות ושכונות הבוכרים.
- **שלטים העוסקים באוניברסיטאות שבירושלים**. לדוגמה: באזור קמפוס הר הצופים של האוניברסיטה העברית, הוצבו שלטים שמספרים על התקופה שבה ההר היה מובלעת בתוך שטח ירדן. כן הוצבו שלטים בקמפוס האוניברסיטה העברית בגבעת רם.
- **שלטים ליד בתים שבהם התגוררו אישים חשובים בתולדות העיר**, כמו טדי קולק, ראש העיר המיתולוגי.
- **שלטים ליד בתים שבהם התגוררו סופרים ומשוררים ידועים** כמו לאה גולדברג שי עגנון ועוד.

השלטים יוצרים בעיר רשת נקודות ציון - מארג של זיכרון פועם בין עבר, הווה ועתיד. כשנחבר בין כל השלטים, תיווצר מפת שבילי מורשת ירושלמית.

את השלטים אפשר להכליל בקבוצות לפי נושאים: שלטים מקומיים וסביבתיים; שלטים נושאים, כמו שלטים העוסקים באדריכלות, באישים מרכזיים, באירועים מכוננים, באירועים ביטחוניים ועוד.

לסיור בירושלים ערך מוסף. זוהי עיר של אבן, עיר שהיחוד שלה הוא המורשת הבנויה רבת השנים והקסם ההיסטורי והארכיטקטוני שעולה מכל אבן ואבן. אפילו בית חדש שנבנה בה כבר נושא איתו את חותם העבר המפואר - כפי שכתב מאיר שלו בספרו "בביתו במדבר": "בגלל האבן הירושלמית הזאת, כתבה באחת מהן, אין בעיר הזאת אפילו בית חדש אחד כל בית בירושלים הוא בית ישן עוד לפני שגמרו לבנותו".

השלטים הכחולים הם כבר חלק מנוף המרחב הציבורי - מרחב שמכבד את זיכרון העבר, מרחב שבו אירועים היסטוריים ממשיכים להתקיים בד בבד עם פיתוח, מרחב שבו יש מקום נכבד לזיכרון פרטי, כללי ולאומי.

אתם מוזמנים לאתר את השלטים הכחולים שבסביבת בית הספר שלכם וליצור עם התלמידים שביל מורשת משלכם בעקבות השלטים הכחולים. השביל יכול להיות אישי, שכונתי או אזורי והוא יכול לחבר בין מבנים שונים המיועדים לשימור שבסביבה הקרובה לבית הספר. כך התלמידים יכירו את המאורעות ההיסטוריים המשמעותיים שהתרחשו בסביבתם הקרובה ויעמיקו את החיבור שלהם למורשת המקומית ואת הזהות האישית והמקומית שלהם.

תודה לאיציק שוויקי, מנהל מחוז ירושלים במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, על התמונות ועל עזרתו בכתיבת המאמר.

סמל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל עוצב על פי קווי המתאר של בית הספר העברי גימנסיה הרצליה בתל אביב, שהיה מודל לחינוך עברי בארץ והתאפיין באדריכלות ייחודית.

* רכזת הדרכה ופיתוח תוכן, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל.

סיור נגיש בעיר העתיקה בירושלים

ורד סבאג*

תמונות: אתר לטם

דמיינו תמונה זו: קבוצה של שלושים מטיילים, רעש והמולה, המוני אנשים מנסים לעבור בסמטה הצרה, בשוק ריחות של תבלינים ושל אוכל מהמסעדות הסמוכות, מדי פעם בפעם קריאת מואזין מחרישה את האוזן. שני שוטרים חמושים, רכובים על סוסים, מנסים לעבור בהמון, בודקים את הסביבה, וממלע - חומות העיר העתיקה ממסגרות את ההתרחשות.

עכשיו דמיינו קבוצה שחבריה סובלים מלקויות תקשורת, צעירים על רצף האוטוים, שיצאו ליום סיור עם מדריך ונקלעו לאותה סיטואציה. או דמיינו קבוצה של תלמידים בכיסאות גלגלים המנסה להתנייד במצב המורכב הזה.

נשמע כמו מקרה אבוד מראש, לא?

מעבר לכל המורכבויות שכבר תיארנו, יש להתמודד עם המאפיינים הפיזיים המורכבים של השטח (שיפועים, אבן משתלבת שמאוד לא נוח לנוע עליה, מעברים צרים ועוד). ובל נשכח את מורכבות הסיפור של המקום המיוחד הזה: דמויות רבות, מעבר בין תקופות, חילופי שלטון, דתות שונות ומה לא.

הדרכה בעיר העתיקה היא עניין מאתגר מאוד, גם לקבוצה ללא מוגבלויות. אבל הדרכה של קבוצה שיש לחבריה מוגבלות, בתנאים מורכבים אלה, עלולה להתברר כחוויה לא נעימה אם לא תיעשה בצורה מותאמת ונגישה. אז איך בכל זאת עושים זאת? איך אפשר לקיים סיור נגיש והדרכה נגישה, המאפשרים חוויית טיול נורמטיבית, מהנה ומלמדת גם לאנשים שלהם מוגבלויות?

* סמנכ"ל חינוך עמותת לטם.

בכתבה זו ננסה לתת דוגמה למסלול הנגיש לכיסאות גלגלים אשר יכול לספק יום טיול חוויתי ומרגש גם לקבוצה שלחבריה מוגבלויות.

סיור נגיש למטיילים המתניידים בכיסאות גלגלים או המתקשים בהליכה

אין ספק כי סיור בעיר העתיקה בירושלים, ובכלל בערים עתיקות, מציב אתגר לא קטן בפני מטיילים המתניידים בכיסאות גלגלים. עם זה, ירושלים העתיקה עברה הנגשה מרשימה בשנים האחרונות ויכולה לשמש יעד לא רע למטיילים אלה.

אז לאן הולכים?

» **המסלול המומלץ בעיר העתיקה למתניידים בכיסאות גלגלים מתחיל בחניון הרובע, ממשיך לכיכר בתי מחסה, לבית השרוף, לקארדו וחזרה לחניית הרובע - מסלול המצטיין במגוון אתרים חשובים ומאפשר טיול חוויתי ונגיש למגוון אוכלוסיות המתקשות בהתניידות.** «

בסיום המסלול, אפשר ומומלץ לנסוע ברכב אל רחבת הכותל. מסלול זה פשוט מאוד ומתאים גם לתלמידים צעירים משום שהוא מישורי וקצר יחסית (עד שני קילומטרים).

ואיך מסבירים את הסיפור המורכב של ירושלים העתיקה?

אחת הדרכים הטובות ביותר לפשט סיפור מסובך היא בשימוש בעזרי הדרכה. אלה עוזרים לפשט את הסיפור ולהחיות תקופות שכבר פסו מהעולם. כך, למשל, בתחנת הפתיחה, יהיה נכון לעשות שימוש בדגם של העיר העתיקה. מדובר בדגם קטן שאפשר לשאת בתיק ולהחזיק בשתי ידיים, דגם שיש בו צבעים מנוגדים והמדגים את מבנה החומות, את השערים ואת החלוקה לרבעים השונים. בדגם מצוינים גם אתרים מרכזיים, כמו הכותל, הר הבית ועוד. עזר נוסף שמסייע מאוד בבניית הסיפור הוא לוח זמנים גדול של האירועים בעיר העתיקה. ליד ציון כל תקופה, מופיע איור של דמות אופיינית ואיור של אירוע משמעותי שמאפיין את התקופה. אלו נועדו לאפשר מעט סדר בציר הזמנים המסובך. בעזרת שני אמצעים אלה, אפשר לתאר את מבנה העיר (בהתמקדות בפרטים מרכזיים בלבד ולא בכל פינה ופינה) ושתיים או שלוש תקופות מרכזיות בהתפתחותה (לא מעבר לזה, גם כך מדובר בציר זמנים מורכב). ראוי לציין כי שני עזרים אלה יוכלו לשמש את המדריך בכל אחת מתחנות ההדרכה: באמצעותם הוא יכול להראות את המיקום הפיזי שבו נמצאים ולמקם את הסיפור על ציר התקופות.

בתחנת ההדרכה שבכיכר בתי מחסה, תתמקד ההדרכה בסיפור המעניין של קבר האחים הנמצא בפינת החצר. בקבר זה, נקברו גופות הנופלים על הגנת הרובע מאחר שלא היה אפשר לקברם מחוץ לחומות הרובע הנצור. לתיאור סיפורה של החצר בזמנים השונים, אפשר להשתמש באוסף תמונות מהימים ההם ועד ימינו. חשוב להקפיד על שימוש בתמונות מוגדלות (תמונות אלה מסייעות בראיית העזר גם כשמדובר בקבוצות גדולות וגם לאלו שמתקשים בראייה או שיושבים רחוק מהמדריך).

דוגמות לעזרי הדרכה

מרכז מורשת מבקיעי הדרך ומלווי השיירות לירושלים אתר לאומי ח'אן שער הגיא

איל מיטרני*

באב אל וואד - תמונות שער הגיא

היסטוריה ישנה בקיצור

שער הגיא הוא חלק מערוץ נחל צר, נחל נחשון, המוקף הרים חשופים, פה ושם עץ אלון או חרוב. ערוץ חיים המחבר בין שפלה להר, בין תל אביב לירושלים. לאורך אלפי שנים, עברו כאן עולי רגל, סוחרים ולוחמים - ברגל, על בהמות משא או במשאית משורינית - חצו רכסים וגאיות בדרך אל היעד הנכסף. עם התפתחות אוניות הקיטור, גדלה תנועת עולי הרגל לירושלים, ובשנת 1869 חנך קיסר האימפריה האוסטרו-הונגרית, פרנץ יוזף, את הדרך שסלל לכבודו השלטון העות'מאני. על אף סלילתה של הדרך, עוד היו העוברים בה חשופים למעשי שוד ואללימות ללא הגנה ולא היה להם מקום למנוחה לאורך תשע שעות המסע. בעיתון "הלבנון", נכתב בסוף המאה ה-19: "כי הדרך הייתה צייה ושממה וחביון שוודים", ועוד צוין כי כל העובר בדרך היה מברך ברכת "הגומל" בבואו או בשומו.

בשנת 1873, בנתה עיריית ירושלים את ח'אן הדרכים - בניין אבן מפואר לצד הדרך שבו יכלו הבאים לבלות את לילם בבתיה. "העגלה תעמוד כאן כשעה ויותר והנוסע יוכל לעלות לבית המלון, לנוח מעמלו ולהשיב נפשו במאכל ומשקה", כתב אברהם משה לונץ. בין האורחים המפורסמים שהתארחו בח'אן היה השר משה מונטיפיורי. הוא עצר כאן לארוחה וללינה בערב שבת אחת. עם הנחת

**באוקטובר 2017,
החליטה ממשלת
ישראל להקים על
הנצחתם של מלווי
השיירות ומבקיעי
הדרך לירושלים
בח'אן שער הגיא.
הוא באב אל וואד,
הסמוך לכביש תל
אביב-ירושלים, נפתח
לאחר מאבקים רבים,
במרס 2021, לביקור
באתר מרכז מורשת
מבקיעי הדרך
לירושלים.**

בימים אלה, ההגעה לכותל למתניידים בכיסאות גלגלים אפשרית בצורה בטוחה רק ברכב, ולכן יש לעלות להרכבים ולנסוע עד שער האשפות. אפשר להיכנס ברכב אל הרחבה (יש לבקש אישור מיוחד לכך מראש) ומשם להמשיך ברגל אל רחבת הכותל.

סיום נפלא לסיור יכול להיות במיצג המציאות המדומה "מבט אל העבר", של הקרן למורשת הכותל המערבי. המיצג מאפשר להבין איך נראו בית המקדש ורחבת הכותל לפני אלפיים שנה.

כמה נקודות שכדאי להביא בחשבון כשרוצים לתכנן סיור נגיש בירושלים:

1. אבני הריצוף בעיר העתיקה קופצניות ולא נעימות, בלשון המעטה. במקרים מסוימים נדרשת דחיפה של הכיסא על ידי מלווה. חשוב להכין את המטיילים לכך.
2. אפשר להגיע לרחבת הכותל לא דרך הרובע היהודי ולקבל אישור כניסה מיוחד לרחבה של הכותל באוטובוס, דבר שמקל את העלייה ואת הירידה.
3. יש שירותים נגשים ליד היציאה הצפונית מהקרדו, סמוך לבית השרוף, וכן ברחבת הכותל.
4. יש מקומות סבירים לעצירה ולהדרכה של קבוצה המתניידת בכיסאות גלגלים באזור בית הכנסת החורבה, סמוך לתצפית אל הקרדו ובאזור כיכר בתי מחסה.
5. קיימים מסלולים נגשים נוספים בעיר העתיקה, גם ברובע הנוצרי והמוסלמי. אפשר ללמוד עליהם באפליקציית "נגישות ירושלים - העיר העתיקה".

ביקור בעיר העתיקה הוא חוויה מרגשת ומשמעותית לכל אדם החי בארץ. אל תוותרו עליה משיקולי נגישות. באחריותנו, כאנשי חינוך וכמדריכי טיולים, לגרום לכך שירושלים העתיקה תהיה לנגישה לכולם.

לפרטים: משרדי עמותת לטם,

מרכזייה ארצית - 04-9591808.

המשך הסיור מוביל אל המדרגות היורדות לכותל. כיום לא קיימת אפשרות ירידה אל הכותל בכיסא גלגלים (אם כי בימים אלה נבנית במקום מעלית שתאפשר ירידה ישירה אל הכותל). למרות זאת, החשיבות שבמבט אל הכותל ברורה, ולכן יהיה נכון לעשות סיור וירטואלי קצר - לשלוח את אחד מאנשי הצוות לצלם במצלמה המחוברת אל טאבלט שהמדריך נושא איתו. כך כולם יכולים ליהנות מהמחזה המרהיב שנגלה לעיני אדם היורד במדרגות אל הכותל.

כשהתרגשות מתפוגגת, אפשר להיכנס אל הבית השרוף. אתר זה הוא שריד מאזור שבו התגוררו עשירי העיר בתקופת בית שני. שרידי הבית והממצאים הרבים שבו מאפשרים לחוש את אופייה של התקופה ואת הווי החיים שהיה במקום. מבחינת נגישות, אפשר להגיע למוקדי העניין המרכזיים שבאתר בכיסאות גלגלים ולחזות היטב את סיפורו. חלק גדול מהמוצגים מוצבים בצורה המאפשרת נקודת מבט נוחה גם לאדם הישוב בכיסא גלגלים. במקום מיצג יפה המספר את הסיפור בצורה פשוטה ומותאמת לכל אדם.

בסיום הסיור בבית השרוף, המסלול ממשיך אל רחבת בית כנסת החורבה. בית הכנסת היפה, שנבנה במאה ה-18, נחרב ברובו במלחמת העצמאות, עבר שחזור מקסים והוא פעיל כיום. שם אפשר לספר את סיפורו המיוחד של בית הכנסת באמצעות שימוש בתמונות מוגדלות מהימים שבהם היה פעיל טרם חורבנו וכן מהימים שטרם השחזור.

משם הדרך ממשיכה עד לרחוב היהודים, לנקודת תצפית אל הקארדו הפתוח. הירידה לקארדו מפניה זו איננה נגישה, ולכן נכון לעצור בפינת הישיבה הסמוכה ולתאר את אורחות החיים בקארדו בתקופה הרומית ביזנטית. לשם המחשת התקופה, אפשר להשתמש בהדמיה המתארת את מראה המקום בימים ההם, את החיים השוקקים, את לבושם של האנשים ואת השיח שהתרחש במקום. לחילופין, אפשר לערוך הצגה בלבוש בבגדים אופייניים לימים ההם ודרכה לספר על ימי קדם.

ממשיכים עוד מעט ברחוב היהודים עד לרחוב השלשלת (אזור השוק), ושם פונים לאחור ונכנסים אל השוק המקורה. זו הזדמנות נהדרת לסייר בחלקי הנגישים של הקרדו. אפשר ליהנות מציורי הקיר שבמקום ולהגיע עד למפת מידבא - שבוערתה אפשר לתאר את מראה העיר ירושלים בימים ההם. משם חוזרים אל רחוב היהודים ואל נקודת התצפית אל הקרדו וממשיכים ישר עד לחניון הרובע, שבו החל הסיור.

* ממונה תחום קהל וקהילה, מחוז מרכז, רשות הטבע והגנים.

פסי הרכבת לירושלים, פחתה תנועת העוברים בדרך המסוכנת.

בשנות העשרים של המאה ה-20, החלו משתנים פני הדרך: שלטון המנדט הבריטי החל לזפת קטעים מהכביש וליער את גבעות הטרשים, ורכבים מודרניים חלפו על פני הח'אן. ערב מלחמת העצמאות, בהתלקח המאבק בין היישוב העברי ליישוב הערבי בארץ ישראל, בלטה ביתר שאת תלותה של ירושלים העברית בדרך אליה, שהייתה לה לעורך חיים בסביבה עוינת.

הערבים הבינו כי בכוחם לנתק את ירושלים ותכננו לקטוע את עורק האספקה באמצעות מארבים על הדרך ופגיעה בשיירות עבריות בדרכן אל העיר. כל שיירה נאלצה להסתמך על עצמה בלבד - על מלווי השיירה ועל הלוחמים שהיו בה.

רבקה צביאלי, בתו של משה שרף (דרור), איש פלמ"ח שנלחם בסביבת הח'אן ונפצע קשה, סיפרה כי מאות לוחמים ולוחמות מהפלמ"ח - מחטיבת הראל, מחטיבה 7, מחטיבת אלכסנדרוני, מחטיבת עציני, מגדודי הנוער ומגבעתי - נהרגו ונפצעו בליווי שיירות למען קיום יהודי ירושלים. בין הנופלים היו גם אזרחים ששימשו נהגים. 13 מהנופלים היו "נצר אחרון", בנים יחידים ממשפחתם אשר שרדו את השואה, חלקם נפלו בלי להשאיר אפילו שם על קברם.

היסטוריה חדשה בקיצור

אחרי המלחמה, לקראת חגיגות העשור הראשון למדינת ישראל, התחילה המחלקה לשיפור נוף הארץ - שממנה צמחה לימים רשות הטבע והגנים - בתכנון "מוזיאון פורצי הדרך לירושלים". למרות ניסיונותיה, הדבר לא עלה בידה. כעבור שישה עשורים, לאחר מאבקים ציבוריים, החליטה ממשלת ישראל באוקטובר 2017 להקים על ידי רט"ג מרכז להנצחתם של מלווי השיירות ומבקיעי הדרך לירושלים בח'אן שער הגיא. לתכנון היו שותפים פלמ"חניקים ובני הדור השני לאנשי הפלמ"ח ולמלווי השיירות.

את פיתוח האתר הלאומי מימנו משרד ראש הממשלה ומשרד ירושלים ומורשת בשיתוף אנשי התוכן של רשות הטבע והגנים, עמותת דור הפלמ"ח ובני משפחותיהם, וכן חברת בריו קריאייטיב, המתמחה בהקמת מרכזי המבקרים ושנבחרה לבצע את הפרויקט.

ביקור באתר

רבים מגיבורי סיפור הגבורה והמורשת שמוצג בח'אן שער הגיא כבר אינם איתנו, אבל המבקרים במקום יוכלו להתוודע לחלק קטן ומייצג של אותם אנשים שלחמו על הדרך ולשמוע את סיפורם ממקור ראשון.

תחילת הסיור בחלוקת דסקית לכל משתתף שתשמש את המבקרים לאורך כל הביקור להפעלת תחנות ובסיום הביקור לבחירת ערך חשוב.

מבנה המרכז בן שתי קומות. בקומה העליונה, מוצג סרט פתיחה המחבר את צפירת יום הזיכרון לקרבות באזור. לאחריו, הקבוצה מתפצלת לשמיעת עדויות לוחמים. בקומה התחתונה, המבקרים יחוו קבלת החלטות בתחומי קשר, אספקה ודרך. הם יצטרכו לשקול את המצב ולהחליט על צעדיהם בעזרת הדסקית האישית. לאחר מכן, ידמו נסיעה ברכב משוריין ויחוו במיצג סיום. לבסוף, בתחנת הערכים, המשתתפים יבחרו בערך החשוב להם וישאירו את הדסקית האישית על הלוח.

אנו מקווים כי כל מבקר יצא מהביקור כשהוא מודע לערך אחד חשוב לפחות וכי כל מבקר יחוש כי מורשתם של מבקיעי הדרך לירושלים לא תמה עם תום הקרבות, אלא ממשיכה וחיה בכל מעשה שלנו היום ובעתיד.

הגעה

לכתוב בווייז: "ח'אן שער הגיא".

לבאים מכיוון תל אביב, יש לרדת לכיוון תחנת הדלק של מסילת ציון ולהמשיך לפי השילוט.

לבאים מדרום ומירושלים, יש להגיע לפי השילוט.

באב אל וואד

אתרים סמוכים המומלצים לביקור:

ניתן לשלב את הביקור בחאן שער הגיא בביקור באתרים מומלצים הסמוכים למקום:

• סיור בגבעת חתולה -

נקודת תצפית יפה החולשת על פתחו של שער הגיא. שמו הערבי של מצפור שער הגיא הוא ח'רבת ח'תולה, שפירושו "האורבת". במלחמת העצמאות ארבו כאן ערבים לשיירות שעלו לירושלים. חורבת ח'תולה המקורית שכנה מעט מדרום לתצפית, במקום שהיום הוא מיוער ונקרא במפות גבעת חתול. נקודת התצפית של ימינו שוכנת על סוללה מתוצרת מע"צ, שנערמה כאן במהלך סלילת כביש עוקף צומת שער הגיא.

ב-1998 פיתחה קק"ל את נקודת התצפית, שהפכה לאתר הנצחה לחללי הגדוד החמישי ולחללים מעולי ארה"ב וקנדה, כחלק מפארק רבין. בראש הגבעה מוצבים שלטים רבים המסבירים על הקרבות שהתחוללו במקום בימי מלחמת העצמאות.*

גבעת חתולה - תצפית על שער הגיא. צילום: יעקוב שקולניק

• ביקור באתר לאומי הקסטל -

נקודה שחלשה על הדרך לירושלים במלחמת העצמאות והפכה לאתר מורשת. באתר אנדרטה לזכר נופלי הקסטל וכן בור מים עתיק ובו מיצג בן 11 דקות המתאר את קורות הקרב על הקסטל. באתר, סמל לקרבות מלחמת העצמאות, תחנות לפעילות קבוצתית המאפשרות למבקרים לחוות ערכים שבאו לידי ביטוי בולט בקרבות במקום - רעות, מנהיגות, נחישות ואמינות.

הפעילות במרכז המורשת חווייתית ודינמית - אלו סיורים מובנים המובילים על ידי טכנולוגיה, ללא הפסקה בין התחנות.

¹ מתוך: מצפורים מסביב לירושלים - קק"ל.

שער הגיא

שער הגיא

משוריינים בשער הגיא - צילם יניב כהן רט"ג

לפרטים נוספים ותיאום סיורים האתר הלאומי

"ח'אן שער הגיא" רשות הטבע והגנים.

www.parks.org.il/new/chan/

סיפורו של עמק הצבאים

יעל המרמן סולר, איקא צפמן, תמר הירדני וחיליק אברג'ל*

מתברר שגם בתחום הפארקים יש לירושלים הרבה מה להציע. שלושים שנה של שלטון בריטי השאירו מזכרת יפה - חוק שאוסר על בניה בוואדיות, כך שנוצרו כמה שטחים גדולים פתוחים ויפים. העיר יושבת במפגש שבין המדבר מצד אחד ואזורי חורש ים תיכוני מצד שני. היא מושכת אליה ציפורים נודדות, והשילוב שבין בניינים ותיקים לבין פארקים רחבי ידיים, בתוספת תושבים אכפתיים, מאפשר לכל מיני בעלי חיים להתקיים בה. אז אילו פארקים יש לעיר להציע?

כשיושבים על כיסא חוף בשקט הנהדר שעל שפת האגם הגדול שבעמק הצבאים בירושלים, אפשר לשקוע לרגע בדמיונות על נוף גלילי ירוק ועל ציצי שרקרקים. אבל כל זה רק לרגע, מפני שצוללית המבעיתה של מגדל הולילנד, החולש על קו הרקיע, מנופפת במציאות הכואבת שבה הון-שלטון ובריון בעל קלון בוחשים יחד בקלחת.

בדרך אירונית, היה זה דווקא מגדל הולילנד שהציל את עמק הצבאים מקלגסי הנדל"ן. בזכותו, הבינו הירושלמים שרק מאבק ציבורי עיקש ונוקב יציל להם את החצר האחורית של הבית. זה היה מאבק על שטח ציבורי שהוצג במעומעם כפרטי, על טבע עירוני בסכנת הכחדה, על זכות תושבי השכונות למעט ירוק בחלון, וכן, יש בסיפור הזה גם צבאים. צביה אחת, אם לדייק. כרגע יש בעמק שישה צבאים בוגרים, עופרה חמודה אחת ואחת הנקבות בהריון מתקדם - עובדה שתעמיד אותנו אוטוטו על שמונה פרטים.

בואו נדבר רגע על תחושת משקל בירושלים. למה? כי העיר הזאת, שהיא לא העיר הכי גדולה בסביבה, סוחבת על הגב הקטן שלה משקל רב. היא סוחבת עשרות כיבושים, אלפי שנות אירועים, מאות פוליטיקאים, מלכים ונביאים. זו העיר היחידה בעולם שיש מחלת נפש שנקראת על שמה (סינדרום

* יעל המרמן-מנהלת פארק עמק הצבאים | איקה צפמן-רכז הדרכה, פארק עמק הצבאים
תמר הירדני-מורת דרך | חיליק אברג'ל-מנהל אגף חינוך, החברה להגנת הטבע

ירושלים). בכל רחוב יש נורמות לבוש אחרות, ולכל חצי רחוב יש סגנון בנייה משלו. זה הקסם של העיר הזאת, אבל כירושלמי אעז ואומר שלפעמים זה מוגזם. לפעמים צריך ללכת לאיזה פארק ולהסתכל על העננים הירושלמיים.

ערוצי הנחלים ועמקי ירושלים מצאו חן בעיני רונלד סטורס, מושל ירושלים בימי המנדט הבריטי. כדי לשמור על המראה ההררי של העיר, חקק הנ"ל תקנת עזר עירונית האוסרת בנייה בעמקים כדי שישמשו ריאות ירוקות וצירי מעבר בעיר. אך אז באה מלחמת העצמאות וטרפה הכול. המצור הקשה הביא את הירושלמים להכיר את העמקים כמקור מזון לעת צרה. קציצות החובזה הנהדרות (טוב, שאלה של טעם) שכנעו את הירושלמים שלא כדאי להסתמך עוד על אספקת מזון מבחוץ ושמוטב לנצל את המרחבים הפתוחים לשימוש חקלאי. קיבוצי הרי ירושלים התברכו במעט קרקע חקלאית מישורית בסמיכות לקיבוצים. עמקים שונים בשפלת יהודה ובאזור ירושלים שימשו את החקלאים כשטח מועדף לגידול. ב-1952, החכירה אפוא המדינה את העמק כולו למשך שלושים שנה לקיבוצים מעלה החמישה וקריית ענבים הסמוכים לעיר. הקיבוצניקים החרוצים נטעו המוני עצי פרי, ובהם שזיפים, תפוחים ושאר נשירי ארצנו. בלב המתחם, נבנה בית אריזה גדול, ואף נבחר שם למפעל כולו: פרי-הר, שם זה היה לשם העמק כולו. הפיתוח החקלאי של העמק - חרישה, זריעה ונטיעה וכן שימוש בחומרי ריסוס - שינה את פני העמק כולו.

בשנות השמונים והתשעים, נבנו באזור קניון מלחה, הגן הטכנולוגי ואצטדיון טדי, וגולת הכותרת הייתה בסלילת כביש בגין, שיצר מחסום בין עמק הצבאים לבין נחל רפאים כך שחלק מאוכלוסיית הצבאים, כשלושים במספר, נכלאו בעמק. כבישים מהירים הקיפו את עמק פרי הר מכל הכיוונים. הכבישים הללו הציבו אתגר בפני בעלי החיים, וסכנת ההידרסות כלאה את הצבאים בתוך העמק הסגור. חלפו שנים, והחקלאות בעמק נזנחה. העזובה הרבה והנגישות החלקית נתנו את אותותיהם בעמק.

בסוף שנות התשעים, שכנעו יזמים את הקיבוצים לשנות את ייעוד הקרקע מחקלאות לבנייה. הוצעה תוכנית בנייה הכוללת 1,400 יחידות דיור, משרדים, מתחמי היי-טק, מוסדות ציבור ומכללה.

בשנת 2,000 החלו עבודות תשתית, עוד לפני קבלת האישורים הדרושים, ותושבי האזור פתחו במחאה - עצמאית בתחילה ומייד הצטרפה אליה גם החברה להגנת הטבע. בתמיכת החברה וארגונים סביבתיים וחברתיים אחרים, התאגדו התושבים לוועד הפעולה למען עמק הצבאים, הגישו התנגדויות לתוכנית ויצאו למאבק ציבורי ומשפטי שעתידי להימשך כ-12 שנים.

בשנים 2010-2012, נמשך מאבק משפטי על עתידו של העמק. ב-2013, נסגרו דרכי הגישה לעמק והחלו עבודות הכשרת שטח עדינות, מבלי לפגוע בצבאים המעטים שנותרו ובמערכת האקולוגית בכללותה. בוצעו עבודות גידור במטרה לשמור על עדר הצבאים, הוכשרה חניה לכמה עשרות מכוניות, הוקם מבנה כניסה והוקמה מערכת מים הכוללת ארבע בריכות בגדלים שונים ואגמון המשתרע על כשלושים דונם והמושך, כבר מהאביב הראשון לקיומו, מגוון עופות מים נודדים.

כעבור שנתיים, במרץ 2015, נפתח העמק לקהל הרחב בטקס שאליו הגיעו כ-5,000 מתושבי ירושלים המאושרים. מאז נוספו נקודות צל, הגיעו עופות מים וציפורים נודדות, הצבאים התרבו, העצים גדלו ובגרו. עדר הצבאים מונה כיום כחמישים פרטים בגילאים שונים, רובם המכריע ילידי העמק, והם מתנהלים, לשמחתנו, בצורה שתאפשר להם לשרוד גם בטבע.

למידע נוסף: "עמק הצבאים" - פארק טבע עירוני
www.gazelle-valley.com

"באב אל וואד לנצח זכור נא את שמותינו"¹ אביעד דמביץ ואסף ארזי*

ביום כ"ט בנובמבר 2020, הגיעו עשרות מוזמנים לטקס חנוכת ח'אן שער הגיא, או בשמו הרשמי יותר והמוכר פחות "מרכז מורשת מבקיעי הדרך". השם הרשמי חשוב לא פחות משמו ההיסטורי של המקום שכן הוא מביע את הסיפור שהמקום מספר. רבות נכתב על השיירות ועל הקרבות בדרך אל העיר - על הנהגים, על מלווי השיירות, על הקרבות ועל ההרוגים.

במאמר זה, אנסה להציג פן נוסף בקרבות מרכזיים בדרך לירושלים, הקרבות בבאב אל-וואד והקרבות על מתחם לטרון.

ביום שישי, עשרה בדצמבר 1948, פרסם המשורר הלאומי נתן אלתרמן את שירו המפורסם "דבר מבקיעי הדרך" ב"טור השביעי" בעיתון דבר. בשיר, סיכם אלתרמן תקופה שבאה אל קיצה, תקופה בת שנה ועשרה ימים שבה לחמו לוחמי החטיבות השונות, ובראשן חטיבת פלמ"ח-הראל, על הדרך לירושלים.

וכך כתב אלתרמן בשירו:

לך, העם הקס וחי
נאסאוס לא הלל וכתר
לך העם נתנו הס י
את ארבעים הקילומטר,
את ארבעים הפרסאות
העקובות מקרב-ופרך
האפורות וחוסלעות.
ומעתה פתוחה הדרך.

* אביעד דמביץ, מנהל בית ספר שדה שער הגיא | אסף ארזי, מנהל חינוכי, אשכולות.
¹ מתוך השיר "באב אל וואד", מאת חיים גורי.

את סיורנו נתחיל במצפה שער הגיא, הסמוך למחלף שער הגיא. התצפית המרשימה אל הרי ירושלים ואל ח'אן שער הגיא הסמוך תעזור לנו להבין את חשיבות המאבק וההגנה על הדרך לירושלים. ההגנה אל המצפה מכביש מספר 1: נרד במחלף שער הגיא לכיוון בית שמש, לאחר כמאה מטרים נפנה ימינה ומייד שוב ימינה לפי השילוט אל ח'אן שער הגיא. חמישים מטרים אחר כך נפנה שמאלה אל נקודת תצפית שער הגיא.

אנדרטת פורצי הדרך לירושלים היא אנדרטה לפורצי הדרך לירושלים במלחמת העצמאות. את האנדרטה - השוכנת מול המושב שואבה, מעל מחלף שורש, על גבעה במעלה שער הגיא - תיכננה הפסלת נעמי הנריק. האנדרטה נחנכה במרס 1967 בטקס חגיגי במעמד ראש הממשלה לוי אשכול, חודשים מספר לפני שחרור ירושלים. האנדרטה בנויה מעשרות מוטות ברזל הפורצים מתוך הסלע והמייצגים את לוחמי חטיבת הראל המזנקים בגבורה לעבר ירושלים הנצורה.

בכ"ט בנובמבר 1947, עם הצבעת האו"ם על תוכנית החלוקה והשמעת התוצאות המיוחלות, יצאו ההמונים לרחובות רוקדים ומאושרים. אלא שיום למחרת החגיגה, פרצו מאורעות ראשונים, שבהמשך התגלו כלא עוד פרעות מקומיות אלא כמלחמה שתימשך כשנה ושמונה חודשים - מלחמת העצמאות. חלקה הראשון של המלחמה התאפיין במלחמה על הדרכים, והדרך לירושלים הייתה לזירת קרב מרכזית והקשה מכולן.

כאשר אנו עוסקים בשיירות לירושלים, אנו מדברים על תקופה של כארבעה חודשים - מדצמבר 1947 עד סוף מרס 1948. בתקופה זו, היו הבריטים בארץ, ותחת עיניהם לא התאפשרה יציאה לפעולות מחתריות. לכן התשובה למתקפות הייתה בשריון כלי הרכב, במה שנודע כמשוריני הסנדוויץ'. בתקופה זו, כל (!) השיירות לירושלים - 245 שיירות שנשא 10,800 טון אספקה - הגיעו ליעדן. אלא שכמעט כל השיירות גם הותקפו על ידי כנופיות, ורבים מהמלווים נהרגו בהתקפות אלו. בין השיירות שספגו אבדות קשות הייתה שיירת חולדה. השיירה יצאה ב-31 במרס לירושלים, אך הותקפה

מרחק קצר מנקודת מוצאה, ו-22 לוחמים נהרגו בהתקפה. בעקבות האבדות הקשות בשיירות השונות, שינה צה"ל אסטרטגיה ויצא בשלושה באפריל למבצע נחשון - עבר מהגנה להתקפה.

הפתרון הצבאי הצליח ואפשר למאות כלי רכב עמוסים בציד ובאוכל לעלות לירושלים ולהעניק לנמצאים בה אוויר לנשימה לקראת המשכה של המלחמה. אלא שפתרון זה היה זמני. ב-15 במאי, יום אחרי שדוד בן גוריון הכריז על הקמת המדינה, פלשו חמש מדינות ערב לארץ ישראל ויצרו איום ממשי על המדינה שזה עתה קמה.

תוצאות הקרבות קשות כשלעצמן, אך קשות וצורבות שבעתיים כשתוהים מדוע היה צורך לנסות ולכבוש את לטרון פעם אחר פעם, ניסיונות שעלו בחיי אדם רבים, כאשר בסופם של הקרבות ועם כניסתה של ההפוגה הראשונה לתוקפה, בעשרה ביוני, הייתה דרך בורמה פתוחה למעבר.

אנדטת פורצי הדרך לירושלים. צילום: ד"ר אבישי טייכר. מתוך ויקיפדיה

אחת החזיתות הקשות ביותר במלחמה הייתה לטרון. נהרגו בה 139 לוחמים בשלושה מבצעים שנחלו כישלון בזה אחר זה - מבצע בן-נון א', בלילה של ה-24 במאי, שבו נהרגו 74 לוחמים; מבצע בן-נון ב', בלילה של ה-30 במאי, שבו נהרגו 45 לוחמים; מבצע יורם, בלילה של שמונה במאי, שבו נהרגו 14 לוחמים. קרבות לטרון התפרסו על כשבועיים ימים בלבד, אך מספר ההרוגים היה כמעט פי שניים ממספר הנופלים בשיירות לירושלים.

כל הניסיונות כשלו - לטרון לא נכבשה ונשארה בידי ירדן למשך 19 שנים, עד מלחמת ששת הימים.

מיער רמות לנחל חלילים

יעקב שקולניק*

יער רמות. צילום: יעקב שקולניק, קק"ל

יער רמות - מצפה נפתוח

יער רמות צומח במורדות היורדים משכונת רמות לנחל שמואל, שמתחבר בעמק הארזים עם נחל שורק. היער חשוב בפני עצמו כאתר טבע עירוני וכחוליה בפארק ירושלים, פארק מטרופוליני גדול המקיף את הבירה סביב סביב.

ברוב השטח, צומחים עצי אורן וברוש, אך לא נפקד מקומם של נציגי החורש הים תיכוני, ובהם אלה אטלנטית, עוזרר קוצני, אלה ארצישראלית ואלון מצוי. בין העצים פזורים בני שיח האופייניים לבתה: לוטם מרווני, לוטם שעיר, אזוב מצוי וסירה קוצנית. בחורף ובאביב, תמצאו כאן את כל השפע הים תיכוני: נרקיסים, רקפות וכלניות ולפחות 11 נציגים של משפחת הסחלבים.

יונקים גדולים מנצלים את המרחב של היער ואת הקישור הישיר שלו לנחל שורק ולמרחב הפתוח של מערב הרי ירושלים. שועל מצוי, תן זהוב וודרבן הם דיירים קבועים ביער, וכך גם הנץ המצוי, שקיניו נמצאים כאן. בעונות הנדידה, העצים משמשים אתרי לינה למאות עופות דורסים. רק מטייל ביש מזל במיוחד לא ייתקל בצבי מדלג בין הסלעים. על פי אומדן, ביער חיים כשבעים צבאים (2021), הנחשבים למין בסכנה הכחדה עולמית (2021).

יער רמות, שלמרגלות שכונת רמות שבצפון ירושלים, הוא דוגמה ומופת ליער קהילתי. זהו אתר טבע צמוד לעיר, המשמר את הנוף, את הצומח ואת החי של הרי ירושלים ובה בשעה משרת את 50,000 תושבי השכונה. מהיער אפשר לצאת למסלול יפהפה העובר באנדרטת ה-11 בספטמבר, בעינות תלם שבעמק הארזים ובנחל חלילים.

* עוסק בדיעת הארץ, כותב מסלולי טיול עבור קק"ל.

כדי להבין את חשיבותה של לטרון, ניסע נסיעה קצרה אל אנדרטת אלכסנדרוני, הצופה אל עמק איילון. נחזור לכביש מספר 1, במחלף לטרון נפנה אל כביש 3 לכיוון דרום. ניסע לכיוון מושב נווה שלום, נעבור במנהרה ונפנה לפי השילוט שמאלה אל שביל עפר אשר יוביל אותנו אל האנדרטה לחילי אלכסנדרוני.

את האנדרטה תיכנן האדריכל יהודה יהב, והיא הוצבה במקום במאי 2004. אתר הזיכרון מורכב מלוח שיש שעליו חקוקים פרטי הקרב, מאנדרטה שעליה כתובים שמות הנופלים ומקיר פיסולי שבמרכזו פתח עגול שממנו אפשר לצפות אל אזור הקרב. מעל הפתח מתנוססת הכתובת "וְשִׁמְתִּים לְתִהְיֶה וְלָשֵׁם" (צפניה ג, יט). באנדרטה מונצחים 54 לוחמים מגדוד 32 של החטיבה.

העמק הנפרס לפנינו מספר סיפור מרתק של מאבק על הדרך מהשפלה אל ירושלים הנצורה.

על אף שכבר בלילה של 22 במאי גילו גבריאלי רפפורט (גברוש), עמוס חורב ואלהיה סלע ("רעננה") את התוואי שבו עתידה להיסלל דרך בורמה, עדיין היה נראה כי פתרון צבאי הוא הפתרון הנכון. בירושלים חיו באותה עת מאה אלף יהודים, והם היו זקוקים לאספקה משמעותית. מנקודת מבט של אותם ימים, נראה כי דרך בורמה לא תצליח לתת מענה לכמות האספקה הנדרשת. המחשבה הייתה שבסופו של דבר יצליחו לכבוש את לטרון ולפתוח שוב את הדרך אל העיר.

המבצע לכיבוש לטרון נקרא על שמו של המצביא מתקופת התנ"ך יהושע בן נון. לאחר כישלון שני המבצעים (בן נון א' ובן נון ב'), הובן כי ייתכן שההפוגה תגיע ועדיין לא נחזיק בדרך לירושלים. משום כך הוחלט לקיים שתי פעולות במקביל: יציאת חטיבות הפלמ"ח, הראל ויפתח למבצע יורם, ובמקביל פריצת דרך עוקפת לטרון, הלוא היא דרך בורמה המפורסמת.

אנדרטת חטיבת אלכסנדרוני. מתוך ויקיפדיה.

מבצע יורם נכשל, אך דרך בורמה נפרצה. הפתרון שנמצא לבעיית המצור על ירושלים היה פתרון לוגיסטי. צה"ל כבש לבסוף את לטרון רק במלחמת ששת הימים.

את סיורנו נסיים באנדרטת הגבורה, הסמוכה למושב משמר דוד. נחזור לכביש מספר 3 וניסע דרומה לצומת חולדה. בצומת נפנה ימינה, ובפנייה הראשונה שוב ימינה לפי השילוט אל האנדרטה.

הנחת אבן הפינה לאנדרטה נערכה עוד ב-1948 במעמד ראש הממשלה הראשון דוד בן גוריון, גולדה מאיר והרמטכ"ל יעקב דורי. את האנדרטה עיצב משה ציפר. בחלקה העליון נכתב: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני", כאות וכסמל ללוחמים שלא שכחו את תושבי ירושלים הנצורה ושעשו ככל יכולתם למען פתיחת דרך לעיר.

הפתרון הלוגיסטי של דרך בורמה היה טוב לשעתו, אך לא מספיק לטווח ארוך כיוון שהדרך הייתה דרך חתחתים. על כן, עם כיבוש המרחב הדרומי לדרך בקרבות עשרת הימים, החלו בסלילתה של דרך חדשה. בשבעה בדצמבר 1948, נערך טקס חנוכת דרך הגבורה - המחברת בין צומת נחשון לצומת שמשון (כביש 44 של ימינו). הטקס נערך במקום שבו אנו עומדים, בהשתתפות ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון, הרמטכ"ל יעקב דורי, לוחמים ואזרחים. האנדרטה מספרת את סיפור הבקעת הדרך, אשר אפשרה העברת ציוד אל העיר הנצורה.

מומלץ לנסוע אל מצפה הראל, הקרוב למושב הראל. במקום חורשת אורנים מוצלת ושולחנות פיקניק. כן יש במקום תבליט המתאר את תוואי דרך בורמה. מטיבי לכת יכולים ללכת עד עינות סוסין, להמשיך דרומה בשביל ישראל על תוואי דרך בורמה ולהגיע אל עין מסילה ואל אנדרטת מח"ל.

אנדרטת הגבורה.

מפסל הקיפוד יורדים לעבר במת המופעים ויוצאים מהגן אל היער. ביציאה מוצב שלט של קק"ל ובו מפת הסביבה. לאחר כ-50 מ', מגיעים לדרך מסומנת בכחול. פונים ימינה לפי השילוט המכוון למצפה נפתוח. אחרי כמה צעדים, נגלה יצירות אומנות סביבתית. בולטות במיוחד שתי כיפות אבן המזכירות קברי שיח' וטוטם מגזע איקליפטוס מפוסל.

לאחר כ-100 מ', נחלוף על פני חניון יער רמות ונגיע שוב לצומת. כאן נפנה שמאלה לשביל המסומן בירוק - סימון שילווה אותנו עד קצה עמק הארזים. לפני כן, כדאי לפנות ימינה, ללכת כ-200 מ' ולרדת במדרון לפארק ארץ התנ"ך - פרויקט קהילתי שמובילה ד"ר ריקי יונה. סקר ארכיאולוגי גילה במקום שרידי בתי בד ובורות מים המתוארכים לימי הבית הראשון והבית השני. באותם ימים, שכן כאן כפר, ותושביו עסקו בייצור יין, כפי שמעידות גיתות החצובות בסלע המקום. מעניינות מאוד הגומחות הגדולות שחצובות בקיר הצמוד למשטח הדריכה של הגיתות. גומחות אלה, לדעת הסוקרים, אופייניות לשלהי ימי הבית הראשון. בפארק מטפחים גם צמחים שנזכרו בתנ"ך, כגון גפן, שקד, אתרוג.

נשוב לצומת ונלך בשביל המסומן בירוק עוד כ-100 מ' עד לצומת דרכים נוסף (בצומת מוצבים שלטים צהובים של פארק ירושלים). שביל המסומן בשחור עולה לראש מצפה נפתוח, אך אנו נרד ימינה בשביל הירוק.

פארק ארץ התנ"ך. גת עם גומחות, אופיינית לימי בית ראשון. צילום: יעקב שקולניק, קק"ל

שילוט הכוונה בעמק הארזים. צילום: יעקב שקולניק, קק"ל

לפני כעשרים שנה, כאשר בוועדות התכנון ביקשו להרחיב את שכונת רמות על חשבון היער והטבע שבו, התעוררו תושבים מהשכונה וייסדו את עמותת "רמות למען הסביבה". חברי העמותה הגישו אלפי התנגדויות, ניהלו מאבקים משפטיים והצליחו עד כה לדחות את התוכניות שאיימו על היער. מטרת העמותה היא לשמר את היער על ידי הכרזתו כפארק טבע ומורשת, והיא פועלת לשם כך בדרכים רבות.

מאז נעשה היער כר לפעילות חברתית וסביבתית. קבוצה של נאמני ניקיון, המונה כארבעים חברים, עוסקת בפיקוח ובהסברה למבקרים ביער. העמותה, עם יעל בר-און, רכזת קיימות וסביבה ממינהל קהילתי רמות אלון, עורכת שפע פעילויות - בהן סיורים והצגות לילדים, יריד שכונתי של דוכני אומנות, הדרכת מדיטציה ביער, התעמלות וקבוצה לניטור פרפרים. העמותה הפיקה אפליקציה לסיור עצמאי, "להציל את צביקה", המציעה סיור מעגלי בן שעה וחצי הכולל הסברים ופעילויות (בינתיים לאנדרואיד בלבד).

קק"ל מסייעת בתקצוב פעילות העמותה וקהילת רמות במסגרת היער הקהילתי. היא מסייעת בשילוט היער ובהכשרת מנחי יער - קהילת מומחים העוסקים בפעילות התנדבותיות למען הקהילה.

מסלול טיול:

מיער רמות למבשרת ציון

נקודת מוצא:

המרכז המסחרי שליד גן הקיפוד שבשכונת רמות (ווייז: גן הקיפוד, משעול הכתרין ירושלים)

נקודת סיום:

בית ספר שלום, מבשרת ציון (ווייז: בית ספר שלום, מבשרת ציון)

אורך המסלול:

כ-6 ק"מ

משך הטיול:

5-6 שעות

עונה מומלצת:

סתיו, חורף ואביב

מפה:

מפת טיולים וסימון שבילים מבואות ירושלים (גיליון מס' 9)

פריחה ביער רמות. צילום: יעקב שקולניק, קק"ל

אנדרטת 11 בספטמבר

לאחר כ-300 מ' בשביל הירוק, נגיע לחניון טורצ'ינר, שקק"ל הציבה בצל עצי היער. החניון נקרא על שמה של משפחת טורצ'ינר (טור סיני), שנטעה מטעי פרי בעמק הארזים ובמורדות הצפוניים של מצפה נפתוח בשנות החמישים של המאה ה-20. מהמפעל הזה נותרה בימינו החווה שליד החניון, העוסקת בגידולים אורגניים. בקצה רחבת החניה נטועים עצי ארז.

השביל הירוק יורד מהחניון בדרך עפר, ואחרי כ-100 מ' פונה ימינה וממשיך במורד טרסה חקלאית שבצידה עצי בוסתן. לאחר כמה דקות הליכה, השביל שב אל דרך העפר שנטענו וממשיך במורד המדרון עד למפגש של נחל שמואל עם נחל שורק. כאן נפנה ימינה בדרך העפר, ואחרי כ-100 מ' נפנה שמאלה ונעלה בין טרסות ישנות בשולי יער רמות. נחצה את כביש הגישה לאנדרטת 11 בספטמבר, ואחרי כ-40 מ' נפנה ימינה שוב, לתוך היער (שימו לב: הסימון הירוק ימינה מסומן על אבן שנמצאת ברצפת הדרך).

אנדרטת 11 בספטמבר. צילום: יעקב שקולניק, קק"ל

יער רמות. נחצה את כביש הגישה לאנדרטת 11 בספטמבר, ואחרי כ-40 מ' נפנה ימינה שוב, לתוך היער (שימו לב: הסימון הירוק ימינה מסומן על אבן שנמצאת ברצפת הדרך).

עמק הארזים. צילום: יעקב שקולניק, קק"ל

השביל עובר מתחת לגשר רכבת ומגיע לחניון נחמד שבו תשעה שולחנות פיקניק, שניים מהם נגישים. מעבר לחניון נמצאת האנדרטה המרשימה לזכר האסון שהתרחש בארצות הברית ב-11 בספטמבר 2001. מחבלים חטפו ארבעה מטוסי נוסעים והתרסקו איתם לתוך מגדלי התאומים בניו יורק, על בניין הפנטגון בושינגטון ועל אדמת פנסילבניה.

האנדרטה, יצירתו של אליעזר וייסהוף, ניצבת בלב כיכר אבן עגולה. זהו פסל מתכת שגובהו תשעה מ', עשוי בדמות דגל ארצות הברית, וחלקו העליון מזכיר במראהו להבת אש הפונה השמימיה. בחלון זכוכית שבבסיס הפסל, מונח חלק פלדה משלד אחד ממגדלי התאומים. לוחות הזיכרון שבמעקה הכיכר מנציחים את שמותיהם של הנספים, 2,974 במספר, ובהם גם חמישה ישראלים.

אל גן לאומי עינות תלם

השביל הירוק יוצא מהאנדרטה, עובר לצד כרם גפנים ומגיע לנקודת תצפית יפהפייה אל עמק הארזים. מכאן נרד היישר אל גן לאומי עינות תלם שבלב העמק. המבנה בן שתי הקומות שבאתר הוא שריד למושב יהודית קטנה בשם בית טלמא. בשנת 1906, רכשו כאן דב קלימקר ואהרון אייזנברג חלקת אדמה ששטחה 230 דונם. הם בנו את הבית וקיוו להפעיל בו בית חרושת לסבון ולשמן, אך הניסיון כשל והשטח נעזב. לצד המבנה, נמצאת בריכה גדולה שאגרה בעבר את מי המעיינות שנבעו כאן.

בשנת 1922, התיישבו במקום חמש משפחות יהודיות. הן התגוררו במבנה ובאווהלים שהוקמו ליד המבנה. אחר כך נבנו במקום מבנים נוספים. המושבה הקטנה נקראה גם עמק הארזים, על שם עצי המחט היפים שגדלו סביב למעיינות - אם כי היו אלה ברושים. היישוב ננטש במאורעות 1929. ניסיון התיישבות נוסף נערך בשנת 1934, אך גם הוא לא עלה יפה.

מהרחבה המרוצפת שבכניסה לחצר המבנה יוצא שביל המסומן בכחול. נצמד בו. לאחר כ-50 מ', נגלה גרם מדרגות אבן שעולה לראש טרסה. כאן נובעים שניים-שלושה מעיינות זעירים (תלוי בעונה), שמימיהם בוקעים מתוך נקבות חצובות ונוטפים אל בריכות קטנות.

השביל הכחול מגיע חיש קל לחניון של עינות תלם, מקום שממנו מתפצל ימינה השביל העולה לנחל חלילים (שלט צהוב וסימון שבילים ירוק).

נחל חלילים

נחל חלילים הוא גיא קצר העולה אל מבשרת ירושלים. בנחל השתמרו טרסות המדגימות חקלאות הררית מסורתית והמייצגות את נופי העבר של הרי ירושלים. כן יש בו לא מעט נציגים של עצי חורש ים תיכוני. במרחק כמה צעדים מהחניון, צומחת חורשה קטנה של עצי ברוש גדולים מאוד ובה עץ אורן מרשים ובצילו ספסלים. אלה הם "הארזים" שהקנו לעמק את שמו.

מערות חלילים. צילום: יעקב שקולניק, קק"ל

השביל עולה ומגיע לאחר כקילומטר אל מערכת של מחילות ושל חללים שהתחברו ביניהם ליצירת אולם נמוך ובו עמודי סלע וכוכים. אורכה הכולל של המערה הוא כ-40 מ' וגובהה כמטר וחצי.

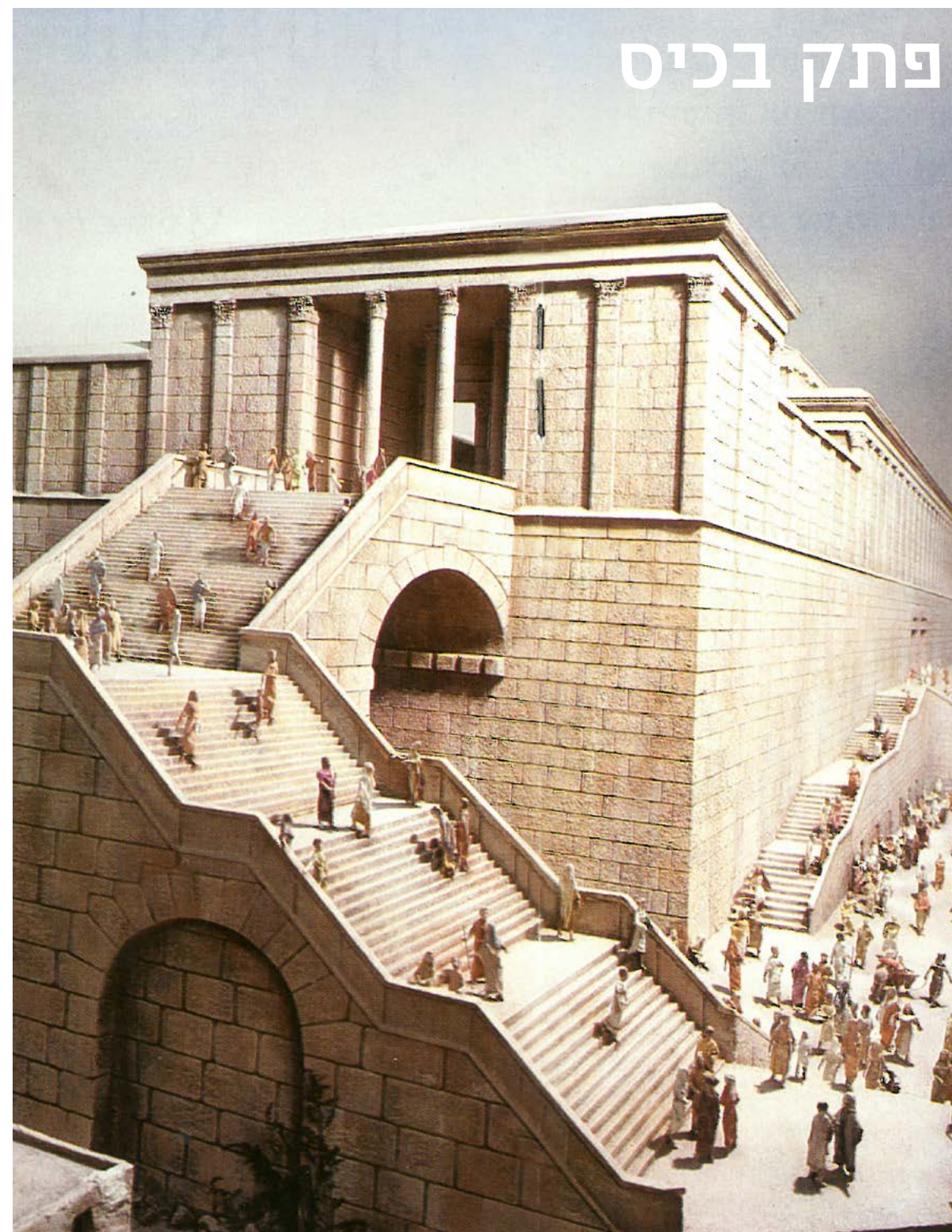
החללים נוצרו בתהליך קארסט, כלומר, הם תוצאה של מי גשם שקלטו פחמן דו חמצני מהקרקע והמסו את סלעי הגיר הקשה הבונים את המדרון. מקור השם העברי של הנחל בטעות. הנחל נקרא בערבית זנאניר, אך המתרגמים שמעו זמאמיר (חלילים).

זהירות: לאחר גשם, הגישה למערה חלקלקה ומסוכנת. השביל הירוק עולה ממערות חלילים ומגיע עד מהרה לרחבת החניה של בית ספר שלום, נקודת הסיום של הטיול.

פתק בכיס

על יפי העיר בתקופה ההודואיגית נאמר בתלמוד:
 "מי שלא ראה את ירושלים בפארחה לא ראה כרך חמד מלמדי"
 (בבלי, סוכה נא, ע"ב)
 באדיבות מוזיאון מגדל דוד

חוצות הר הבית - מוקד חיי העיר בתקופה ההרודיאנית. דגם הפינה הדרומית-מערבית של הר הבית, ע"פ ציוריו של ל. רוטמאייר. באדיבות מוזיאון מגדל דוד

עין אל-חניה ונחל רפאים

יובל ברוך, אירנה זילברבוד ועומר שלו*

עין אל-חניה ונחל רפאים. צילום: אלכס ויגמן, רשות העתיקות.

הנוף הפתוח והלא בנוי הסובב את הרי ירושלים הוא בכללותו מעשה ידי אדם. נוף זה מייצג את תמונת עולמם של החקלאים הקדומים, אשר כבר משחר ההיסטוריה ובפעולה מתמשכת עיצבו את סביבתם ואת שדותיהם. זהו נוף גבעי שמדרונותיו המתונים מעוטרים מדרגות חקלאיות (טרסות) בנויות אבני שדה, וביניהן מגדלי שדה (שומרות). פה ושם נסתרות חורבות - עדות לכפרים ולחווות שהתפתחו סביב העיר. חלקן מצויות ליד מעיינות שעדיין פועמים בבטן האדמה. מימיהן של נביעות אלה אפשרו את קיומה של חקלאות שלחין, חזו שגשגה בערוצי הוואדיות. שרידי תעלות, שקתות ובריכות איגום קטנות, צמחיית נחלים צומחת סביבן, נותרו כעדות לכך.

נחל רפאים, מיובלי העיקריים של נחל שורק, הוא שריד של נוף בראשיתי מעין זה. אורכו של הנחל כעשרים ק"מ והוא מתחתר לעומק של כ-200-300 מ'. לאורך גדות הנחל, ובמיוחד בחלקו המרכזי של אגן הנחל, מפכים מעיינות שכבה רבים. לצד מעיינות אלה, התפתחה התיישבות אנושית כבר בתקופות פרה היסטוריות, ובאתרים מסוימים היא משגשגת גם בימינו. לאורך המדרונות, צמחו מטעים וכרמים, ואילו מי המעיינות הביאו לשגשוג של חקלאות שלחין שהתמקדה בגידולי ירקות. במאה ה-19, התפתח במקום ענף חקלאי ייחודי: גידול של ורדים לבנים ואדומים שטופחו למיצוי מי ורדים. גידול זה נתן לנחל את שמו הערבי 'ואדי אל-וורד' ('נחל הורדים'), כפי שהוא מוזכר במפות ובספרות המחקרית של התקופה.

לאחר כארבע שנים של חפירות ארכיאולוגיות ועבודות פיתוח ושימור, נפתח מעיין עין חניה שבדרום ירושלים למבקרים - אתר מרשים לבילוי ופנאי המשלב טבע, תרבות ומורשת, ובו עדות לחקלאות השלחין העתיקה, וילה מיוחדת מהתקופה הביזנטית ואזור המקודש לנצרות.

* יובל ברוך ואירנה זילברבוד - מנהלי החפירה הארכיאולוגית בעין אל-חניה מטעם רשות העתיקות | עומר שלו - מנהל המרכז הארכיאולוגי ירושלים, רשות העתיקות.

ההגעה אל עין אל-חניה פשוטה ונגישה לכל רכב, וחניה הוסדרה במקום. בשל מגבלות הקורונה, חובה לתאם את הביקור באתר. הסיור באתר פשוט ונגיש מאוד, בעיקר בשל העובדה כי האתר קטן. מערכת הבריכות, הנימפאון והנקבה (כולם יתוארו בהמשך) נמצאים בצמוד זה לזה. מהכניסה לאתר, עולים בשביל הרחב, המתעקל, עד שרואים את הנימפאון מצד ימין.

**כל מלבד שכשון במים
הצלולים והקרירים, חוויה
מהנה בפני עצמה וללא ספק
הלב של האתר, חשוב שסיור
בעין אל-חניה יעסוק בכמה
נושאים: מעיינות שכבה
בהרי יהודה, התפתחות
הנוף האנושי לצד המעינות,
עולם החי והצומח העשיר
של האזור וכמובן חשיבותו
הארכיאולוגית של האתר.**

האתר הארכאולוגי בעין אל-חניה מזהה, על פי חלק מהמאמינים הנוצרים, עם אתרו של הקדוש הנוצרי פיליפוס המבשר - אשר הטביל לנצרות את סריסה של מלכת קנדק (אתיופיה?). הסיפור מופיע בספר 'מעשי השליחים', המיוחס ללוקס (מעשה השליחים, ח: 26-40). מתיאור זה עולה שהפרשה התרחשה במקווה מים לצד הדרך החרבה מירושלים לעזה, אך ללא ציון מפורש של מקום ההטבלה. הטבלתו של הסריס על ידי פיליפוס היא מפרשיות המפתח בהתפשטות הנצרות מארץ הקודש לאפריקה, ולכן זיהויו של מקום ההטבלה העסיק את הנוצרים לאורך דורות רבים. את זיהוי עין אל-חניה עם מעיין פיליפוס אימצו בעיקר נוצרים בני הכנסייה האתיופית, ולאחרונה גם בעלי הקרקע חברי הקהילה הארמנית של ירושלים, שנוהגים לערוך במקום טקסים ליטורגיים המציגים את יומו של הקדוש, המתקיים מדי שנה בשנה בשלושים בנובמבר לפי לוח השנה הארמני.

מערכות המים - חשיפתה של מערכת

מים ותיעוד מרכיביה השונים הם שעמדו במוקד מים ותייעוד מרכיביה השונים הם שעמדו במוקד מים ותייעוד מרכיביה השונים הם שעמדו במוקד מים ותייעוד מרכיביה השונים הם שעמדו במוקד

בריכת מים במרכז של מרחב פתוח המוקף סטווים מקורים. צילום: אסף פרץ, רשות העתיקות

מי המעיין נובעים מתוך שני חללים קטנים החצובים בסלע הגיר, שלהערכתנו נחצבו כבר בימי בית ראשון, עת נוסד היישוב במקום. מאזור הנביעה, המים מתרכזים לחלל מרכזי, וממנו הם זורמים בתעלות חצובות בסלע אל מוצא המים, כלומר אל מתקן אפסידאלי, שיש המגדירים אותו כ"נימפאון" ושיתואר בהמשך. תעלות מים אלו עוקפות, במסלול פתלתל, בריכת מים שנחשפה במרכז השטח, מבלי שזיהנו אותה.

במרכז השטח החפור, נחשפה במלואה בריכת מים גדולה (3.7 × 3.3 מ'), שעומקה כמטר וחצי ושדפנותיה מטיחים טיח הידראולי, המאפשר את אצירת המים והמונע את ספיגתם בסלע. הבריכה הותקנה במרכזו של מרחב פתוח רחב ידיים המוקף בסטווים מקורים, שנשענו על גבי מערכת אומנות שסבבה את הבריכה. מערכת של חדרים נפתחה אליהם ממזרח וממערב.

המים לבריכה זרמו בתעלה נפרדת, שבניגוד לתעלות המזינות את המבנה האפסידאלי במוצא המים, החצובות בסלע, הייתה גבוהה במטר ממפלס גובה הבריכה. התעלה מונחת על גבי קשת, כמעין אקוודוקט, בבואה אל הבריכה, וממנה המים נופלים בזרם דק וחופשי אל מתקן איגום המפצל את המים לשתי תעלות שהותקנו לרוחב הדופן שבאש הבריכה. לאורכה אחת התעלות נקדחו כמה חורים מסודרים בשורה ומפולשים אל גוף

הבריכה - דרכם המים זורמים אל הבריכה בקילוח דק. לקילוח מים עדין זה, בנוסף למפל המים מהתעלה המזינה אותו, היה אפקט ווקאלי, כזה שהשרה אווירה רגועה על האנשים שיצאו אל החצר. גרן, שביקר במקום בשנת 1863, כתב: "הקול הערב של נפילת המים והאוויר הרענן והנעים שנושמים כאן כאילו מזמינים את עובר האורח לנוח רגע על יד העין הזאת השוקקת תמיד" (גרן, כרך 1, עמ' 74-75, בתרגום בן עמרם).

המכלול האדריכלי - הכולל חצר פתוחה מוקפת בסטווים (מכונה במחקר בשם חצר פריסטילית) שבמרכזה בריכת נוי - אופייני לאדריכלות של וילות רומיות כפריות. חשוב להדגיש כי החפירות שנערכו עד כה בעין אל-חניה טרם איששו את ההצעה כי אכן לפנינו שרידים של מערכת אדריכלית מהתקופה הרומית. יתרה מכך, החפירות העלו בעיקר ממצאים מאוחרים יותר, המתוארכים לסוף התקופה הביזנטית ולתקופה המוסלמית הקדומה.

מבנה אפסידאלי במקום מוצא המים -

במקום מוצא המים, ניצב מבנה אפסידאלי שמושך את תשומת ליבו של המבקר במקום. מבנה ייחודי זה עשוי כולו אבני גזית מעוצבות בקפידה. ככל שהראו תוצאות חפירותינו, זהו מבנה שניצב בגבו אל המערכת האדריכלית שתוארה לעיל ושדרכו זרמו מים שנותבו אליו ישירות מן המעיין. תיאורים מוקדמים של נוסעים ושל חוקרים מערביים את המקום מלמדים כי במקורו נשא המבנה גג חצי כיפתי, ושעל גבי צמד האומנות המרובעות האחוזות בקיר שמשני צדדיו הוצבו כותרות קורינתיות. בימינו גם הכיפה וגם האומנות חסרות. במרכז האפסיס, עוצבה נישה קטנה ומסוגגנת כחזית של היכלית הניצבת על אדן מדורג - לפני המוצב בה חפץ בעל משמעות דתית.

המבנה האפסידאלי בעין אל-חניה מייצג דוגמה טיפוסית של מבנה פולחן רומי, שכדוגמתו התפתחו ליד מעיינות, בדרך כלל כחלק מפולחן אלילי שהוקדש לאחת מהנימפות. אם כך הוא, אזי מתבקש להתייחס לאתר פולחני זה כאל אתר המינהל והשלטון הרומי, שהשימוש בו נעשה במקביל להתפתחותה של איליה קפיטולינה ולהקמת בתי אחוזה רומיים באזור זה.

לסיכום, בעין אל-חניה התפתח אתר נוצרי מקודש כזיכרון לסיפור הטבלתו לנצרות של הסריס הכנסיי בידי פיליפוס המבשר. סביר כי אתר זה נבנה במקומו של אתר פולחני רומי שקדם לו, ונוכחותו הפיזית של זה באה לידי ביטוי באותו מבנה אפסידאלי שנבנה במקום מוצאם של המים ואשר בעצם קיומו משמר למעשה את קדושתו של המקום עד ימינו. המים, הזורמים גם היום - כמו לפני מאות שנים הודות לעבודות הפיתוח באתר - מן הנקבה אל הבריכות ואל הנימפאון קרירים ונעימים ומבהירים מעל לכל ספק מדוע, אז כהיום, אנחנו נמשכים אל יופיו של אזור נחל רפאים.

להרחבה - גן לאומי עמק רפאים, רשות הטבע והגנים.

<https://www.parks.org.il/tag/%D7%92%D7%9F-%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%99-%D7%A0%D7%97%D7%9C-%D7%A8%D7%A4%D7%90%D7%99%D7%9D>

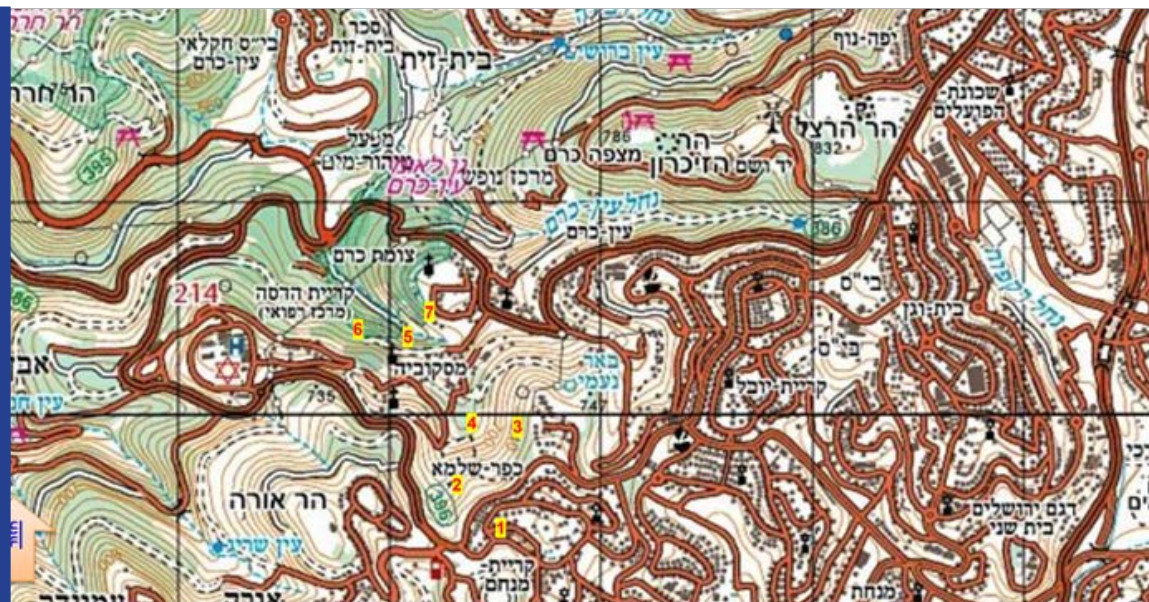
הבריכה ומערכת הולכת המים אליה. צילום: אסף פרץ, רשות העתיקות.

תעלת מים הבנויה מעל קשת זרימת המים אל הבריכה דרך חמישה חורים בדופן הבריכה. צילום: אסף פרץ, רשות העתיקות.

מתקן מים אפסידאלי ('נימפאון'); תצלום מתחילת המאה ה-20, מתוך: ארכיון בית הספר הצרפתי למקרא וארכיאולוגיה בירושלים, באדיבות האב ז'אן מישל טרגון

מתוך עמוד ענן

תיאור האתרים שבמסלול

קריית-מנחם (1) קריית-מנחם היא שכונה בדרום-מערב ירושלים. השכונה הוקמה בשנת 1991 עבור עולים חדשים ועבור מפוני המעברה בקריית-יובל. קריית-מנחם קרויה על שם מנחם ברסלר, נשיא הקק"ל בארצות-הברית, שהיה מראשוני התומכים בהקמתה. ממערב לשכונה, יובלים עמוקים ומפותלים, המתחברים לנחל שורק מצפון לבית חולים הדסה. מהשכונה, שגובהה 041 מטרים, אפשר לקיים תצפית מרהיבה על עין-כרם, על נחל שורק ועל הסטף.

טרסה (2) במדרונות הרים תלולים, הקרקע עלולה להיסחף מטה עם מי הגשמים. במטרה למנוע את הסחף, בנו תושבי אזורי הרריים רבים ברחבי העולם שורות של מדרגות בהר. הם סיקלו אבנים מהמדרון והשתמשו בהן ליצור שורות של מדרגות בבנייה יבשה כדי לגדל בהם גידולים חקלאיים. בטרסה זו יש מערה קטנה חצובה, כנראה מערת קבורה.

תצפית (3) מאזור זה נשקף נוף מרשים של שכונת עין כרם והיערות סביב לה. השפעת האדם על הנוף ניכרת בריבוי כנסיות בשל קדושתה של עין כרם בנצרות והטרסות שנבנו על המדרונות שמסביב. המדרונות מדורגים באופן טבעי בשל הבליה הפועלת על סלע הגיר הרך והקשה האופייני לאזור ההר.

מהתצפית ניתן לראות את השכונה היפה המתאפיינת בצריחי מגדלים המתנשאים מעל כנסיות, עצי זית עתיקים המעידים על ההיסטוריה רבת השנים של הכפר, טרסות ואבני שדה התומכות בשבילים צרים.

מערה (4) באחת הטרסות שעל מדרון ההר, יש מערה שנוצרה בתהליכי בליה: מים חלחלו לסלע והמסו אותו ושוורשו של עץ שהיה מעל לסלע חדרו לסלע ופרקו אותו.

עין-כרם היא שכונה כפרית ציורית, בדרום-מערב ירושלים. השכונה הנחבאת בחיקו של הר אורה, ממוקמת באזור הררי ולכן בתיה הבנויים על גבי המדרון יוצרים נוף מדורג האופייני לבניה על הרים. רוב החוקרים הארכיאולוגים מזהים את בית-הכרם המקראית עם עין-כרם. על-פי המסורת הנוצרית, עין כרם היא עיר יהודה - מקום הולדתו של יוחנן המטביל.

בדרך היורדת אל הכפר מקריית-מנחם לעין-כרם

רחל חדד*

מסירים בירושלים

"חירת העשבים נעשה ניאון של הלכה" (ר' נחמן מברסלב)

קריית מנחם וקריית יובל. צילום: איתי פלינט.

תיאור המסלול

המסלול מתחיל בתצפית **ממצפה מנחם (1)** שבקריית-מנחם לעבר השכונות הצפוניות לה. משם נרד דרומית-מערבית לכיוון צומת אורה, שעל הכביש היורד לבית החולים הדסה עין-כרם. נרד בשביל הסמוך לתחנת האוטובוס, מימין לכביש, לעבר שכונת עין-כרם עד שנגיע **טרסה (2)** רחבה מוצלת שיש בה מערת קבורה קטנה - שממערב (מימין) לשביל. מהטרסה נרד בשביל עד לנקודת **תצפית (3)** מרהיבה לכיוון עין-כרם, המדגישה את השפעת האדם על הנוף. נמשיך בשביל לאורך הגדה המערבית של הערוץ ונראה את החורש הים-תיכוני. לצד כנסיית "קתדרלת השילוש" נפנה מזרחה (ימינה), לפתחה של **מערה (4)** קרסטית. נמשיך בשביל בכיוון צפון אל עין-כרם, נעבור ליד כנסיית "בית אבינו" וליד מנזר "סנט וינסנט דה-פול". משם נרד בירידה תלולה עד **למעין מרים (5)**, שמעליו מתנשא צריח מסגד הקרוי על שם הח'ליף עומר אבן אל-חטאב. נעלה ב"מדרגות הביקור" שממערב למעיין **לכנסיית הביקור (6)** ונתוודע לחשיבות עין-כרם לנצרות. מהכנסייה נחזור אל רחוב המעיין, ממערב למעיין מרים נרד אל האתר האחרון במסלול: **שביל המעיין (7)** בוסתן יפהפה ששוקם על-ידי מתנדבים.

במרץ 2017, הוסט תוואי שביל ישראל מזרחה והוא עובר כעת בירושלים, דרך השכונות קריית מנחם ועין כרם. אחד המקטעים היפים של המקטע החדש מתחיל בשולי שכונת קריית מנחם וממשיך בשביל היורד לשכונת עין כרם. זהו מסלול מרתק המשלב נופים עירוניים ונופי טבע ומפגיש אותנו עם תופעות שונות של נופאדם: שכונות מגורים לצד חורש ים-תיכוני, שרידי טרסות חקלאיות ומערות, מעיין קדוש בלב השכונה הכפרית עין-כרם, אתרים מקודשים לנצרות ושביל משוקם היורד אל נחל שורק. באמצעות תופעות אלו, ננסה להבין את מערכת הקשרים בנוף הייחודי.

* רחל חדד - מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מחוז דרום.

"בשורת הגפנים האחרונה יעבור הגבול" הקרבות ברמת רחל במלחמת העצמאות

פארק עמודי הזית- רמת רחל צילום: ד"ר אבישי טייכר . מתוך ויקיפדיה

הקרבות במלחמת העצמאות

במלחמת העצמאות שימש קיבוץ רמת רחל כעמדה קדמית בהגנת ירושלים. לאחר ההכרזה על הקמת המדינה ופלישת צבאות ערב לישראל, הוא מצא עצמו בחזית הקרבות.

בתחילת מאי 1948, החלו הערבים לירות על הקיבוץ ועל הכביש המוביל אליו. ב-15 במאי 1948, יום הקמת המדינה, פונו ילדי הקיבוץ לירושלים. ב-19 במאי, החל גודד מצרי של האחים המוסלמים, שעלה מאזור עזה דרך חברון ובית לחם לקרב על רמת רחל, בהפגזה על הקיבוץ. תחת פיקוד הגדוד, פעלה פלוגה של הלגיון הירדני. הייתה זו הפעם היחידה במלחמה שנוצר שיתוף פעולה בין כוחות ממדינות שונות.

הגנת הקיבוץ הופקדה בידי שמונים מתושבי הקיבוץ בתגבור של כיתת חי"מ (חיל משמר - חיילים מבוגרים או בעלי כושר לקוי). מולם עמדו כ-1,500 חיילי אויב, מצוידים בתותחים, בשריוניות ובטנקים.²

² מתוך: "נפילת רמת רחל", אתר הפלמ"ח.

³ מתוך: "הקרב על רמת רחל", אתר דעת.

קיבוץ רמת רחל, אשר הוקם בשנת 1926 על ידי יוצאי גדוד העבודה ע"ש טרומפלדור מדרום לירושלים, חולש על הדרך ההיסטורית, "דרך האבות", מחברון ובית לחם לירושלים. כיישוב יהודי בודד בדרך לירושלים, הוא נאלץ לעמוד בחזית וספג פגיעות ואבדות קשות בפרעות ובמלחמות. למעשה הוא נחרב ושוקם פעמיים - במאורעות תרפ"ט ובתחילת מלחמת העצמאות. במלחמת העצמאות, בקרבות קשים עם אבדות רבות לשני הצדדים, שטח הקיבוץ עבר שלוש פעמים מצד לצד, אך לבסוף, בזכות הלוחמה העיקשת והאמיצה של הלוחמים, נשאר בידי ישראל.

* אריאל וייס - מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, מרכז תכניות ירושלים במטה.

מעין מרים (5) מעין מרים הוא מעין שכבה, הנמצא בלב לבה של השכונה, והוא שהעניק לכפר את שמו: עין-כרם. סביב מעין זה, התפתח היישוב במקום, ולאורך הדורות היה המעין מקור חיותו של היישוב. הנוצרים רואים במעין מקום קדוש - הם קוראים לו "מעין מרים", על שם מרים אמו של ישו, שכן על-פי האמונה הנוצרית מרים ואלישבע, אמו של יוחנן המטביל, נפגשו סמוך למעין זה. למעין נקבה שנחצבה במטרה להגביר את שפעת המים. מעל מבנה המעין מתנשא צריח מסגד. המסגד קרוי על שם הח'ליף עומר אבן אל-חטא'ב, שהתפלל במקום בשנת 110 בדרכו לכבוש את ירושלים מידי הביזנטים. היום זורמים מי המעין אל שוקת ומשם הישר אל הביוב העירוני.

כנסיית הביקור (6) כנסיית הביקור הוקמה במקום שבו, על-פי המסורת הנוצרית, ביקרה מרים את אלישבע אשת זכריה הכהן, אמו של יוחנן המטביל (הברית החדשה, לוקס א, 36-43). כששתי הנשים נפגשו, השמיעה מרים את שיר ההלל שלה, המגניפיקט. על קירות חצר הכנסייה תלויים 44 לוחות קרמיקה שעליהם תפילת המגניפיקט ב-44 לשונות שונות. האדריכל האיטלקי אנטוניו ברלוצי הקים ב-3999 את הכנסייה החדשה על יסודות כנסייה צלבנית, שנבנתה על יסודות כנסייה ביזנטית.

שביל המעין (7) שביל המעין הוא שביל היורד בגיא ממרגלות מעין מרים מערבה אל נחל שורק. מתנדבים שיפצו את השביל בשנים האחרונות. לפני השיקום, המדרגות החקלאיות היו מכוסות בצמחיית מעזבה, גרוטאות והשלכו אל העמק, צינור הביוב הראשי של ירושלים עבר במורד הגיא, ולעתים קרובות עלה על גדותיו והצחין את סביבתו. קבוצת מתנדבים עבדה בגיא במאמץ להחזיר לו את יופיו. עבודה זו נעשתה להנצחת זכרו של בניה צוקרמן, בן השכונה שנהרג בפיגוע בקו 34 בשנת 4114. במהלך העבודה, פרצו המתנדבים שביל במורד הגדה הצפונית, גזמו עצים, פינו גרוטאות, בנו מדרגות, שיקמו טרסות ונטעו כ-11 עצים.

מעין מרים. צילום: איתי פלינט.

כנסיית הביקור. צילום: איתי פלינט.

ניתן לסיים את הסיור ב"מעגל של"ח" (שיעור לחיים) -

- ◆ מה למדנו היום, שהיה חדש עבורך?
- ◆ אילו דוגמות להשפעת האדם על הנוף ראינו במהלך המסלול עד כה? (מדרגות חקלאיות, זיהום מעין, שיקום שביל המעין, שכונות, בנייה וכדומה).
- ◆ חשוב להדגיש את נושא הבחירה והאחריות: מהי האחריות שלך בסיטואציה ומה היית עושה אחרת.

צילום: איתי פלינט.

נפילת הקיבוץ

ההתקפה החלה בשלושה ימי הפגזה, ובמהלכם ניסו המצרים לפרוץ כמה פעמים לקיבוץ ללא הצלחה. ב-22 במאי, נסוגה כיתת החי"מ לשכונת תלפיות בלי לעדכן את חבריהם. משה כץ, מא"ז הקיבוץ (מפקד אזור), עזב גם הוא לירושלים במטרה להזעיק תגבורת.

התגבורת, בפיקודו של מנחם ריצמן - בעל ניסיון רב בלחימה בעיר העתיקה, בגוש עציון ובמקומות רבים נוספים - יצאה במשורייני, אולם נסוגה חזרה לאחר שהותקפה בדרך. בשעה 17:00, החליטו מגיני הקיבוץ, המותשים משלושה ימי הפגזה ומקרבות רצופים, על נסיגה מהקיבוץ. הערבים, חלקם שכנים מצור באהר, נכנסו לקיבוץ והחלו בביזה המונית.

שחרור הקיבוץ בפעם הראשונה

בליל פיקוד ההגנה החליט להחזיר את הקיבוץ לידיים יהודיות. פלוגת תגבור בפיקודו של יהושפט הרכבי (פטי) - לימים ראש אמ"ן, פרופסור ליחב"ל וזוכה פרס ישראל למדע המדינה - נכנסה לקיבוץ. כניסתה הפתיעה את הערבים שעסקו בביזה. רבים מהם נורו כשבידיהם תרנגולות שבזזו. הקיבוץ הושב לידיים יהודיות.

אבדות היהודים הסתכמו ב-12 הרוגים, מתוכם עשרה חברי קיבוץ. שתי מחלקות חי"מ נשארו להחזיק בקיבוץ. תושבי הקיבוץ הודיעו כי חזרה לביתם ההרוס היא למעלה מכוחותיהם.

⁵ מתוך: פרק י"ב: "מיד ליד וחוזר חלילה", שער רביעי: "עצירת הפולשים", אתר גדוד מוריה.

⁶ מתוך: "רמת רחל נהרסה וניצלה", אתר ההגנה.

נפילת הקיבוץ בפעם השנייה

בבוקר ה-23 במאי, החלה הסתערות לעבר הקיבוץ. בצוהריים התמוטטו המגנים, חיילי החי"מ, ונסוגו לתלפיות ללא אישור המפקדה. מחוז ירושלים שלח את מפקד החבל לכיוון גבעת אליהו (במחצית הדרך בין הקיבוץ לארנונה) להודיע כי יירה בכל מי שימשיך לסגת לכיוון ירושלים⁵. הנסיגה אומנם נעצרה, אולם הקיבוץ נפל בשנית.

מאי 1949- חיילי גולני בקיבוץ רמת רחל. צילום: משה אסאיס, מתוך ויקיפדיה

שחרור הקיבוץ בפעם השנייה

שוב נשלחה פלוגת פטי לקיבוץ. פטי הוביל את חייליו כשלאשו תחבושת עבה, נכנס לקיבוץ ומצאו נטוש, אך הרוס כולו. בקיבוץ הושארה כיתה מההגנה ושתי מחלקות אצ"ל בפיקודו של יהודה לפידות - מ"פ באצ"ל שלחם בדיר יאסין, ולימים פרופסור לביוכימיה ויקיר ירושלים. צחוק הגורל הוא שמחלקות האצ"ל התייצבו בשכונת טלביה לייד מבנה שבו נשפטו חבריהם למוות תקופה קצרה קודם לכן.

בפעם הראשונה, נשלחו כוחות אצ"ל להגן על קיבוץ השייך לתנועות השמאל⁶.

כמעט נפילת הקיבוץ בפעם השלישית

משלב, זה, תיאור הקרבות מופיע במקורות השונים בהבדלים ניכרים, בהתאמה לשיוך הארגוני והפוליטי של המתאר.

בצוהרי 24 במאי, החלו התקפה מצרית משוריינת ממערב ותקיפה ירדנית רגלית ממזרח. הערבים הניסו את המגינים וכבשו את האגף המזרחי של הקיבוץ. חלק מן המגינים, אנשי אצ"ל וקשרים (עם מכשיר הקשר) מכוחות ההגנה, נסוגו לשכונת ארנונה ודיווחו (בטעות) כי רמת רחל נפלה בשלישית.

המצב היה חמור מאוד. בקיבוץ היו מעט מאוד תחמושת ומי שתייה ופצוצים רבים, ותקיפות הערבים נמשכו. הלוחמים החלו לדבר על נסיגה, בקרב הפצוצים דיברו על לחימה עד הכדור האחרון. "דניאל" (משה ברודצקי) - ששימש קצין אמריקאי במלחמת העולם השנייה, הצטרף לאצ"ל ונפצע פעמיים במהלך הקרב - אמר לחבריו הפצועים: "אם הערבים יצליחו להגיע עד חדר האוכל, יחזיק כל אחד בנשק ונילחם עד הכדור האחרון". המורל היה בשפל המדרגה.

בשעות הערב פסקו ההתקפות. התגבורת של פטי הגיעה בפעם השלישית, מתוגברת בפלוגת פלמ"ח. לאחר מכן, הוטלה למערכה פלוגה נוספת בפיקודו של ג'ימי (אהרון שמי). באור יום אחרון, הושגה המטרה: הקיבוץ וסביבתו שוחררו, הערבים נסוגו והמערכה על דרום ירושלים הסתיימה.

לאחר המלחמה, פנה משה דיין לחברי הקיבוץ בבקשה לטעת גפנים בשדות המזרחיים של הקיבוץ. דיין הסביר כי "בשורות הגפנים האחרונה יעבור הגבול". ואכן, במהלך השיחות לשביתת נשק ברודוס, נקבע קו הגבול בדיוק בשורת הגפנים האחרונה⁸.

בסוף המלחמה נותרה רמת רחל בשטח ישראל. קו שביתת הנשק שנקבע בין ישראל לירדן ב-1949 הקיף את הקיבוץ כמעט מכל עבריו, והותיר מעבר קטן לקיבוץ משכונת תלפיות הסמוכה. בסיום המלחמה היו דעות חלוקות אם להקים מחדש את הקיבוץ, הוחלט לשקמו והוא הוקם מחדש ב-1951.

בשולי הדברים

1. בקרבות לחמו אנשי אצ"ל עם לוחמי ההגנה ונוצרה אחוות לוחמים. מעט מהמחיצות שהיו בין שני הארגונים הוסרו⁹.
2. בקרבות על הקיבוץ, נהרג אליעזר גרינבוים, בנו של שר הפנים יצחק גרינבוים. אליעזר, קומוניסט נלהב, שימש במהלך השואה קאפו באושוויץ. עוד באושוויץ, נטען נגדו כי התנהג באכזריות וניצל את מעמדו כקאפו. כבר באושוויץ נערך לו מעין משפט. תוצאות בירור שערכה לו המפלגה הקומוניסטית לאחר השואה לא היו חד משמעיות ולא הוכחה אשמתו. גם בצרפת התחיל נגדו תהליך של משפט, אך הוא נפסק באמצע. אליעזר לא יצא אשם באף אחד מהתהליכים, אולם גם לא הוכחה חפותו, והחשדות נגדו נשארו תלויים ועומדים. אליעזר הגיע לארץ, הצטרף להגנה ונהרג ברמת רחל. יש אומרים כי בשל ההאשמות כלפיו הוא חיפש את מותו. יש אומרים כי אולי אחד מחבריו ניצל את להט הקרב ונפרע ממנו בירייה בראשו על מעשיו באושוויץ.

⁸ יוסף אבי-יאיר אנגל, ריאיון עם ג'ואה בעיתון מקור ראשון.

⁹ עדותם של לוחם החי"ש יוסף עוזיאל ויהודה לפידות מפקד כוח האצ"ל. שם.

3. טור' סעדיה קרוואני נהרג במהלך הקרבות. משום מה, נקבר כאלמוני בבית הקברות הזמני בשייח' באדר והוכרו נעדר. לאחר חקירה של יחידת אית"ן (איתור נעדרים), התברר כי האלמוני הוא סעדיה קרוואני, ובשנת 2009 הונחה מצבה על קברו.

פסל רחל בקיבוץ רמת רחל צילום: Gellerj - מתוך ויקיפדיה

מומלץ לשלב את ההדרכה בביקור באתרים נוספים בקיבוץ:

ארמון מתקופת המלוכה;

סליק במלון מימי הבריטים;

מצפה יאיר לזכרו של יאיר אנגל, לוחם שייטת

בן הקיבוץ שנהרג במהלך תאונת צלילה;

פסל עצי הזית של הפסל רן מורין הנמצא

סמוך לקיבוץ.

צמחי שלמה המלך

אמוץ דפני וסאלח עקל ח'טיב*

חרוב מצוי. צילום: נעם עביצל.

רקפת - נזר שלמה המלך

אחד משמותיה הערביים של הרקפת הוא תאג' סלימאן (تاج سليمان, - כתר שלמה המלך) - כותרתה הכפופה של הרקפת מזכירה תבנית כתר, ומכאן השם. בספר "אגדות הצמחים" מאת ברוך ציז'יק, בשם "צמחיאל", נכתב:

כשישב שלמה על כיסא דוד אביו, למלך על ישראל, יצא אל פרחי השדה, לבחור לו תבנית לפיה יצווה לעשות את כתרו - כתר מלכות. וירא את הרקפת החיננית ותמצא חן בעיניו, ויצו על חכמי החרשים אשר לו, להכין לו כתר בתבנית הרקפת. על כן קראו שמה עד היום, גם בשם "נזר שלמה". כאשר חרבה ירושלים, ביום גבר אויב, שלחו האויבים ידיהם בכל אוצרות ירושלים ושכיות חמדתה, ויגלו מירושלים אל ארצות הנכר אל כל פארה והדרה וביניהם את כתר המלוכה. נתעצבו הרקפות, שחו כותרותיהן, וכך כפופות הן לאות אבל עד עצם היום הזה.

מתוך על מלכים וכתרים - אמוץ דפני וסאלח עקל ח'טיב

<https://www.wildflowers.co.il/hebrew/ReadMore.asp?ID=767>

* אמוץ דפני, בוטנאי ומשורר ישראלי, פרופסור אמריטוס במכון לאבולוציה ובחוג לביולוגיה אבולוציונית וסביבתית באוניברסיטת חיפה; סאלח עקל ח'טיב, מורה של"ח לשעבר, מורה דרך וחוקר פולקלור צמחי א"י.

שלמה המלך והכרכום

אגדה נוספת מאת ברוך ציז'יק:

בשעה שעלה בידי אשמדאי להדיח את שלמה מכיסא מלכותו ולהגלותו הרחק הרחק, התעצבו עצי העדן אשר בגן האלוהים אל לבם: הנרד חדל לתת את ריחו והכופר את אשכולותיו; גם הכרכום סגר את כותרתו הלבנה וקבץ את צלקות העלי הזהביות ולא פזר יותר את אבקו הנותן ריח. ושולמית הייתה יורדת לגן לבקש את המלך ואז הייתה בת-קול יוצאת ומכרזת:

"גן נעול אחתי כלה גל נעול מעין חתנים". ושולמית

חוזרת וקוראת: "עורי צפון ובואי תימן הפיחי גני

יגלו בשמיני יבא דודי לגנו ויאכל פרי מגדיו."

והרוחות נשבו אמנם והפיחו, אבל הפרחים לא הזילו את בשמיהם ומריחותיהם לשלמה לא הגיע. הצטער שלמה והיה גועה ובוכה. מה עשה הקדוש ברוך-הוא? הזמין את תרנגול הבר, וזה היה יורד מדי לילה בלילה לגנו של שלמה ותולש באצבעותיו את הכרכום בעודו סגור ומביאו למלך. ושלמה היה נוטעו ומפיצו בכל מקומות נדודיו. מאז נפוץ הכרכום בכל ההרים. ובמקום שתרנגול הבר נגע באצבעותיו על עלי הכותרת נשארו סימנים - פסים כחלחלים.

עץ שלמה

בארמנית, מכונה הדודא בשם "עץ שלמה" (Unjundlu Soloman imastunicaf). מקורו של השם באגדה קדומה (הידועה ממצרים מהמאה הראשונה-שלישית לספירה) לפיה בטבעתו של שלמה המלך הייתה טמונה פיסה משורש הדודא והיא העניקה לו כוחות להתמודדות עם שדים. טבעת כזו הייתה גם ברשות אלכסנדר מוקדון.

רקפת מצויה. צילום: נעם עביצל.

הספרות במקורותינו (גיטין סח ע"א) מסופר שבידי שלמה הייתה טבעת שבה חקוק שם השם, וזו העניקה לו את הכוחות להתמודד עם אשמדאי מלך השדים. הדודא ידוע מימי קדם בכוחותיו המופלאים לגירוש שדים, לכן אין פלא שקדמונינו קשרו בינו ובין טבעת שלמה המלך.

החרוב, שלמה המלך וחורבן הבית

אגדות רבות מספרות על אודות אופיו הרע ומבשר הרעות של החרוב. את הסיפור שלהלן שמענו מפי אבו ראזי בן ה-95 מבועינה נגידאת אשר בשולי עמק בית נטופה:

שלמה המלך היה מתעורר כל בוקר והיה רואה עץ חדש שהופיע בקודש הקודשים. שאל שלמה המלך את העץ "מה אתה עושה פה?" ראשונה הייתה התאנה שענתה "באתי לברך אותך". כך כל בוקר היה מופיע עץ שונה שבא לברך. יום אחד הופיע החרוב. שאל שלמה המלך "מה אתה עושה פה?" ענה החרוב "אני אחרון העצים ובאתי להחריב את בית המקדש". ואחרי 400 שנה בא נבוכדנצר והחריב את כל המדינה.

סיפור זה ודומיו, הנפוצים בפולקלור הערבי, מקורם בכתוב בקוראן "ויהי בגזרנו עליו למות, לא גלה להם איש את מותו כי אם תולעת הארץ, אשר אכל את מטהו; ובראות אותו השדים נופל מת ארצה ויאמרו: לו ידענו את הרז הזה, לא נשארנו בענשנו ובחרפתנו". אגדה זו מקורה בתלמוד: "בתחילה מלך שלמה על העליונים שנאמר: וישב שלמה על כסא ד', ולבסוף לא מלך אלא על מקלו שנאמר: מה יתרון לאדם בכל עמלו, וכתוב: זה היה חלקי מכל עמלי." בשני המקורות לא צוין העץ שממנו נעשה המקל שעליו שלמה נשען, אך המסורת הערבית טוענת שנעשה מחרוב על סמך הדמיון בין שם הצמח לבין הפועל חר"ב (גם בערבית), שמשמעו להרוס. אל-והידי (Al wahidi), פרשן הקוראן בן המאה ה-11, עסק בפרשת מותו של שלמה המלך והביא סיפור זה: "שלמה המלך היה נוהג לשאול כל עץ צעיר: איזו מחלה אתה יכול לרפא? ואז היה העץ עונה 'כך וכך'. כאשר גדל החרוב הוא נשאל 'עבור מה אתה?' והוא ענה: 'אני נועדתי להרוס את בית מקדשך'. שאל שלמה המלך 'אתה באמת תהרוס אותו?' ונענה 'כן!!'. השיב לו שלמה:

עולים לירושלים - יומן מסע

דניאל ליקסנברג - תנועת הנוער בני עקיבא*

צילום תמונות: תנועת הנוער בני עקיבא

החניכים מחולקים לקבוצות של שבעים-מאה חניכים, ולכל קבוצה מצוות זוג רכזים שעברו הכשרה בנוגע למסלולים ולפעילות. מדריכי הקבוצה הצעירים מגיעים עם החניכים מהבית. הרכזים מכשירים את המדריכים הצעירים ופועלים לגיבוש הקבוצות. הרכזים מובילים את הקבוצות שלהם לאורך המסלול ומפעילים את החניכים בהתייחסות לתכנים שהוכנו מראש.

השהות יחד והעזרה ההדדית בהתמודדות עם הקושי העולה במהלך המסע יוצרים חברויות וקשרים עמוקים בין המדריכים, החניכים ורכזי הקבוצות. קשר זה בין המשתתפים נמשך זמן רב לאחר המסע.

כדי לעלות לירושלים, החניכים הולכים ארבעה ימים לאורך חמישים קילומטר.

בכל קיץ עולים לירושלים כ-3,500 חניכי שבט הרא"ה (כיתה ט') בבני עקיבא ומדריכיהם. המסע לירושלים הוא אחד המסעות והטיולים המשמעותיים ביותר שחניכי התנועה ומדריכיה חווים במהלך השנים. מסע העלייה לירושלים ברוח התנועה הוא מסע ארוך, מאתגר ומלא בתוכן, שכל כולו חיבור לעצמנו, למהות ולזהות שלנו וכמובן חיבור לירושלים.

* רכז מסע העלייה לירושלים, תנועת בני עקיבא.

המיש אשר בהר הבית

בספרות הערבית, זכה המיש להילת קדושה וכבוד הרבה מעבר לימינו. מפורסמים במיוחד הם עצי המיש הגדלים בהר הבית בירושלים. לפי המאמינים, אין רוחות רעות מתקרבות אל עץ המיש ולכן בטוח לשבת תחתיו. מפיסות העץ מכינים קמעות להבראת תינוקות, לריפוי סוסים ולהגנת הבית. לפי קרואופוט ובלדנספרגר) שחקרו את הפולקלור הערבי בכפר ארטס שליד בריכות שלמה), ענפי המיש הנקטפים בבוקר טובים, אך טובים מהם (להכנת קמעות) אלו הנאספים בערב ה-27 לרמדאן, קרוב לשקיעה. לילה זה ידוע בשם "לילת אל-קדר", שבו הורד הקוראן אל הנביא. בלילה זה, השמיים פתוחים, והמלאכים יורדים לשמוע את בקשות המתפללים. אז גם נמחקים החטאים. זאב וילנאי הוסיף בעניין בספרו "אגדות ארץ ישראל":

לפי דברי הערבים, נטועים עצי המיש בחצר המקדש עוד מימי שלמה המלך, ולפיכך רבה קדושתם. בייחוד רב פרסומם כסגולה בדוקה להרחקת רוחות רעות, שדים מזיקים ופגעי עין-הרע: כשהתחיל שלמה המלך להניח את יסודות בית-המקדש, היו הללו נחרבים ביד נעלמת. הדבר חזר פעמים אחדות ושלמה לא הבין את פשר הדבר. אחרי חקירה רבה נודע לו ש"עין הרע" ושאר מיני רוחות רעות מתנקמות בו. מה עשה? הביא עצי מיש ונטעם בחצר סביב, ומאז הקים את בניינו באין מפריע ובלי כל תקלה.

זאב וילנאי העיר ש"יש וערבי נודד בלילה בשביל נידח ומחמר בחמורו הנושא קמיע על צווארו וענף מיש. פתאום נדמה לו שאיזה שד מתקרב אליו. מתוך פחד הוא קורא בלשונו 'הוי שד מטומטם הוי שד מטומטם, האינך רואה את הקמיע וענף המיש' (יא תיִס, יא תיִס מִשְׁ שְׁאִיף אֶל-חֶרְאִי וְעוֹד אֶל-מִיִּס, יא תִּיִּס יא תִּיִּס מִשְׁ שְׁאִיף הַחֶרְאִי וְעוֹד הַמִּיִּס). לפי אחת האגדות, את המיש נטע (בהר הבית) הג'ין כמתנה לשלמה המלך כדי להגן על מקדשו.

"איזה עץ מרושע אתה! זמן קצר לאחר מכן הוא נפטר". תאופיק כנעאן הביא סיפור נוסף מורכב יותר, הקושר את כל הקצוות יחד:

יום אחד ראה שלמה המלך בחצר בית המקדש עץ שהוא לא הכיר. הוא שאל את העץ לשמו, "חרוב". הייתה התשובה. "ולאיזה שימוש אתה ראוי?" המשיך המלך. "להרוס את מפעלך". ענה הצמח. ביקש המלך מאלוהים שכאשר יבוא יומו, ולא משנה מתי זה יתרחש, שיחביא אותו מהעדים עד שכל בני האנוש יכירו בו. התפלל אז שלמה המלך, עקר את החרוב ושתל אותו בגינתו, כדי למנוע ככל האפשר איזה נזק שהוא עלול לחולל. הוא עקב בקפידה עד שהיה החרוב לשתיל חסון. אז הוא גדם אותו ועשה ממנו מקל הליכה. שנים רבות קודם לכן בלקיס, מלכת שבא, הגיעה להציג למלך שאלות קשות. אחת מהן הייתה כיצד להעביר חוט משי דרך חרוז. שלמה שאל את לעזרת כל החיות, הציפורים הזוחלים והתולעים ורק תולעת לבנה אחת קטנה ביצעה את המשימה. היא עשתה זאת בלקחה את קצה החוט בפיה וזחלה מצידו האחד של החרוז ויצאה מצידו האחר. המלך שלמה העניק לה בתמורה את בקשתה לשכון באיזה צמח שהיא רוצה להיזון ממנו. ללא ידיעתו היא מצאה לה משכן מתחת לקליפת ענף החרוב ממנו נעשה המטה... כאשר בא יומו של המלך, הוא ישב כהרגלו, נשען על מטהו. כאשר הגיע מלאך המוות ונטל את נשמתו... לבסוף התולעת כרסמה את פנים המטה שנשבר לפתע ואז התגוללה גופת המלך על הרצפה.

רקפת עתיקה

ימים ראשון-שני - גוש עציון

איזה אווירה!

ברמקולים הגדולים מושמעת מוזיקה בעוצמה. כולם הגיעו מהבית רעננים ושמחים. התחלנו את המסע ביישוב אפרת, צעדנו בטורים ארוכים ב"דרך האבות". ראינו מקווה שבו, ככל הנראה, טבלו אבותינו לפני העלייה לבית המקדש. בכפר עציון, שמענו את סיפורם המרגש של לוחמי הגוש והתחברנו למסירות הנפש המדהימה של תושבי גוש עציון לפני מלחמת העצמאות ובמהלכה. לוחמי הגוש חיו בהתאם לאידיאל גדול, אידיאל שבוטא במשפט שאמר מפקד הכוח: "תשובתנו נחושה: נצח ירושלים". יישובי הגוש נפלו יום לפני הקמת המדינה.

הרגשנו את סיפורם ברגליים, עלינו לשיא הגובה וירדנו לוואדי פוכין ושוב עלינו להר סנסן המרשים.

יום שלישי - מבר גיורא ליער שלמון

מתחילים להרגיש את העייפות. כבר שני לילות שכולנו בשטח, קר ולא ישנים כמו שצריך. אנחנו כבר בבר גיורא, הנוף מתחיל להיות מוכר, דומה לנוף ירושלים, מתחילים להרגיש שיש פה במסע הזה משהו אחר, מיוחד.

תפילת שחרית ברוב עם, בהדרת מלך, מעירים את החברה שעוד לא הצליחו לקום... מתחילים לנקות. אתמול קבוצות אחרות היו אחראיות לניקיון, אבל היום זה התור שלנו!

סיימנו לנקות, מתחילים לצעוד, אנחנו אחרונים ויש פער להדביק - היום הולכים 15 קילומטר!

יורדים דרך עין יואל לעין קובי ומשם לפסי הרכבת. היום כבר מתחילים יותר לדבר על השאלה איפה

**אחרי שלושה ימים קשים,
פתאום רואים את ירושלים
במלוא הדרה, רואים את בית
החולים הדסה עין כרם ואת
סביבות ירושלים, את יער
ירושלים ואת הר הרצל - שם
נסיים את המסלול.**

**מתפללים תפילת מנחה. וואלה,
לא זוכר תפילת מנחה כמו זאת.
פתאום אני באמת מתרגש
לראות את עיר הבירה שלי,
כנראה משהו מחלחל לתוכי.**

אנחנו ביחס לאידיאל גדול, האם האידאלים נגמרו בהקמת המדינה?

נגמרה העצירה ושוב מתחילים לטפס.

הפעם את שלוחת שלמון, זה לא נגמר...

פתאום כל הקבוצות מגיעות לנקודה המיוחדת! כבר הכינו אותנו לזה - המרפסת.

הגענו ליער שלמון, ערב התרוממות במסע! דיבורים עמוקים אל תוך הלילה. לא הכרתי ככה את השבט שלי - פתאום פחות ציניות, כולם עוזרים זה לזה, דואגים שלכולם יש מה לאכול.

הולכים לישון נרגשים לקראת מחר.

מחר מגיעים לירושלים!!!

יום רביעי - יער שלמון, הר הרצל, ארמון הנציב

אתמול בישב"צ, אמרו הרכזים שבמהלך היום הרביעי אמור להיות עומס חום ושום נצא לדרך בשעה המתוכננת נצטרך לעצור באמצע, לעלות לאוטובוסים ולנסוע לירושלים. לא נשלים את המסע. שאלו לדעתנו.

התשובה הייתה לנו ברורה!

קמנו היום מוקדם מאוד!

התפללנו ותיקין - את מסע העלייה לירושלים נסיים כמו שצריך!

צועדים בציר המעינות: עין עוזי, עין חנדק ועוד. מתחילים לדבר על מהי ירושלים, על מה שהיה פה בעבר ועל מה שהיינו רוצים שיהיה בעתיד. אנחנו מדברים על איפה על אחד מאיתנו ביחס לנושאים האלה, במה הם מתבטאים ביומיום השגרתי שלי.

**מרגישים כבר את הסוף,
מרגישים את ה"אוויר הרים צלול
כיון" שאנחנו שרים כבר שלושה
ימים.**

**עולים להר הרצל, מסתובבים בין
הקברים, מגיעים לקברי הנופלים
בגוש עציון, מתחברים שוב ליום
הראשון של המסע - תחושה של
סגירת מעגל.**

הם נלחמו והחזיקו מעמד כל עוד יכלו כדי להגן על ירושלים, והינה אנחנו השלמנו את המסע שלהם.

ראיתי דמעות בעיני כמה חברים.

מכאן, בצורה מסודרת, נוסעים לארמון הנציב למפקד סיום.

מעולם לא ראיתי את ירושלים יפה כל כך, מעולם לא רציתי כל כך להגיע לעיר המיוחדת הזאת, מעולם לא הבנתי מה באמת יש בה ומהי בשבילי.

מפקד ענק!

אלפי חניכים!

רכז המסע אומר שכולנו עכשיו חיילים של ירושלים! כולנו עומדים מול הר הבית, תמצית ירושלים - לכאן שאפנו ולכאן נשאף.

אני מסתכל ימינה ושמאלה, רואה אנשים שונים כל כך, מכל הארץ, שטיילו פה יחד. כולם בלב מתרגש מרימים ידיים ושרים בפעם האחרונה לפני המפקד: "ירושלים של זהב!! ושל נחושת ושל אור, הלוא לכל שיריך אני כינור".

**מי שלא ראה מפקד של מסע הרא"ה
לא ראה מפקד מרגש מימיו.**

**לשיר המנון התנועה, המנון המדינה
ואם אשכחך ירושלים, המפקד יעבור
לדום - עמוד דום!**

לפגוש את ירושלים בתל אביב

חדווה בן סיני *

ירושלים היא עיר הבירה של כולנו, עיר הקודש שאוויר הרים עוטף אותה. האם אפשר לפגוש מעט ממנה ברחובות תל אביב יפו - בירת הבילויים, זו הנמצאת לחופו של ים? נצא ליום שיטוט בסמטאותיה של יפו העתיקה וברחובותיה של העיר העברית הראשונה בניסיון למצוא בהן קצת מירושלים. משך הסיור כחמש שעות בהליכה נינוחה. מיועד לכל האוהבים סיורים עירוניים, אדריכלות, היסטוריה ועצירות ספונטנית לקפה או לחומוס.

הסיור שלנו מתחיל במגרש החנייה הדרומי של נמל יפו, "הנמל שמול ירושלים". למעשה, שימש נמל יפו לאורך ההיסטוריה שער הכניסה לירושלים. בתקופות שבהן ירושלים פרוחה, פרוחה גם העיר יפו ולהיפך. לאורך תקופות רבות בהיסטוריה (בימים שלא היה נתב"ג), המעוניין להגיע לירושלים היה עוגן ביפו וממנה נוסע מזרחה בדרך קצרה, אם כי לא נוחה ביותר. אם כך, המפתח לירושלים היה הנמל - נמל טבעי וסלעי מאוד.

"כשהגענו לחוף יפו הים היכה גלים גדולים וקצף הגלים כמעט שהגיע לסיפון האונייה. האונייה עמדה רחוק מן הנמל. ראיתי סירות עולות ויורדות בים, עולות ונעלמות בין הגלים עד שהתקרבו ובאו למדרגות האונייה, שהורדו למים לקראתן. שיירות של ספנים לבושי צבעונים עם תרבושים אדומים לראשיהם... ובחיוך טוב לב וצעקני קראו כלפינו שנרד במדרגות ונתנפל מיד לתוך זרועותיהם הפרושות... כל זה התרחש על רקע חומת יפו העשויה אבני חול נקבוביות ומחוספסות."

(מתוך: "בין חולות וכחול שמיים", נ', גוטמן, עמ' 30)

ממגרש החנייה הסמוך לרחוב נמל יפו 8, נעפיל במדרגות מזרחה אל רחוב הצדף. נפנה שמאלה ומייד ימינה נגיע אל רחוב השחק. נתהלך דרומה ברחוב השחק, שמשני צידיו בתי

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, מרכזת תכניות זיכרון והנצחה באגף של"ח

מידות המאפיינים את השכונה, חלקם משופצים, וחלקם ידעו ימים יפים יותר. בקצה הרחוב, נפנה שמאלה אל רחוב אנדרומדה, ששמו מתחלף לשערי ניקנור (לאוהבי החומוס שבינינו, מומלץ לעצור בחומוס אבו חסן, הנמצא ברחוב הדולפין הסמוך).

נעצור ברחוב שערי ניקנור, בשמו הקודם רחוב אל דבאס - מעשירי יפו בימי המנדט. הרחוב נמצא בתחומי השכונה המרונית, שנבנתה לקראת סוף המאה ה-19. המתהלך ברחוב מבחין באדריכלות המיוחדת של בתי השכונה, הנושאת מאפיינים לבנוניים: בתים גדולים בעלי קשתות, עתירי גזוזטרות ובמרכזם, לרוב, אולם גדול שעמודים גדולים מחלקים אותו לשלושה אזורים. רחוב זה נועד להריסה בשנות השמונים ועבר שיקום בתחילת שנות התשעים.

ומה הקשר לירושלים, תשאלו? ניקנור, מעשירי הקהילה היהודית במאה הראשונה לפנה"ס, התנדב לתרום את השער המרכזי לבית המקדש שהורדוס הרחיב ופאר. הדלתות נוצקו באלכסנדריה והועלו לספינה בדרך לנמל יפו - כאמור, הנמל של ירושלים. בדרך, פרצה סערה בלב ים, והקברניט הורה

המפגש עם רחוב יפת. נפנה שמאלה ונלך עד למפגש עם רחוב הפנינים, נפנה ימינה ומייד שמאלה אל רחוב הצורפים (אם נביט שמאלה במפגש שני רחובות אלו, נוכל לחזות בפסלו של רן מורין, "עץ תפוז מרחף" - עץ תפוז קטן שאינו מחובר לקרקע, אלא תלוי בתוך כד חרס גדול).

נתהלך בפיתולים של בית השער עד שנגיע אל הסביל שבנה אבו נבוט סמוך לכניסה לעיר לרווחת הנכנסים אליה. הסביל ושרידי השער עדיין ניצבים במקומם בכניסה המזרחית לרחוב רוסלאן, המוליך לעיר העתיקה. הסביל גדוש כתובות קליגרפיות, ובבנייתו נעשה שימוש בשיש ובאבן גיר

"שער ירושלים" פונה אל הדרך העולה לירושלים. השער, שנקרא גם "שער אבו נבוט", היה שער הכניסה היחיד לעיר בימי אבו נבוט (מושל יפו בין השנים 1807-1818) ועד 1869, השנה שבה נפרץ השער החדש. השער נבנה כחלק ממבצע שיקום חומת העיר שהרס נפוליאון.

אדומה. בחלקו העליון של הסביל מתנשאת הטוגרא - החותם המלכותי של הסולטאן. בחלקו התחתון שלושה ברזים שנועדו להזרמת מים לשוקת. מחוץ לשער וסביבו, התנהלו שווקיה של העיר. אם היינו מגיעים אל העיר יפו בתחילת המאה ה-19, היו מקבלים את פנינו רוכלים, חלפנים, "בעלאגולות" (עגלונים), בתי קפה ועוד, והכול ברחבת שער ירושלים.

מכיכר השעון, יצאה בעבר דרך ירושלים, היום רחוב בית אשל. הדרך התאפיינה בסממנים דתיים: לאורכה הוקמו מבני תפילה וסבילים להקל את

מסעם של עולי הרגל הדתיים לירושלים. נצא מכיכר השעון ברחוב רזיאל, דרך המתאפיינת בסממנים חילונים, המוביל אותנו אל שדרות ירושלים. השדרה ניטעה בשנת 1917 בגבולה המזרחי של יפו. במרכז ניטעה שדרת וושינגטוניות ועצי פיקוס כדי להקנות אופי אירופאי ליפו. בנטיעה עסקו תלמידי מקווה ישראל, פלוגת "העמליה". נטיעת העצים בשדרה הקנתה להם פטור מגיוס לצבא הטורקי. בתחילה נקראה השדרה "שדרות ג'מאל פחה", על שם מושל יפו שיוזם את הקמת השדרה. בימי המנדט, שונה השם ל"שדרות המלך ג'ורג'", ולאחר קום המדינה ל"שדרות ירושלים".

לזרוק את אחת הדלתות אל המים, אך הים לא נח מזעפו. כשניתנה ההנחיה להשליך את הדלת השנייה אל הים, הזדעק ניקנור ואמר: "השליכו אותי עימה!" והים נח מזעפו. כשהגיעה הספינה לנמל יפו, הבחינו נוסעיה בדבר מנצנץ במים וגילו, לתדהמתם, את דלת הנחושת. ברחוב שערי ניקנור, סמוך לבית מספר 40, נפנה צפונה, נתהלך בסמטה העוברת בינות לבתים, נחלוף על פני שני גרמי מדרגות ונלך עד למפגש הרחוב עם רחוב יהודה ימית. נחצה את הרחוב ונפנה אל רחוב יהודה מרגוזה ונעלה בו עד

התמודדות עם נושאים מורכבים בטיוול

ירון קרבצ'יק *

"אז תגיד כבר, מה התשובה?!"

עומר ממש התעצבן. עמדנו בגבעת התנ"ך

בירושלים, וניסיתי

להסביר לקבוצה על

מצבם המורכב של ערביי

מזרח ירושלים. איכשהו

ההסבר שלי לא היה שלם

מספיק בשביל עומר.

הוא לא הגיע לאיזו שורה

תחתונה מדומיינת שהוא

ציפה לה. לא נותר לי

אלא לאכזב אותו ולהגיד

שאין לי תשובה ושאתי לא

בטוח שאני יודע מה צריך

לעשות.

לא נשאלו לנו דברים פשוטים לדבר עליהם. אם מתקדמים צעד מעיסוק במבנה הגיאולוגי של מדבר יהודה או בהתאמות צמחים לתנאי יובש, כמעט כל נושא מזמין ויכוח. החברה הישראלית מחולקת לקבוצות, ולכל קבוצה נרטיב ואמת משלה. פה ושם אנחנו שומעים באמצעי התקשורת על מורה שהסתבך בגלל אמירה פוליטית או על ספר לימוד שהתוכן שלו לא תואם את הדעה הפופולרית. נראה כי קשה לנו להכיל דעות שונות, וקשה לנו אף יותר להכיל מורכבות.

בהדרכה בשדה, המצב לעיתים קשה אף יותר. יש למדריך דקות בודדות להציג נושא מורכב על כל צדדיו בצורה מעניינת ולא כבדה - שהרי באנו לכאן כדי ליהנות, לא? אולי כדאי להשאיר את "החפירות" לכיתה?

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, חבר צוות הפיתוח באגף של"ח.

נתהלך בשדרות ירושלים צפונה, כשפנינו מועדות אל חוף ירושלים. הפעם הראשונה שבה נשקה העיר תל אביב לחוף הים הייתה כשרחוב אלנבי הוסט מערבה כך שהגיע אל החוף עצמו, ולמעשה אל בית הקזינו, בית קפה ססגוני בסגנון אודסאי. בית הקפה נהרס ברבות הימים. שלמה להט, ראש עיריית תל אביב, קבע את השם "חוף ירושלים" בשנת 1987 כמחווה לראש עיריית ירושלים במלואת עשרים שנה לאיחוד העיר.

מחוף ירושלים נעלה מזרחה ברחוב אלנבי. הכיכר שבמרכז המזרקה הגדולה קיבלה את השם "כיכר הכנסת" כיוון שבימיה הראשונים של המדינה שכנה כנסת ישראל, על משרדיה, בבניין הסמוך, שהיה אז בית קולנוע ושכיום הוא מלון דירות.

ברחוב אלנבי עומד מעין מוזיאון אדריכלי, שחלקו שופץ וחלקו עומד בשיממונו. לאורך הרחוב 53 בניינים המיועדים לשימור, יותר משליש מהמבנים ברחוב. הרחוב חוצה כמעט כל רחוב יוקרתי בעיר, משדרות רוטשילד ועד רחוב ביאליק. "הנתונים של הרחוב הזה הם מדהימים", אמר אדריכל העיר לשעבר ישראל גודוביץ', שבחר להתגורר ברחוב. "אין כזה רחוב בכל המדינה. כמו שלפריז יש שאנז אליזה, לנו יש אלנבי. לא דיזנגוף או אבן גבירול. אלנבי. אלנבי זה לא הבתים, זה לא המרפסות, זה לא הצ'ופצ'יקים. זו החוויה של רחוב בולוואר, עם הרחובות האלכסוניים שיוצאים לים... זה מין בתים כאלה שהם לא פינה בזווית ישרה, ואם אתה מרים את הראש ורואה את הבתים, אתה בכלל אומר 'וואו, זה נכס'. זה נכס של כולנו" (מתוך: "משוגעים רדו מהגג", הארץ).

רחוב אלנבי, בשמו המקורי רחוב דרך הים, נסלל ב-1911. בתחילה נבנו בחלק המזרחי והצפוני של הרחוב בניינים דו קומתיים מוקפים חצרות. מהחלק המיושב של הרחוב ועד לים השתרעו חולות. עם הקמת הקזינו בחוף הים של תל אביב, על ידי איש העסקים סלומון קרזנובסקי, נסלל כביש שיחבר את המקום למרכז העיר. כך נקבע תוואי הרחוב המתקל באזור כיכר מוגרבי והיורד עד לחוף ירושלים. רחוב אלנבי החל לשנות את אופיו ב-1929, לפי תוכנית מתאר שלפיה כל בעלי הנכסים היו צריכים להשתמש בקומת הקרקע למסחר ולבטל את הגדרות שהקיפו את חצרות הבתים.

בעייתו הגדולה ביותר של הרחוב הייתה תמיד התחבורה הציבורית. רחוב אלנבי הוא למעשה תחנת אוטובוס אחת ענקית, שאורכה קילומטר וחצי, המקשרת בין רידינג והכרמלית. לעתיד, מתוכנן לבנות באלנבי דירות מגורים

רבות ומסילה לרכבת קלה. האוטובוסים יוחלפו בכאלו שאינם מזהמים או מרעשים.

בכיכר מגן דוד נפנה צפונה אל רחוב קינג ג'ורג' ונלך בו עד המפגש עם רחוב סמטה פלונית. ניכנס בסמטה, ובקצה שלה נראה את סמלה הבלתי מעורער של ירושלים - האריה.

סיפורה של הסמטה מתחיל ברכישתו של מגרש זה על ידי היזם מאיר געצל שפירא בשנת 1922 במטרה להקים שכונת מגורים. השכונה נבנתה בפאר רב ויועדה לעולים בעלי הון שהגיעו מארצות הברית בשנים אלו. בקצה הסמטה, מול ביתו של

הנקרא גם "בית הגמלים", נבנה בשנת 1926, וקירותיו מעוטרים לוחות קרמיקת בצלאל, שנוצרו בהשראת הנוף המקומי הארצישראלי והמתארים רועה צאן המנגן בחליל ואורחת גמלים וחמורים. לוחות הקרמיקה מעניקים לבית את צבינו המזרחי.

נסיים את הסיור שלנו בשוק הכרמל הסמוך, בין דוכניו הססגוניים, ונצעד חזרה אל הרכב לאורך קו החוף (אפשר להקפיץ רכב בתחילת הסיור אל חניון הכובשים הסמוך לשוק הכרמל).

להלן סיור וירטואלי למי מכם שלא יכול לחכות

לרגע שייסיר ברגליו במקום:

"לפגוש את ירושלים בתל אביב".

<https://www.wishtrip.com/trek/10250000083110>

שפירא עצמו, הציב היזם פסל בדמות אריה, יצירתו של הפסל גורדון: אריה חסון שבארובות עיניו דלקו נורות אדומות. המראה המבהיל נועד לספק לסוניה שפירא (אשת היזם) תחושת ביטחון בסמטה המבודדת. כששפירא החליט לקרוא לסמטה בשם הגאה "שפירא", התעורר ויכוח על כך עם העירייה ועם דיזנגוף שעמד בראשה. זמנית, ניתן לסמטה השם "סמטה פלונית". השם הזמני נותר שמה עד היום.

נחזור אל כיכר מגן דוד, נחצה את רחוב אלנבי ונפנה דרומה אל רחוב נחלת בנימין לחזות באלמנט ירושלמי נוסף: קרמיקת בצלאל. בית הספר לאומנות "בצלאל" בירושלים החל לפעול בפברואר 1906 כדי לספק את הצורך בייצור אומנות בעלת שורשים לאומיים שאינם מנותקים מהיהדות. חזונו של בוריס

צפרים, ציפורים ומה שביניהם

אייל ניומן *

2014

צופית על עץ הדובדבן. צילום - זהר חובב.

צפרות היא כינוי לפעילויות זיהוי, תצפית והקשבה הנוגעות לציפורים בטבע. פעילויות אלו, הכוללות צפייה בציפורים ומעקב אחר אורחות חייהן, אינן רק תחביב מלמד, מספק ומרגיע, אלא גם כלי מחקרי חשוב להבנת התנהגות עופות שונים בעולם. אומנם, רוב הצפרים - האנשים שעוקבים אחר הציפורים - עושים זאת ממניעים חברתיים או כתחביב לשעות הפנאי ואף לצורך צילום, אך במדינות רבות באירופה ובארצות הברית, הצפרות היא מעין ספורט תחרותי, והריגוש שבמציאת מין של ציפור נדירה וזיהוי או ההצלחה שבהשגת תמונה ייחודית מעוררים ברבים תחושת התעלות והישג. מעבר לתחושות כאלו ואחרות, טובות ככל שהיו, חשוב לומר שזיהוי מיני ציפורים והגדרתם בשטח יוצרים עניין מיוחד ומפתחים יכולות קוגניטיביות של למידה ושל הבחנה בפרטים קטנים, ואף זעירים, בין מינים שונים של בעלי כנף. כן הם מספקים פעילות מבורכת לילדים (יש בארץ לא מעט חוגי צפרות של קק"ל ושל ארגונים אחרים שפועלים בנושא). למעשה, עולם הצפרות יכול להתחלק לתתי נושאים ולאפשר התמחות בתחומים שונים (צילום, תצפיות וטיבוע, מעקב אחר התנהגות הציפורים ואחר שפתן). אפשר כאן בקצרה את התחומים השונים.

מיומנות עיקרית שהצפר נדרש לה היא מיומנות זיהוי ציפורים. הזיהוי נעשה בעזרת התבוננות חיצונית במראה העוף (נוצות וגודל) ובהקשבה לקולות. צפייה במגוון גדול של מינים דורשת מהצפר, מעבר ליכולת הזיהוי, גם ידע על בתי גידול המועדפים על כל מין ועל הסטטוס שלו, כלומר

בירושלים, בלב
הטבע העירוני של
בירתנו, יש תחנת
צפרות ומרכז טיבוע
של עופות נודדים.
כדאי להכיר פינת
טבע קטנה ומטריפה
זו. אבל לפני הביקור
בירושלים, ננסה להבין
מהי צפרות ולמה היא
יכולה לשמש אותנו.

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ,
מדריך הישרדות ושדאות בצה"ל
ובמשרד החינוך

דעות מורכבות, גם אם הן מוצגות על קצה המזלג. בנוסף לכך, ההיכרות עם התלמידים לפני הטיול ושיעורי ההכנה לקראתו מאפשרים לנו להציג את הסוגיה בכיתה, ובשטח רק להזכיר אותה ולא להתחיל שוב מאפס.

דעו את עצמכם - לכל אחד מאיתנו סט ערכים ודעות שלפיהם הוא פועל. בבואנו להציג נושא שיש לנו בו דעה ברורה, עלינו להיות מספיק כנים עם עצמנו ועם התלמידים ולהציג גילוי נאות בנושא המדובר. אין שום פסול שאמירה שזאת דעתי בנושא, אך כאנשי חינוך מצופה מאיתנו לכל הפחות להבהיר שיש דעות נוספות בעניין זה ואף להציגן או להפנות למקורות המציגים אותן. בהדרכה בשדה, כאשר מסגרת הזמן קצרה במיוחד, רצוי להתמקד בהגדרת הבעיה עצמה ובביטוי שלה בשטח, בהנחה שבערב או לאחר הטיול יהיה אפשר להרחיב עוד בנושא. חשוב לציין שבעיקר בכיתות הגבוהות נוטים להשאיר זמן במסלול גם לשיחות ולדיונים ארוכים ברצון לדבר על הנושא כשהוא עוד טרי בזיכרון.

תהיו פרובוקטיביים במידה - פרובוקציה היא כלי נהדר בהוראה ובהדרכה. היא יוצרת קשב ועניין ומניעה תלמידים להשתתפות בשיח שמתפתח. עם זאת, חשוב שיהיה לכם את הזמן והידע הנדרשים כדי להשתמש בה לדיון מעניין או לשאלה למחשבה שהתלמידים יוכלו להרהר בה אחרי הטיול. כשתלמידים יוצאים מטיול עם תשובות זה נהדר. כשהם יוצאים עם שאלות זה אפילו יותר טוב.

השתדלו לתת כמה שיותר מקום לדעות ולמחשבות של התלמידים - לעיתים תלמידים יפתיעו אתכם בגילוי קשר אישי לנושא המדובר, לעיתים תגלו שיש בורות מדהימה בנושא שתחייב אתכם לחזור כמה צעדים לאחור בהסבר שלכם, ולעיתים תגלו שעם כל הכבוד למורכבות הנושא ולחשיבותו, בנקודת זמן זאת בטיול, זה פשוט לא מעניין אותם וכדאי להמשיך לתחנה הבאה.

השדה מזמן לנו חוויה חברתית ואישית, אוורור וציאה משגרה. הוא נותן לנו להרגיש ברגליים ולראות בעיניים את הדברים שעליהם דיברנו בכיתה. בקצת מאמץ ותכנון ובקצת פחות חשש, השדה יכול להיות גם למרחב דיון מרתק ומקור למחשבות ולמסקנות בדרך לחינוך לחשיבה עצמאית ומערערת.

או לא. לא כדאי. השטח מזמן לנו למידה אותנטית ומשמעותית. אני יכול לדבר בכיתה שעות על מצבו של ים המלח ועל הפגיעה האנושה של האדם בפלא טבע זה, וזה לא יהיה קרוב לחוויה שבעמידה ליד בולען ובראיית הנזק בעיניים. אני יכול לדבר שעות על חשיבותה של סובלנות ועל קבלת האחר, וזה לא יהיה קרוב למפגש בלתי אמצעי עם אוכלוסייה אחרת ביישוב שהתלמידים לא ביקרו בו מעולם.

ובכל זאת, עומר התעצבן עליי כי לא נתתי לו תשובה ברורה מספיק, ואחרי הטיול כבר התעופפו בקבוצות הוואטסאפ של ההורים תגובות על האמירות "הלא מדויקות" של המורה וטענות על שיח בענייני פוליטיקה בטיול שנתי. יותר ויותר מורים ומדריכים מעדיפים לחסוך מעצמם את כאב הראש וחוזרים לעיסוק בכלנית וביחמור ולחידות בצירים.

כל הצדדים מפסידים במשחק הזה.
התלמידים - כי הם מקבלים רק
ממה שעל פני השטח, ממה שלא
יעורר הדים חס וחלילה. המורים -
כי הם מוותרים על הזדמנות לחינוך
משמעותי. הצגת סוגיות מורכבות
וכאלה שנמצאות במחלוקת
נדרשת כי אלה הם החיים עצמם,
ואם נוותר עליהם רק מחשש "מה
יגידו" נחטא לעצמנו ולתפקיד
שאנחנו ממלאים.

למרות הנכתב לעיל, לא כל סיור בסביבה הקרובה צריך להיות להפגנת מחאה מול העירייה ולא כל טיול שנתי ברמת הגולן חייב להעלות דילמות ערכיות ופוליטיות על עתיד הרמה. יש עניין של מינונים ויש עניין של קשר לנושא הטיול. טיול פריחה, בדרך כלל, לא יכול סוגיות גיאופוליטיות מורכבות.

בבואנו לשלב נושאים בוערים
בסיורים ובטיולים שלנו, יש כמה
עניינים שעלינו לשים לב אליהם:

חינוך טוב מתחיל בבית - או במקרה זה בבית הספר. אחת ממטרות משרד החינוך היא לחנך לחשיבה ביקורתית. אם נציג בפני התלמידים בכיתה צדדים שונים בנושא, נקים דיוני דילמה ונעודד חשיבה עצמאית והטלת ספק, יהיה להם קל יותר לעכל בשטח

מתודה בשדה

אוסף פעילויות כארח הפתוח הנשא ירושלים והאביב
אורית שניט *

הקול נשמע. למעשה, יש לא מעט מינים שקל לזהות את מיקומם על בסיס הקול שהם משמיעים (דוגמה טובה לכך היא הקוקייה, שקולה נשמע למרחוק ומסגיר את מיקומה).

»
בעולם מודרני, שמלא רעשי רקע אלקטרוניים והסחות דעת, פעילויות תצפית והקשבה הן מבורכות והן מגלות לנו את המציאות המקבילה למציאות חיינו - מציאות שבה בעלי חיים קשורים זה בזה בקשרים שונים, מתקשרים זה עם זה ומודעים לסביבתם.

ההקשבה מאפשרת לנו להיפתח ולהתחבר אל שפת הציפורים ואל הטבע.

התחנה לחקר ציפורי ירושלים (על שם נילי ודוד) היא אתר טבע עירוני ראשון שמסוגו שהקימה בארץ החברה להגנת הטבע. האתר פתוח לציבור רוב הזמן והוא מוקד משיכה מיוחד למאות אלפי ציפורים צבעוניות ולאלפי מטיילים וקבוצות בכל עונות השנה, מוזמנים לבקר בו.

למעוניינים להכין משטח האכלה לציפורים לצורך תצפית, מומלץ למצוא שטח מוגבה מהקרקע ושקט (על עץ, על גדר או על מדף) שיש אפשרות נוחה לקיום תצפית אליו. כדאי להצטייד בצלחת פלסטיק ישנה או בכלי קיבול אחר ולפזר במקום סוגים שונים של זירעונים, גרעינים ופירורי לחם. כן מומלץ להניח במקום קערת מים. ככל הנראה, משטח האכלה זה יעשה את העבודה (לעצלנים, אפשר לרכוש כל האכלה מוכנים). ברגע שהציפורים יתרגלו למקום, הן יבקרו בו בקביעות.

אציג אנקדוטה קטנה על ציפורים: בחגיגות שנת השישים למדינה, נבחרה הדוכיפת לציפור הלאומית של ישראל לאחר שגברה על הדרור ועל הבולבול. בנוסף, אציין שכבר שנים פועל בית חולים בספארי שמטפל בחיות בר וכמובן בציפורים פצועות.

לסיוע בטיפול בציפורים במצוקה יש להתקשר אל מוקד רשות הטבע והגנים במספר 3639* (המוקד פעיל בכל ימות השבוע).

איפה הוא מופיע ומתי? יש צפרים שנוהגים לרשום את תצפיותיהם ביומן, ואף מקובל מאוד לדווח לאחרים כשרואים ציפור נדירה - דבר העשוי להביא להתגודדות עשרות צפרים סביבה.

העונות הטובות לצפייה בציפורים בישראל הן עונות הנדידה - הסתיו והאביב. אך גם בחורף אפשר לראות מינים רבים אשר חורפים כאן. יש בארץ אתרים מיוחדים שאלהם מגיעים קבע אלפי עופות (אתרי הטמנת אשפה או מקורות מים גדולים כמו אגמון החולה וכו'). בקיץ נמצאים המינים הדוגרים בשיא פעילותם (חובה להיזהר שלא להפריע לציפורים מקננות ושלא להטרידן). השעות הטובות ביותר לצפייה בציפורים הן שעות הבוקר המוקדמות.

טיבוע ציפורים הוא תהליך מחקרי מעניין שעוקב אחרי ציפורים לאורך שנים והמאפשר לאנשי מחקר ושמירת טבע להכיר היטב את צורכי הציפורים. טיבוע מאפשר לנו להגיע מרחק נגיעה מרגש מאותן ציפורי שיר קטנות שעוצרות בארץ לביקור קצר.

צילום ציפורים הוא תחום מהנה ומספק הטומן בחובו אף פרס קטן בדמות תמונה המנציחה את הרגע. במיוחד גדול הסיפוק כשמדובר במשימה צילומית לא פשוטה - אובייקט קטן, תנועת האובייקט ממקום למקום, מרחק צילום משתנה או צילום מרחוק. אומנם

קורמרון גדול.
צילום - דורון שרמן.

צלמים מקצועיים משתמשים במצלמות משוכללות ובונים מחסות להסוואה, אך אפשר גם לצלם צילום פשוט בבית או בגינה. מומלץ לשים מזון או קערת מים, ובמהרה ציפורים שונות ירדו ליהנות מהאוכל החינמי ומהשתייה. אם יש חלון שמשקיף אל המזון ואל השתייה שהונחו ממרחק סביר, אפשר לארוך מאחוריו ולצלם את המבקרים המעופפים.

הקשבה לשפת הציפורים היא אומנות קדומה. נאמר על שלמה מלך ישראל שהיה בקי בשיחת עופות. היום יש אנשי שטח וציידים שלומדים ומכירים את שפת העופות לצורך שימושים שונים: זיהוי עופות, קבלת דיווח חדשות מהשטח רק מקולות שונים שציפורים משמיעות בהתאם למצב ולאירועים שונים שמתרחשים בסביבה הקרובה ועוד. אם כי לנו, בני האדם, קשה להבין את מערכת המסרים המורכבת של עולם החי. הקשבה לשפת הציפורים עוזרת מאוד בזיהוי מין הציפור ובהפניית מבטינו לכיוון שממנו

איך יודעים שבא אביב / דתיה בן דור

"איך יודעים שבא אביב?"

חסתכלים סביב סביב

ואם רואים שאין עוד כולל

כשכילים ואם רואים שגשג

החשילים

ואם פרט ואם חרצית לכבוד

החש קישל ארצי

אז יודעים (אז יודעים) שבא

אביב (שבא אביב)...

אז יודעים שבא אביב, אז

יודעים שבא אביב..."

מתודות מוצעות

««««««

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, מרכזת פיתוח תכנים ותוכניות במטה.

מה אתם יודעים על ירושלים

ירושלים היא עיר הבירה שלנו. במהלך השנים, העניקו לה הרבה שמות. אבל מה עוד אתם יודעים עליה? מה קרה בה בששת הימים אתם יודעים? יש בסמל שלה חיה או צמח? שדה תעופה יש בה? הפועל ירושלים, יש בכלל דבר כזה? על שאלות כאלה ואחרות נענה במשחק נכון לא נכון. מוזמנים להיכנס, לחדד את החושים ולשחק.

הכותל מקשיב לך

מי אינו רוצה מישוהו שיקשיב ברוב קשב לחלומות, למטרות, לתכנונים, לשאיפות ועוד שהוא מתכנן לעצמו? מישוהו לשתף אותו בכול? זה הזמן לקחת פתק קטן, לכתוב בו את שתבקשו ושתבחרו ולהטמין אותו בכותל הנייד. במהלך היום, חברכם יקשיבו לכתוב בפתקים וינסו לנחש מי כתב כל פתק. הנאה מובטחת.

מתחרים על העיר

שנסו מותניים ומתחילים. נראה מי מכם יודע הכי הרבה על ירושלים, על השמות שלה, על האנשים המפורסמים ששזורים בקורותיה, על מקומות שיש בה, על השכונות שנבנו בה ועוד. מוכנים? קדימה, יצאנו לדרך.

סיפורו של מקום

לכל מקום הסיפור שלו. זה הזמן להקשיב מעט, להתבונן הרבה ולכתוב מה לדעתכם התרחש במקום זה. נראה מי מכם יתקרב ביותר לאמת. בסופה של הפעילות, המורה יספר לכם מה קרה במקום, ונראה מי צדק.

פרח בדרך שלי

בשיטוט בשביל ליד הבית, בשיטוט בשביל רחוק מהבית, נוכל לראות פרחים מרהיבים. מי הם אותם פרחים? איך קוראים להם ומה מיוחד בהם? זאת תגלו בפעילות שבה הרגיל והפשוט יכול להיות מעניין ומיוחד.

דומה אבל שונה

כמה פעמים קרה לכם שהבטתם בשדה עשיר בפרחים צהובים או ראיתם פריחה צהובה בשולי השביל והייתם בטוחים כי מדובר באותו פרח? זו ההזדמנות שלכם להתקרב, לבחון ולהבין שמרחוק הפרחים נראים דומים, אבל כשמתקרבים רואים כי לכל אחד הייחודיות שלו, בדיוק כמונו.

תופסים אריה - משחק דרך

מטרה: להתבונן בסביבה ולהכיר את סמל העיר.

גיל מומלץ: תלמידי כיתות ה'-ט'

מקום הפעילות: לאורך מסלול ברחובות ירושלים

אופן הפעילות:

1. מחלקים את הכיתה לחוליות.
 2. סמלה של העיר, האריה, מופיע בעצמים כאלה ואחרים ברחבי העיר: פחים, שלטים, דוחות, ספסלים, שקיות אשפה, לוחות מודעות ועוד. המשימה: לצלם כמה שיותר סמלי העיר המופיעים לאורך המסלול - אין לצלם שני ספסלים או שני פחים. כל חוליה בוחרת נציג ורק הוא מצלם, שאר חברי החוליה פוקחים עיניים ומנסים לאתר את האריה.
 3. החוליה שתצלם הכי הרבה עצמים שונים שסמל העיר ירושלים, האריה, מופיע עליהם - היא הזוכה.
- עזרים:** תמונה של סמל העיר - אריה
- הערה:** המורה או המשי"צ יבדקו רק טלפון אחד לחוליה.

מעגל של"ח - הכותל שלי

ציירה: טליה שניט

מטרה: חיבור בין המפגש בשטח ובין הפעילויות לחיים האישיים

של התלמיד - שיעור לחיים.

גיל מומלץ: כל גיל (יש להתאים את התוכן לרמת הקבוצה).

מקום הפעילות: בתחנה במהלך הסיור בירושלים

אופן הפעילות:

ך הפעילות

1. הכיתה יושבת במעגל על הקרקע.
 2. המורה אומר כי כעת נקיים מעגל של"ח שלו כללים משלו.
 - מדבר מי שחפץ המעגל בידו.
 - מדברים בקצרה - שניים-שלושה משפטים.
 - מקשיבים לחברים ולא מגיבים לדברי החברים בזמן המעגל.
 - כולם מדברים.
 3. המורה מספר את הסיפור "האיש שהעביר את הכותל" במילותיו שלו. בסוף הסיפור, המורה שואל כמה שאלות ברצף. בכל פעם, שניים-שלושה תלמידים עונים:
 - מדוע רצה דוד לוגסי להעביר את הכותל?
 - האם הוא הצליח במשימתו?
 - מהו הכותל בעיני האנשים שבסיפור?
 - מהו הכותל המערבי בעיניכם?
- המורה אומר כי ביומיום שלנו אנחנו חווים אירועים שמחים, עצובים, מאתגרים, משנים וכד'. רובנו נוהגים לשתף מישוהו או מישוהי בדברים - האדם שאותו אנחנו משתפים הוא כמו הכותל האישי שלנו. המורה מבקש מהתלמידים לחשוב מיהו הכותל האישי שלהם, לשתף בסיבה לבחירתם דווקא בו ולומר באיזה דברים הם נוהגים לשתף את הכותל האישי שלהם (בקווים כלליים).
4. המורה מסכם כי חשוב מאוד לשתף אדם כלשהו בחוויות ובדברים שעוברים עלינו כדי לקבל תמיכה, עזרה, עצה, הכוונה ופשוט אוזן קשבת מאדם אהוב. כן חשוב לעמוד לצד אנשים שרואים בנו את הכותל האישי שלהם.

עזרים: חפץ שעובר בין המשתתפים (מומלץ להביא חפץ שקשור בהתחדשות או בסיום.

הערה: הסיפור "האיש שהעביר את הכותל המערבי", מאת עוזי וייל, ארוך מאוד. אין להקריא אותו, יש לקרוא אותו לפני היציאה לסיור, לתמצת אותו ולספר אותו במילים שלכם!

קישור להרחבה

ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו¹ זאביק זמין*

**בחרתי להביא כאן
שלוש תמונות
נבחרות, דרכם אנסה
להעביר את המחשבות
ואולי נכון יותר לומר
התחושות - בנוגע
לפסוק "ירושלים
הבנויה - כעיר שחברה
לה יחדיו"**

"ירושלים של זהב", שירה המפורסם של נעמי שמר, היה כמעט מיד עם צאתו לאחד השירים המוכרים והאהובים בזמר הישראלי ונחשב לאחד השירים המזוהים ביותר עם העיר ירושלים. והנה, חלפו להן השנים, ושוב - אם כי בנסיבות שונות ובשל מגפת הקורונה - "כיכר השוק ריקה". סמטאות העיר העתיקה, על רבעיה השונים, שבימים רגילים הומות אדם, סואנות ורועשות, היו השנה לתקופות לא קצרות מיותמות ודוממות ובעיקר - כמעט ריקות מאדם. מחשבות על חיבורים ועל אחדות בעקבות מפגש אקראי עם פרק תהלים שהוא כולו ירושלמי בעת סיור בסמטאותיה של העיר העתיקה בירושלים הדוממות בשל הקורונה.

בחרתי להביא כאן שלוש תמונות נבחרות ודרך לנסות להעביר את המחשבות, ואולי נכון יותר לומר התחושות, בנוגע לפסוק שבכותרת: ירושלים הבנויה - כעיר שחברה לה יחדיו.

פרק קכ"ב בתהלים הוא אחד מפרקים שמתחילים ב"שיר המעלות" והמיוחסים לשירת הלוויים שעמדו על מדרגות בית המקדש ושרו לעולים לרגל. שיר שכולו ירושלמי, שיר

צילום: זאביק זמין

כשהיה אפשר שוב לצאת מהבית, עליתי עם משפחתי לירושלים ומצאנו עצמנו משוטטים להנאתנו בסמטאות העיר העתיקה ומצלמים סמטאות ריקות ושערים סגורים. בשלב מסוים בסיוור, הגעתי עם בני הקטן לכותל. כיוון שזמננו היה קצר, אמרנו שנפתח ספר תהלים אקראית ונקרא את הפרק הראשון שיופיע לפנינו. והינה, מבין כל 150 הפרקים שמכיל ספר תהלים - פתחנו את פרק קכ"ב, שמספר על - ירושלים ופסוק ג' שלו - הוא המקור לכותרת המאמר.

א שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְדָוִד שִׁמְחָתִי בְּאֶמְרֵי יְיָ בֵּית ה' נִלְקָה: ב עֲמֻדֹתָי הֵיוּ רִגְלֵינוּ בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַם: ג יְרוּשָׁלַם הַבְּנוּיָה כְּעִיר שֶׁחִבְרָהּ לָהּ יַחְדּוֹ: ד שָׁשִׁים עָלוּ שְׁבָטִים שְׁבִטֵי־יִשְׂרָאֵל לְהִדּוֹת לְשֵׁם יְהוָה: ה כִּי שָׁמָּה | יָשְׁבוּ כְּסָאוֹת לְמִשְׁפַּט פְּסָאוֹת לְבֵית דָּוִד: ו שָׁאֲלוּ שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַם יִשְׁלִי אֶהְבֶּנָּה: ז יְהִי־שְׁלוֹם בְּחִילָה שְׁלוֹהָ בְּאַרְמְנוֹתֶיהָ: ח לְמַעַן אֲחִי וְרַעֲי אֲדַבְּרָה יָא שְׁלוֹם בָּךְ: ט לְמַעַן בֵּית ה' אֲלֵהֵינוּ אֲבָקְשָׁה טוֹב לָךְ:

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, חמ"ד - מחוז מרכז.
¹ תהלים קכ"ב, ג.

המברך את הבאים לירושלים: "למען אחי ורעי אדברה שלום בך".

דורות רבים עסקו בשאלה מה פשרו של הביטוי: "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו", והציעו פירושים שונים. על פי התלמוד הירושלמי, כוונת הפסוק "עיר שחברה לה יחדיו" היא כמשמעו - "עיר שעושה כל ישראל חברים" או בביטוי אחר "עיר שמחברת זה לזה".

בתקופת בית שני, היו קבוצות שונות של אנשים ששמרו על הזהות הייחודית והמובדלת שלהם. הקבוצה הנבדלת ביותר הייתה קבוצת "החברים". הם היו אנשים ששמרו על עצמם בצורה קיצונית שלא יבואו במגע עם אנשים שלא שמרו כמותם על דיני טומאה וטהרה. בהיותם כאלה, היו "החברים" מופרשים, נבדלים, לא באים במגע אפילו עם שכניהם. הם היו סגורים כמעט כמו כת.

בימים ההם, ימי עלייה לרגל, אמרו חז"ל: אל תבדקו בציציות של איש. פיתחו שערים והתייחסו לכל אחד ואחד כחברים - כלומר במדרגה של קבוצת "החברים" (האנשים המקפידים על קלה כעל חמורה). חיבור כזה, של חברים מקעים שונים, מצאתי בישיבת בית אל.

**ופתאום, מגיעים ימי הרגל,
והמוני אנשים צובאים על אנשי
ירושלים. על פי הסברם של
חז"ל, סגולה מיוחדת יש לה
לירושלים שכן "ירושלים לא
נתחלקה לשבטים" (יומא יב
ע"א) ובכוחה לאחד את כל עם
ישראל. עיר שמחברת זה לזה.**

1. הכניסה לישיבת המקובלים בית אל שברובע היהודי

דלת הכניסה המוכספת והמרשימה לישיבה (שנוסדה במקור עוד בשנת 1733) נושאת תבליטים שונים, הבולטים בהם תבליטי שערי העיר העתיקה.

במאות ה-18 וה-19, היה היישוב היהודי בירושלים מחולק לעדות שונות: ספרדים, מוגרבים, אשכנזים, חסידים ועוד. כל עדה שמרה על אופייה ועל מנהגיה המיוחדים, הקימה לעצמה מוסדות לימוד, בתי מדרש, בתי כנסת ואף חבורות לגמילות חסדים. מיוחדת בנוף זה הייתה ישיבת המקובלים בית אל. אליה התקבצו יהודים יראי שמיים מכל העדות והזרמים ללמוד את תורת הקבלה המחברת והמאחדת.

כאן היטשטשו הגבולות העדתיים ונוצרה חבורה מיוחדת, הרואה אל הלב ולא אל החוץ. גם התקנות שנהגו בישיבה ביטאו חיבור מיוחד זה ותרמו לאווירת היחד של התלמידים. אופייה המיוחד של ישיבת המקובלים

בישולי שדה

אורית שניט

עבר מדור לדור, ואפשר לראות את חותמו בה גם כיום. תקנות הישיבה מחייבות ראייה של הטוב שבכל אדם, דאגה לרעייה, השתתפות בפעילות ציבורית, כגון שירות צבאי, נשיאה בעול הפרנסה ועוד.

2. מיצג מטריות הרחוב ברחוב הנוצרים בעיר העתיקה

כאשר אתה הולך ברחוב הנוצרים בעיר העתיקה, אינך יכול להתעלם ממיצג המטריות שהציבה כאן עיריית ירושלים להנאת העוברים והשבים. אגב הליכה, אתה מוצא עצמך מביט פעם למעלה אל המטריות הצבעוניות ופעם למטה - אל המבנים, הדוכנים והסוחרים.

התלמוד הבבלי, במסכת תענית מביא פירוש אחר לפסוק "כעיר שחוברה לה יחדיו" - עיר שמחברת את ירושלים של מעלה עם ירושלים של מטה: "אמר רבי יוחנן: אמר הקדוש ברוך הוא לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה".

אפשר להבין שפירוש זה מביע תפיסה רוחנית שאומרת שכשירושלים של מטה תהיה ראויה - אז ייפתחו שערים בירושלים של מעלה והם יהיו פתוחים אל שעריה של ירושלים של מטה.

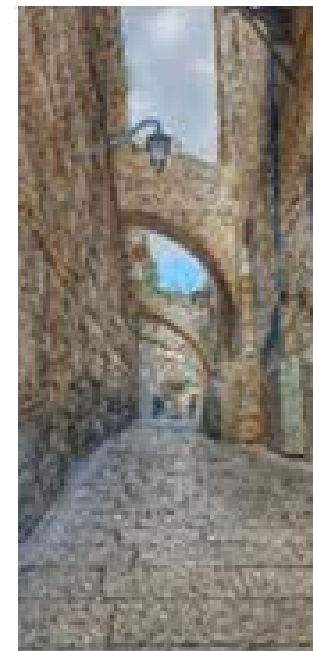

3. סמטה ובה שלוש קשתות ברובע הנוצרי

בעיר העתיקה סמטאות ציוריות וקשתות אבן. כשאתה מתבונן בקשתות שבצילום, אינך יודע לקבוע בוודאות מי תומך במי: הקשתות במבנים הסמוכים להן או המבנים בקשתות. נראה שאין הסבר ויזואלי יותר לפסוק "כעיר שחוברה לה יחדיו". הרב בני לאו קשר את שתי האפשרויות האלו ואיחד אותן לשלם גדול יותר: המבנים והקשתות יחד יוצרים מבנה אחד. מעין קונסטרוקציה של עמודי תמך אנכיים שעליהם מעמידים את הגג, את עמודי התמך האופקיים. האנך קודם לאופקי.

היסודות הראשונים של הבניין הם האחדות של העם. החיבור של כל חלקי עם ישראל. אלה היסודות האנכים של הבניין, זה הבסיס של העם. לכל עמוד יש תפקיד. רק אחרי שיש עמודי תמך אנכיים - אז אפשר לקשור גם את דברי ר' יוחנן: "לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלים של מטה".

דומה שבסיוור אחד, מבעד לעדשה (או נכון יותר לומר - דרך הנייד), אפשר לשמוע את מחבר ספר תהלים כאילו מבקש: "שאלו שלום ירושלים" - כלומר בקשו את שלום ירושלים. כדי שהיא תהיה עיר של שלום, צריך לדעת שיש בה מדרגות, כפי שמציין המזמור. אין אפשרות להגיע "למען בית ה' אלוקיננו" לפני שמגיעים למדרגת "אחי ורעי אדברה שלום בך". את ירושלים בונים קומה אחר קומה - קודם "למען אחי ורעי" ואחר כך "למען בית ה' אלוקיננו".

סוכריות שומר

נלקח ע"י קרסטן ניהאוס, מתוך ויקיפדיה

<p>מזרכים</p> <p>2 חופני תפרחות שומר
כוס חיס
חצי ק"ג סוכר</p> <p>ציוד</p> <p>1. חסננת
2. שני סירים קטנים
3. חמץ
4. נייר אפייה
5. סכין
6. שקית אספה</p> | <p>דרך הכנה</p> <p>1. חלקים שני חופנים תפרחות שומר, חמץ
אזתם באים וחתיכים בחשך כמה דקות.
2. חסננים את התפרחות. בסיר אחר חמץ את הסוכר עד לקבלת קרמל.
3. כאשר חתקל קרמל, חוסיפים לו את חליטת השומר וחמישים לבשל עד שכל החיס חתאדים ונשאר דייסת סוכר.
4. יוצקים את הדייסה על חמץ חלק וחתיכים שתתבשל. חותכים וחמישים כסוכריות (חומלל להניח נייר אפייה על החמץ שלא יידבק ולחתוך לסוכריות רגע לפני שהדייסה חתקה).
הערה: שימו לב שאתם יודעים לזהות את צמח השומר!!!
החתכון לקוח מתוך "שכיל הליקוט" של טלמור כהן, להלן קישור, חומלל להיכנס לאתר ולראות שימושים נוספים לצמח השומר.
וטובלים בסוכר.</p> <p>הערה: ניתן להתרשם בקישור הבא בו נעזרתי בקליפות תפוזים מסוכרות</p> |
|--|--|

דברו על לב ירושלים - חידות בנושא ירושלים | מאיר אסא*

השלימו את הפסוקים שלהלן וציינו את מקורם.

1. "ירושלים הרים" _____
2. "ירושלים הבנויה" _____
3. "ויהודה לעולם תשב" _____ לדור ודור
4. "אם אשכחך" _____
5. "כי מציון" _____
6. "שמחו את ירושלים וגילו בה" _____
7. "עשרה קבין של יופי ירדו לעולם" _____ נטלה ירושלים
ואחד _____ כולו
8. "מי שלא ראה" _____ לא ראה
9. הנצח זו _____ וההוד _____

* רכז קורס רכזי טיולים, של"ח וידיעת הארץ מחוז מרכז.

לחם סתתים

מצרכים לכיכר לחם אחד
כיכר לחם אחיד שלמה או חלה מרובעת
20 עגבניות שרי
3 שיני שום קצוצות גס
250 גרם גבינת פטה חתוכה לקוביות גדולות
1/2 צרור כוסברה קצוצה
15 זיתי קלמטה מאלסנים וקצוצים גס
חלה גס
1/4 כוס שמן זית (אפשר לשנות מרכיבים)

ציוד

ניילון נצמד
2 שקיות ניילון לכיכר.
2 קרשי חיתוך
2 סכיני חיתוך
קערה לערבוב

המתכון לקוח מתוך אתר "בלושה" ונכתב על ידי אלונה. מומלץ להיכנס ולראות תמונות להמחשה

דרך הכנה
1. חותכים את קצה הלחם וחורקנים את החלק הרך בעזרת הידיים (אפשר להכין מזה קרוטונים).
2. בקערה ערבוב גדולה מערבבים את כל חומרי הסלט.
3. ממלאים את הלחם בסלט ולא דוחסים. עוטפים היטב בניילון נצמד ומניחים לשקית.
4. מניחים משקל כבד על הכיכר למשך 15-20 דקות (תיק טיול של החורה, מישהו יושב עליה וכדומה).
5. פורסים לפרוסות עבות (שניים-שלושה ס"מ) ומגישים מיד.

פיצה על הסאג'

מצרכים

קילו קמח
קורט חלה
750 מ"ל מים
רסק עגבניות או רוטב לפיזה
גבינה צהובה
תוספות לפי בחירה: תירס, זיתים, פטריות וכיו"ב

ציוד

סאג'
ספרורים
שני משים
מערכים
ארבעה מכלאות
קרשים
שתי קערות
מלקחיים
טרווד

דרך הכנה

1. מערבבים את רוב הקמח, את המים, החלה והסוכר ולשים עד לקבלת בצק דביק, אז מוסיפים קמח ולשים עד שהבצק אינו דביק.
2. קורצים מהבצק כדורים.
3. כל אחד לוקח כדור בצק ומשטח אותו בעזרת מערוך.
4. מניחים את הבצק המושט על הסאג'.
5. כאשר צד אחד מוכן, מורידים את הפיתה למחש כאשר הצד המוכן כלפי מעלה. מורחים עליו רסק עגבניות, מפזרים גבינה צהובה ותוספות ומחזירים לסאג' עד שהצד השני מוכן והמרכיבים מתחממים ונחמסים מעט.
מורידים מהסאג'.

בתאבון!

ענו על השאלות

- 1 איזה מלחין כתב אופרה הנקראת "ירושלים"?
- 2 מקום בעולם הנקרא "ירושלים"?
- 3 מהו בניין האחוזה?
- 4 מה המשותף לבניין האמפייר סטייט בילדינג בניו יורק ולבניין ימק"א בירושלים?
- 5 מה שם המבצר אשר הקים הורדוס בהר הבית?
- 6 מהו הרובע הגדול ביותר בעיר העתיקה בירושלים?
- 7 מי הכריז: "אנו עולים אל העיר העתיקה, אנו עולים על הר הבית"?
- 8 מה היה מעמדה של ירושלים בהחלטת כ"ט בנובמבר?
- 9 מי טבע את האמרה: "מה שטובה ירושלים בשביל הדת, תל אביב בשביל התרבות, חיפה בשביל התעשייה"?
- 10 מי הנציב הרומי אשר גזר על ישו גזר דין מוות בצליבה?
- 11 מי האישיות: לכבוד ירושלים ובכבוד למאמיני שלוש הדתות, ירד מסוס וצעד רגלית בלויית קציניו לתוך העיר?
- 12 מהו שמה הנוסף של נקבת השילוח? התגלתה?
- 13 כמה זמן היה קיים בית המקדש הראשון?
- 14 איזה שוכן בארמון הנציב?
- 15 מי טבע את האמרה "יש אנשים עם לב של אבן, יש אבנים עם לב אדם" ובאיזה הקשר?

זהו את שם השיר ואת המשורר:

1. "יש אנשים עם לב של אבן" חזרנו אל בורות המים, לשוק ולכוכר
2. "בשתיים, שתיים ושלושים נכנסנו דרך הטרשים" מעפרך יאירו לו פרחי הליל
3. "כי חזק בריחי שעריך" כן, כן, מי חלם אז בכיתה
4. "בעיר ציון היפה ירושלים" "ציון הלא תשאל לשלום בחוריך"
5. "מסתובב בעיר הישנה ורעש בא מכל פינה" "השקט שוב צונח כאן משמי הערב כדאית דיה מעל התהומות"
6. "השקט שוב צונח כאן משמי הערב כדאית דיה מעל התהומות"

פתרונות...

(פתרון לעמוד 69) 1. ג'וזפה ורדי בשנת 1843 | 2. כפר דייגים בניו זילנד על גדת נהר ונגנאוי | 3. בניין ימק"א בירושלים | 4. האדריכל האמריקני ארתור לומיס הרמון תכנן את שניהם | 5. מצודת אנטוניה, אשר תפקידה לפקח על הנעשה בבית המקדש | 6. הרובע המוסלמי | 7. אל"מ מוטה גור במלחמת ששת הימים | 8. עיר בינלאומית | 9. הרצל בספרו "אלט נויילנד" | 10. פונטיוס פילאטוס | 11. הגנרל אלנבי בעת כיבוש ירושלים ב-1917 | 12. נקבת חזקיהו, התגלתה ב-1880 באמצעות גילוי כתובת השילוח | 13. 410 שנים | 14. מטה משקיפי האו"ם בירושלים | 15. יוסי גמזו כתב את השיר בביקורו בכותל לאחר שחרורו בששת הימים

(פתרון לעמוד 70) 1. סביב לה (תהלים קכה, ב) | 2. כעיר שחברה-לה יחדו (תהלים קכב, ג) | 3. וירושלים (יואל ד, כ) | 4. ירושלים תשקח ימיני תדבק לשוני לחכי אם-לא אֶזְכְּרִי (תהלים קלז, ה-ו) | 5. תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיהו ב, ג) | 6. כל אוהביה (ישעיהו סו, י) | 7. תשעה, העולם (קידושין מט ע"ב) | 8. בניין הורדוס, בניין יפה מימיו (סוכה נא ע"ב) | 9. ירושלים, בית המקדש (ברכות נח ע"א)

1. "הכותל", יוסי גמזו | 2. "ירושלים של זהב", נעמי שמר | 3. "גבעת התחמושת", יורם טהר לב | 4. "לכל אחד ירושלים", נתן יונתן | 5. "שבחי ירושלים", דוד המלך | 6. "על חומותיך ירושלים", דן אלמגור | 7. "עוד יום יבוא", יורם טהר לב | 8. "בשערי ירושלים", יוסי גמזו | 9. "שער הרחמים", מאיר בנאי | 10. "אור וירושלים", יוסף שריג

